

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

202

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. halvbind

1956

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

Anvend Historisk samfunds publikationer som JULEGAVER

Skaf os flere medlemmer!

Nyorganiseringen af Historisk samfund har medført en øget tilgang af nye medlemmer, men såfremt de store og vigtige opgaver, som venter forude, skal kunne løses, må medlemstallet sættes yderligere i vejret. Styrelsen beder derfor hver enkelt tillidsmand og hvert enkelt medlem være med i medlemshvervingen. Det er ikke uoverkommeligt for hvert af foreningens 1400 medlemmer at skaffe blot et nyt medlem. Henled venner's og bekendtes opmærksomhed på foreningens mangeartede virksomhed, vis dem Sønderjydske årbøger og vore andre publikationer og fortæl dem, at trods stigende priser er kontingentet stadig kun kr. 7,50 + porto.

Som en lille opmuntring for vore hververe er der udsat **tre bogpræmier** til dem, der tegner flest nye medlemmer inden 1. maj 1957. Den, der tegner de fleste nye medlemmer, kan frit vælge for et beløb på 50 kr. af vore publikationer, den næstbedste hverver for 30 kr. og den trediebedste for 20 kr. For at komme i betragtning ved præmieuddelingen, der vil finde sted på årsmødet 1957, må man dog have tegnet mindst fem nye medlemmer. Styrelsens medlemmer deltager ikke i konkurrencen.

Indmeldelserne bedes sendt til kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldvej 30, Haderslev.

Sønderjydske årbøger

1956

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

ved

JOHAN HVIDTFELDT, PETER KR. IVERSEN
og KNUD FANØ

TRYKT I HEJMDALS BOGTRYKKERI

INDHOLD:

H. F. Petersen: Amalie Niensens barndoms- og ungdomserindringer	side 1— 70
F. Elle Jensen: Biskop Daugaard og Rødding Højskole	» 71— 73
H. V. Gregersen: Kirkestuf og sakrale marknavne i Sønderjylland	» 74— 89
H. Hejselbjerg Paulsen: Slesvigske tilstande og tanker omkring 1820	» 90— 98
Johan Hvidtfeldt: Plyndringen af Åbenrå 1523 ..	» 99—101
Ledetråd for tillidsmændene	» 102—104
~~slesvig i tiden fra 1864 til sprogdordningen af 1888~~	~~» 105—189~~
Niels Peter Olsen: Landsbydreng og lærer i Nord-slesvig i tiden fra 1864 til sprogdordningen af 1888	side 105—189
Peter Kr. Iversen: Cornelius Appel i politi-forhør 1861	» 190—208
H. V. Gregersen: Optøjerne i Åbenrå 1790	» 209—214
Jens Holdt: Rasmus P. Clausen af Smedager	» 215—246
Hans Neerbeck: Prinsen af Nør i Rendsborg fæstning	» 247—252
H. F. Petersen: Visitats-spørgsmålene 1740 for Flensborg amt	» 253—260
Anmeldelser:	
Marten Refslund Poulsen: Erindringer (ved H. Lausten-Thomsen)	» 261—262
Litteratur om Åbenrå (foreløbig udgave) og Olav Christensen: Litteratur om Haderslev (ved Aage Bonde)	» 262—263
G. E. Hoffmann: Archivschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein. Ein Rückblick, Slesvig (ved Peter Kr. Iversen)	» 263—265
Robert Pries: Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein-Guttorf 1716—1773 (ved Hans P. Clausen)	» 265—267
Alfred Kamphausen: Die Kirchen Schleswig-Holsteins (ved Erik Moltke)	» 267—270
Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein. Die Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg (ved Erik Moltke)	» 270—274
Horst Appuhn: Gotische Plastik in Schleswig-Holstein (ved Sigurd Schoubye)	» 274—275
Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern (ved Sigurd Schoubye)	» 275—278
Henry Koehn: Die nordfrieschen Inseln (ved Frants Thygesen)	» 279—281
Bogen om Als (ved Peter Kr. Iversen)	» 281—285
Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere (ved Knud Fanø)	» 285—287
Bognyt (ved Peter Kr. Iversen, Olav Christensen og Knud Fanø)	» 288—291
Peter Kr. Iversen og Olav Christensen: Årsberetning og regnskab 1955—56	» 292—298
Til- og afgang af medlemmer	» 299—304

Landsbydreng og Lærer i Nordslesvig i Tiden fra 1864 til Sprogfor- ordningen af 1888

Af **Niels Peter Olsen.**
Udgivet ved Jens Iversen.

I. En nordslesvigsk dreng i årene efter 1864

I et Grænseland er det vel altid saaledes, at Kampen og Brydningerne mellem Nationaliteterne paavirker endog Smaa-børnene, og Indtryk heraf væves ind i hvert enkelt Menneskes allertidligste Barndoms minder.

Et af mine første Minder er følgende: Det er henimod Slutningen af 60erne; jeg kan vel være 5 Aar gammel og sidder uden for mit Hjem og leger. Med eet svinger en Rytter ind i Gaden. Det blinker fra hans Hoved og Bryst med Glimt af blankt Messing, og jeg ved straks, hvem det er. Jeg slipper Legetøjet og styrter ind i Huset: »Gendarmen! Gendarmen!« Saa løber jeg ind til Naboens og gentager Raabet. Og de unge Mænd i Huset skjuler sig straks, for maaske er Gendarmen paa Jagt efter Optanter. Gendarmen er min Skræk; for ham maa selv voksne Mænd gemme sig; men jeg har ogsaa en tydelig Følelse af, at han er vor Fjende. Den Dag blev der nu ingen Jagt; Manden red nok kun til Byen for at hæve sin Gage.

Saa er der Manden, der driver en Slags »Handel« med Optanter, som har brændt sig ind i mine Erindringer. Han er en af Sognets Mænd, men hans nationale Standpunkt er usikkert; saa meget sikrere er hans Interesse for at gøre Penge. Under de forholdsvis nye Myndigheder er han blevet gjort til Sognefoged, og han ved, hvem der er Optant og gaar hjemme og gemmer sig af Frygt for Udvisning. En Gang imellem kommer saa Sognefogden til Optantens Far: »Din Søn gaar jo hjemme; Jeg ved det nok«. Saa faar Hædersmanden stukket en

---

*) Niels Peter Olsen blev født den 19. December 1863 i Møgeltønder som søn af skomager Laust Carsten Olsen og Ane Margrethe, f. Staff og døde den 3. Februar 1936 som viceskoleinspektør i København.

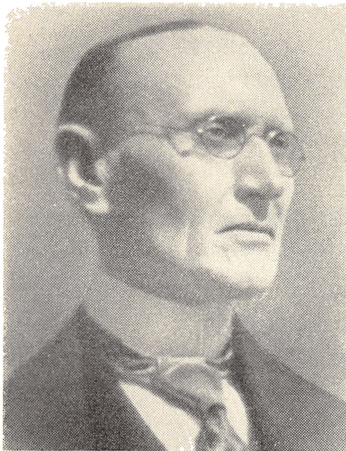
preussisk Daler i Næven, og hans Mund er lukket for en Tid. Dette mit allerførste Bekendtskab med menneskelig Nederdrægtighed har maaske præget sig saa dybt i min Erindring, fordi Manden senere en Tidlang var min Lærer, hvem jeg i en ualmindelig Grad foragtede.

En Sommerdag har jeg været med Naboens Søn ude paa Marken for at flytte Kalve, og vi ligger nu i Middagsstunden i Græsset uden for Havegården og snakker klogt. Min tre Aar ældre Broder kommer til: »Vil du ikke med i Skole i Eftermiddag, Peter?« Der har før været Tale om dette, og som Forberedelse har jeg lært Bogstaverne, saa jeg endda kan »springe« i dem, og begyndt at stave. Jeg nøler lidt med Svaret, for jeg ved, at Skole er Tvang. Mine Legekammerater gaar jo hos gamle Ann' for at faa Lærdommen ind, og det hænder saa tit, at de er hos hende, naar jeg kommer for at lege med dem. Men jeg er ikke helt utilbøjelig til at følge med i Skole, da det ikke er absolut morsomt at lege alene. Naboens Søn, der snart har et langt Skoleliv bag sig, men dog endnu maa trækkes med Lektierne, løfter advarende Røsten: »Gør det ikke! Du skal ikke!« siger han Gang efter Gang paa sin underlig jappende Maade. Trods Advarslen begynder jeg den Dag min Skolegang.

I Skolen mærker jeg ikke noget til Nationalitetskampen: Tysken er ikke kommet ind i Skolen endnu. Men en Dag bliver der Uro i Lejren. Degnen har meddelt Eleverne i ældste Klasse, at nu skal de til at lære Tysk. Deres Forældre maa købe en tysk Læsebog til dem; det er Schneiders »Fibel und erstes Lesebuch«. Nu har ganske vist i mange Aar mange Dreng og Piger gaaet i Aftenskole hos Degnen for at lære Tysk efter Geils Læsebog. Det har ingen forarget sig over, for det at kunne Tysk er nyttigt for alle og for nogle nødvendigt. Men dette har været frivilligt; nu kommer Tvangen: Alle skal lære Tysk! og saa bliver Sagen en helt anden. Der knurres alle Vegne; det gaar trægt med at faa Bogen købt; en enkelt Far nægter ligefrem at anskaffe den. Men alt dette Spræl nytter jo ikke en Smule, og saa falder Folk til Føje. Tysken holder sit Indtog i Skolen, men foreløbig er det kun faa Timer om Ugen, der skal læses Tysk og føres tysk Samtale om Winckelmanns Billeder. Paa

os smaa, der kigger ind i ældste Klasse, gør disse brogede og overfyldte Billeder et vist Indtryk; vi er vant til kun at se de nøgne hvidkalkede Vægge i Skolestuerne. De store Børn er det vist gaaet ligedan med, og snart begynder Tysken at glide ind i smaa Portioner.

Den unge Lærer, jeg har begyndt min Skolegang hos, er blevet forflyttet. Der er Lærermangel i Nordslesvig, fordi Skole-

Niels Peter Olsen

sproget er Dansk eller til Dels Dansk. Man maa tage, hvem man kan faa, til Lærer for de smaa, og det bliver Sognefogden, ham der holder saa meget af preussiske Dalere. Sognefoged er han dog ikke mere, men i Stedet er han blevet Postagent. Han læste med os vist i et Par Aar; saa »laante« han af Postkassen og fik Tugthusstraf. I hans Sted blev en Glarmester Lærer; men med hans Kundskaber stod det saa daarligt til, at Degnen ynkedes over os og tog de ældste fra yngste Klasse ind til sig. Saaledes kom vi

i ældste Klasse, længe før vi egentlig skulde have været det.

Før Postagenturet oprettedes, havde Byen en veritabel Postmester. Paa Posthusets Mur hang et stort Skilt med en vældig Ørn paa. En af de store Dreng lærer os smaa, hvordan Ørnen skal saluterer: »Naar I gaar forbi den, skal i altid spytte og raabe Kukkuk; saa bliver Postmesteren gal, den Tysker«. Vi følger naturligvis Anvisningen; men ingen af os forstaar, at Postmesteren aldeles ikke bliver gal. Den gamle Slesvigholstener griner af vor Demonstration; han elsker ikke Preusserne mere end vi gør.

I den lille By udgives en dansk Avis; den udkommer vistnok 3 Gange om Ugen og i meget lille Format. Udgiveren er Nørrejyde, Jyllænder, som vi sagde, en ret svær, jovial Mand med kun eet Øje. Han er Bogtrykker og har formentlig ogsaa haft andet at gøre end at lave den lille Avis, for det kunde han

umuligt leve af. Folk kan godt lide ham, hvad der giver sig til Kende bl. a. i, at fattige Folk hyppigt, alt for hyppigt synes Manden, beder ham til Fadder. »Hvad koster det at blive fri?« spørger han saa og rækker med det samme Manden, der ber ham, Faddergaven. Det kommer der ingen Fortrydelse ud af paa nogen af Siderne. Hans Nabo er en gammel tilflyttet slesvigholstensksindet Bonde, og de to Naboer driller hinanden af Hjertets Lyst. Bonden har faaet en lille Gris, hvid med sorte Pletter, og Bogtrykkeren er henne for at se paa den. »Det er en Preusser, den er jo sort og hvid«, siger han. »Det er ikke saa nemt at sige, hvad den er«, svarer Bondekonen, »men en Jyllænder er den da ikke, for den har da to Øjne«. Historien løber Byen over og morer Folk, selv om det her var Danskeren, der led et Nederlag.

Jeg er ikke ret gammel, da jeg første Gang kommer med i Kirke. Hvad Provsten prædiker, ved jeg naturligvis ikke noget om; men een Ting lægger jeg Mærke til: Henimod Slutningen af hans Tale bliver der saadan en Uro, navnlig paa Mandssiden. Nogle hoster, andre nyser eller pudser Næsen med usædvanlig Energi, atter andre skraber med Fødderne i Gulvet. Først flere Aar senere gaar det op for mig, at al denne Støj, der gentager sig, hver Gang der er Mænd i større Antal i Kirke, bryder løs, naar Provsten beder for Kongehuset. Som voksen har jeg aldrig hørt dette, saa den drengagtige Demonstration er vel faldet bort efterhaanden.

Omsider er ogsaa jeg naaet saa vidt, at jeg skal begynde at lære Tysk. Bogen er købt. Et ungt Menneske, Kontorist paa Gødskontoret, faar fat i den og tegner paa Bagsiden af Titelbladet to korslagte Dannebrogsgflag, som koloreres. Nedenunder skriver han Strofen: »Vort gamle Danmark skal bestaa osv.«. Saadan faar den Bog sin Indvielse. Den eneste, der misbilliger den, er den gamle Bogbinder, der engang fik Bogen til Reparation; men han var ogsaa en »Udlænding«, nemlig fra Tønder.

Det er mig paafaldende, hvor hyppigt de voksnes Samtale føres saa at sige efter et bestemt Skema. Naar den sædvanlige Hilsen er udvekslet, følger fra en af de samtalende uvægerligt Spørgsmaalet: »Naa, hvad mener du? Mon vi snart bliver danske igen?« Først er Spørgsmaalet mig ganske uforstaaeligt, for

vi er jo danske alle sammen med Undtagelse af et Par Tyskere, som ingen regner med. Der gaar lang Tid, før jeg opdager, at det er Genforeningen med Danmark, der menes.

Forbindelsen mellem Danmark og Nordslesvig er paa ingen Maade livlig. En Del Optanter har søgt til Nørrejylland; men hvad de har at meddele derfra, er ikke alt sammen lige opmuntrende. Der er ikke, hvad Bønderne kalder »gode Tider«, i Kongeriget. Folk fra Nord for Kongeaaen kommer sjældent saa langt ned i Landet som til min Hjemegn. En Gang imellem kommer en Uldjyde med sin Bylt paa Nakken; ham er der ingen Morskab ved. Morsommere er Pottemændene fra Vardeegnen, der gerne kommer hen paa Eftersommeren med Vognen fuld af sorte Jydepotter, der er pakket varsomt ind i Lyng; i den findes undertiden enkelte Revlingkviste med Bær, som vi synes er en Lækkerbidsken. Pottemændene gjorde i sin Tid gode Forretninger i Nordslesvig; efterhaanden blev de borte, og som voksen har jeg aldrig set jyske Pottévogne. Saa er der Fannikerne, der kommer med Læs af tørrede Hvidlinger; De er morsomme i deres særegne Dragter. Alle disse jyske Forretningsfolk er der imidlertid kun paa Gennemrejse og forsvinder hurtigt igen.

Hyppigere er de fremmede Fugle, der kommer sydfra. Der er Lirekassemændene, som er stadige Gæster, skønt de sandelig ikke er velkomne. De fleste af dem er stærke, arbejdsdygtige unge Mænd, der foretrækker at farte Landet rundt med en Spillekasse fremfor at arbejde for Føden. Den Slags Folk har man ingen Sympati for i Nordslesvig. Derimod har man ikke noget imod at give en Skilling til »Pragerne«.

Det er Fællesbetegnelsen for de smaa omvandrende Hornorkestre, som der fandtes mange af. Et saadant Orkester bestod af en 5—6 Blæsere og havde Lov til, naar de havde spillet et par Numre, at gaa ind i Husene for at faa en Skilling for deres Umage, mens Lirekassemændene pænt maatte blive udenfor. Egentlig var der vel ingen Grund til at gøre Forskel paa de to Slags Spillemand, for »Pragerne« var vel lige saa arbejdssky som de andre. Navnlig i den Tid, Badesæsonen paa Sild varede, kom disse vandrende Musikere hyppigt gennem Byen paa Rejse fra eller til Sild. Morsomt var det, at de lidt efter lidt lærte at

stikke Fingeren i Jorden og lugte, hvor de var; i senere Aar var det ikke sjældent, at saadant et Korps paa Opfordring kunde spille »Kong Kristian stod ved højen Mast«. Af og til kom en Bjørnetrækker og lod sit Dyr gøre Kunster, eller der kom Mænd eller Drengene fra de bayerske og badensiske Bjerg-egne med dresserede Murmeldyr eller Marsvin. Fra Riesen-gebirge og Sudeterne kom Mænd med Muse- og Rottefælder, altid ens klædt i tykke nubrede Trøjer og med bredskygget blød Filthat; sortsmudskede som de var, gjorde de et ret skummelt Indtryk, saa dem slog Børnene ikke Følgeskab med. Mere tiltalende var de blonde Kvinder, vistnok fra Harzen, der drog Landet rundt med de saakaldte »svenske« Spaankurve. Talrigest var dog Besøget af omflakkende Haandværkssvende, »Bossere«, som de kaldtes. Mange af dem travede Aar efter Aar paa Landevejene, idet de tiggede sig frem. Arbejde søgte de ikke mere. Vandrelivet havde fanget dem ind; de foretrak Friheden med jævn Forsyning af Brændevin for det regelbundne Arbejde med nogenlunde trygge Kaar. Den eneste, der kom dem paa tværs, var Gendarmen, der af og til fangede dem ind som Tiggere; saa mistede de jo for en Tid den gyldne Frihed. I Byerne var der indrettet Herberger (zur »Heimat«), hvor de modtoges; paa Landet indlogeredes de i Fattighuset eller i Arresten, naar de ved Aftentid kom til Kommuneforstanderen og manglede Husly i en kold Nat.

En enkelt Gang kom en Flok mer eller mindre ægte Zigeunere. Flokkene kunde være ret store og kom undertiden med flere Vogne. De slog Telt op, hvor de mente, der var Betingelser for et længere Ophold. De saa tit ikke fattige ud; Kvinderne havde Smykker af Sølv og Sølvpenge flettet ind i Haaret; mærkeligt var det jo at se de ældre Kvinder ryge Tobak. Zigeunerne tiggede egentlig ikke, men gav sig af med at reparere Kobberkedler — at de ogsaa stjal, er der vist ingen Tvivl om, og i Byen var der nogen Ængstelse, saa længe Lejren var i dens Nærhed. Mændene drev ogsaa Hestehandel.

Endelig var der »Kunstnerne«, som kom og gav Forestillinger enten i et Telt eller i Kroens Gennemkørsel. Det var smaa Cirkusselskaber, Ekvilibristere osv., men det hændtes ogsaa, at en »Professor« lod sig se og gjorde Tryllekunster i Kroens Dansesal.

Alt i alt var der et livligt Rykind sydfra. Underligt nok kom Børn af disse fremmede farende Folk til at kaste deres Lod i Vægtskaalen, da Nordslesvigs Fremtidsskæbne skulde afgøres i 1920.

Og nu Sognets egne Folk. Ja, de fleste var naturligvis Hverdagsmennesker her som alle Vegne med faa Egenmærker, og dem, man havde, søgte man at dølge, for det værste af alt var jo at »stikke af« mod andre. Skønt ikke saa fremtrædende som paa Østkysten var der dog ogsaa paa Vestkysten en tydeligt udtalt Standsforskel. Gaardene var gennemgaaende ikke store, saa nogen Luksusudfoldelse var der ikke Raad til; men de fleste Gaardmænd sad jævnt godt i det, og de »gode Tider« i 70erne hjalp dem godt i Vejret. Gaardene var lette at drive, da alt var baseret paa Kvægopdræt og Fedning af Kvæg. Heller ikke Husmændene med Land til et Par Køer led nogen Nød; de fleste af dem drev en Smule Kreaturhandel som Bierhverv; om ikke med andet, saa handlede de med Faar. Ogsaa Haandværkerne slog sig ret godt igennem; der brugtes jo dengang langt fra saa mange Fabriksvarer som nu. Men Arbejderne, Daglejerne, havde det virkelig daarligt. I Sommertiden gik det godt, for der var Arbejde nok at faa med at slaa Græsset i de udstrakte Enge; Græsslaamaskiner kendtes endnu ikke. Der var dygtige Folk mellem Græsslaaerne; de paatog sig i Akkord Slaaning af en Eng, og saa var der ikke noget, der hed Normalarbejdsdag. Saa snart Dagens værste Varme var forbi, tog de fat og slog, til Mørket hindrede dem i Arbejdet. Saa holdt de Maaltid og søgte Hivile i en Høstak, Men saa snart Solen stod op, var ogsaa de paa Pletten og slog, til Varmen tog fat. Saa gik det hjem til Hivile i Middags- og Eftermiddagstimerne. — I Efteraars- og Foraarsmaanederne var der ogsaa en Del Arbejde at faa med at holde Grøfterne mellem Engene i Orden. Men Vintertiden var slem. Daglejerne maatte være glad for at faa Lov til at tærskes hos en Gaardmand for Kosten og 50 Pf. til 1 Mk. om Dagen; det var jo ikke til at føde en Familie for. Det var derfor heller ikke noget Under, at naar Vinteren rigtig indfandt sig, befolkedes Fattiggaarden; det var Arbejderfamilierne med mange Børn, som Nøden nu drev derind. Der var Familier, som for ingen Pris vilde »paa Sognet«, og som foretrak at sende Bør-

nene ud at tigge, mest dog udensogns. Der uddeltes vel nogen Hjælp til de fattige i den strengeste Tid, men ret meget var det nok ikke. En af de største Gaardmænd i Sognet uddelte efter Sigende hver Vinter Kødet af en Ko til Fattigfolk, men saadan noget var enestaaende. Naar Foraaret kom med nyt Arbejde, affolkedes Fattiggaarden hurtigt; de fleste af dens Beboere vilde hellere ernære sig selv end ernæres af Sognet.

Der blev drukket tæt af saa at sige alle; i den Retning var der saamænd kun ringe Standsforskel. Det laa dels i gammel Vane, dels førte ogsaa Kvæghandelen det med sig. Der var dog den Forskel, at »pænere« Folk holdt deres Perialer mere for sig selv. Arbejderfamilierne tog det ikke saa nøje, men drak og skændtes og morede sig og sloges saa at sige for aabne Døre. Der var en Tid, hvor enkelte Arbejderfamilier af den Grund var ved at gaa til Grunde; men saa rejste de til Amerika eller blev vel hjulpet derover. Lidt efter lidt skiftede Arbejderstanden Karakter og blev i hvert Fald noget mere behersket i Nydelse af Brændevin. Anledning til Drikkeri var der nok af, idet Sognet havde ikke mindre end 6 Kroer dengang. I det mindste Søndag Eftermiddag og om Aftenen med samledes en Del af Byens Mænd i Kroerne, og som oftest gik de berusede derfra; men der var selvfølgelig mange Mænd, der aldrig drak eller i hvert Fald ikke berusede sig.

I min Skoletid naaede Germaniseringen af Skolen ikke saa vidt, at vi lærte at synge tyske Sange. De danske, vi lærte, var naturligvis absolut neutrale. Saa kunde der undertiden optræde en Vanskelighed, hvor den mindst ventedes. Vi havde lært Melodien til «O sanctissima». I Roskilde Konvents Salmebog, som vi brugte, stod en Salme med denne Melodi: »Dyb af Kærlighed«; men i andet Vers hed det: »Ved din Varetægt Danmarks Kongeslægt bar Aarhundreder Kronen«. Hvad nu? Degnen grundede lidt paa det og bestemte saa, at vi skulde synge »Landets Kongeslægt«; det kunde ingen forarges over. Men mærkelig tit »glemte« Børnene denne Forandring i Teksten.

I og for sig gør det ingenting, at vi ikke lærer at synge danske Fædrelandssange i Skolen, for Hjemmene sørger for, at vi faar dem lært, og det ikke blot eet eller to Vers, men dem

alle. Det gaar ganske af sig selv at faa baade Tekst og Melodi ind i Hovederne, og de synges flittigt baade hjemme og paa Gaden. Vist intet Sted i Danmark har Børnene siddet inde med saa stor en Skat af nationale Sange som Børnene i Nordslesvig baade da og senere. Den Kærlighed, som dengang vakttes i Børnene, lever den Dag i Dag, da disse Børn er blevet gamle. Jeg har hørt, at naar Regimentsmusikken ved Lejlighed kommer til M[øgeltønder] for at give Koncert og spiller det sædvanlige Repertoire, saa bryder Folk sig kun lidt derom, og naar de nogen Tid har hørt taalmodigt paa Operamelodierne, kommer en af de gamle frem med en Anmodning om at faa nogle Fædrelandssange. Dem faar de, og saa er alt godt.

Ud over Sangen var der ikke megen aandelig Interesse i Sognet, ikke engang i religiøs Henseende. Om der i Tiden før 64 har været noget af den til Stede, ved jeg ikke; men har den været der, er den blevet fuldstændig dræbt af den gamle Provst,*) som i 14 Aar sad som Sognets Præst. Han var en sløj Prædikant, og desuden mente Folk, at han var tysksindet, skønt han var født paa Bornholm. Dette var nu i og for sig intet Bevis for, at han var dansksindet, for det hændte ikke sjældent, at tilflyttede Folk fra Kongeriget blev tyske. Provsten lod sig imidlertid aldrig mærke med nogen Tyskhed, og naar man alligevel mistænkte ham, var det, fordi han var blevet tilbage i Nordslesvig i 64, mens hans Kaldsfæller ellers havde uhyre travlt med at komme derfra. Selvfølgelig gjorde han ret i at blive; bare alle danske Præster og øvrige Embedsmænd havde gjort det samme. Det forstod man imidlertid ikke dengang, men man ansaa det nærmest som noget stort og modigt at de løb bort. De blev for en stor Del erstattede med gamle slesvigholstenske Præster, der efter Trearskrigen havde maattet drage sydpaa, fordi de var kommet alt for dybt ind i Opstanden. Imellem Krigene sad de nede i Tyskland, og mange af dem havde det smaat. Nu kom de eller Børn af dem tilbage og fik de ledige Embeder. Dels kom ogsaa nogle yngre tyskfødte Præster, som fik lært sig noget Dansk. Om dissers Radbrækning af det danske Sprog var der mange Historier i

---

*) Johan Lauritz Sandal Bohr, f. 1815 i Næskov, d. 1876 i Møgeltønder.

Omløb. Den gamle Provst var vist dansksindet nok, men maatte naturligvis være forsigtig. Han sad som Præst i to Sogne og gjorde vist kun, hvad han var haardt nødt til at gøre. Kirkebesøget var meget daarligt, i Almindelighed mødte kun en 5—6 Tilhørere. Det kunde ske, at kun en eneste mødte i Kirken foruden Provsten; det var en gammel Mand, der var Nabo til Kirken og trofast mødte hver Søndag. Naar han var mødt alene, enedes han og Provsten kønt om at lade Gudstjenesten falde bort.

Da de voksne var saa træge til at møde, maatte vi Børn pr. Tvang danne Menighed. Vi deltes i to Hold, og skiftevis skulde Holdene gaa i Kirke, som det hed for Sagens Skyld. Om Provsten stod bag ved denne Ordning, ved jeg ikke; maaske var det Degnens Paafund. Hvordan det end forholdt sig, saa fremmede det ikke vor Lyst til at gaa i Kirke.

I Sognene vestpaa havde de Præster, der ikke var stort anderledes, og her fik Sekterne og Sektere Indgang. Dette skete ikke i mit Fødesogn, og ogsaa heri kan man se et Bevis for, at der var stor Ligeegyldighed for aandelige Ting. Nord for Grænsen var Højskolerne ved at skyde op, men heller ikke de fik Tilslutning fra Sognet. Det var Striden mellem Dansk og Tysk, der helt beherskede Folks Tanker og tog al Interesse.

Tiden var krigersk; 1848—50, 1864 og 1870 havde pirret de krigerske Instinkter. En del af de midaldrende havde været med i Trearskrigen, andre havde deltaget i Kampen ved Dybbøl, men de fleste blandt de yngre Mænd havde været med Kaptajn Hammer paa Kanonbaadsflotillen i Vesterhavet og var sammen med ham taget til Fange. Minderne herom blev atter og atter draget frem. Alt dette i Forbindelse med Ønsket om Forening med Danmark avlede Tanker om Krig. Hjælpen skulde komme fra Frankrig, Napoleon III var Befrieren, det var sikkert nok. At Folks Fantasi var ophidset, ses af de mange »Syner«, der sås i Nordslesvig i Tiden mellem 66 og 70. I Aftentimerne og om Natten vrimlede Vejene af Soldater med røde Bukser, Forvarslere for de franske Hjælpetropper; man havde ogsaa svært travlt med »Sybilles« Spaadomme og navnlig med en, der forkyndte, at Danmark skulde reddes af 60 Aars Mænd og 12 Aars Dreng, ført af Holger Danske. Han var nu ikke langt borte,

for efter Folks Sigende sad han i en lille »Pold« paa Byens Vestermark. Bare man dog var 12 Aar!

Jeg husker ikke en eneste Mand i Sognet, der var med den tyske Hær i Frankrig 1870; der har formodentlig slet ingen været, da alle, der ikke var Krøblinge, havde opereret for Danmark. Krigen bragte altsaa ikke paa den Maade Sorg, at Folk mistede Slægtninge; men bedrøveligt var det jo alligevel, for alle Forhaabninger til Frankrig faldt omkuld.

Af Begivenheder, der vakte Røre i Egnen, mindes jeg bedst, at nogle af Egnens mest fremtrædende Danske sendtes som Fanger ned i Tyskland, for at de ikke skulde ophidse Folket til Oprør. Det var saamænd ganske unødvendigt. Blandt de bortførte var ogsaa Redaktøren*) af Byens lille Avis, en ny Mand. Naa, han led vist ingen Nød i Fangenskabets, og for hans Familie sørgede velstaaende Folk i Egnen godt og rigeligt.

Om denne Avis gjorde nogen Nytte, ved jeg ikke. Paa anden Maade søgte Redaktøren at vække den noget tunge Befolkning. Af og til holdt han Foredrag, og navnlig fik han sat Dilettantforestillinger i Gang. Jeg var for lille til at overvære dem, men husker tydeligt den Begejstring de vakte. Desværre viste det sig, at Bladet ikke kunde bære sig under den nye Redaktør. En Nat forsvandt han, idet han efterlod en stor Gæld. Bladet gik fallit, og siden havde Vestkysten i mange Aar ingen Avis selv. Dengang fik Flensborg Avis Indgang paa Egnen.

Der var et ret stort Sognebibliotek, som dog benyttedes alt for lidt; det var fornemmelig Børnene, der laante Bøgerne, navnlig i Vintertiden. Meget af, hvad der fandtes, var forældet og passede slet ikke for et Folkebibliotek; men Holbergs Komedier var der da og en hel Del af »Guldalderens« Litteratur. Mest læste var naturligvis Ingemann, Carit Etlar og H. F. Ewald. Blicher var ogsaa efterspurgt, men han var næsten for fredelig; Ingemanns og Etlars krigerske Scener egnede sig meget bedre til at væves ind i vore Lege; de optog os aldeles og gjorde deres til at sætte Danmark i et straalende, men desværre ikke helt sandfærdigt Lys.

I Legene spillede naturligvis Dansk og Tysk en Hovedrolle.

---

*) C. A. Willemoes (1837—1914).

Tumlepladsen var »æ Sandkul« lige Vest for Byen. Her laa »Fæstningen«, der i Aarevis blev holdt ved lige af det ene Hold Dreng efter det andet. Her plantedes endnu i 70erne Dannebrog paa Volden, før Stormen paa »Dybbøl« skulde finde Sted. Værst var det at faa »Tyskere« nok til Stormen, og det var ikke rart, naar Loddet traf én. Naar Slaget var endt, drog hele Drengeflokken som sejrrig dansk Hær gennem Byen med Dannebrog og den rødhaarede Trommeslager i Spidsen. Gamle Folk spaaede snarlig Krig, for Drengene krigedes saa voldsomt; saadan var det ogsaa før 48 og 64, sagde de.

Legenes bedste Tid var Vinteren. Syd for Byen laa de udstrakte Enge, der endnu længere sydpaa gik over i det saakaldte Underland, som Efteraar og Vinter stod helt under Vand. Gennem Engene gik paa Kryds og tværs de brede Grøfter, og somme Steder stod de fulde af Vand til Randen. Naar Frosten kom, laa her en ganske enestaaende Isbane, og den blev benyttet. Men forsigtig maatte man være, for hist og her var der Strøm i Grøfterne, og Isen kunde være falsk. Norden- og Nordvestvinden kunde ogsaa være saa skarp, at det blev ubehageligt at færdes ude paa den aabne Isflade. Saa søgte vi til Slotsgraven, der laa i Ring om Slottet og et Par af Haverne. Her var Læ, hvor stærk end Vinden var; men Frosten skulde være ret streng, inden Gravene, der laa saa lunt, frøs rigtig til. De tit vidtstrakte Lavninger i Marken, hvor der samlede sig en Smule Vand, frøs hurtigt til, og selv om Isen ikke var rigtig sikker, brugte vi den dog, da der ikke var nogen Fare ved at falde igennem den. Det var navnlig paa Isen, at Ingemanns og Carit Etlars Romaner fik nyt Liv.

Skønt Byen laa en Mils Vej fra Havet, var Interessen for Sø og Skibe udbredt blandt Drengene og forøvrigt blandt voksne med, eftersom de fleste af dem aftjente deres Værnepligt til Søs. Leg med Skibe var derfor almindelig, og hvad der gjorde Legen endnu mere tiltrækkende, var Lejligheden til at hejse Dannebrog paa Skudens Stortop. Hvor holdt vi Dreng dog af det Flag. Betegnende for Forholdene var det, at disse smaa Dannebrogflag kunde vække Forargelse selv hos ældre Mennesker med tysk Sindelag.

Der var kommet en ny Godsforvalter*) paa Slottet. Han var Tysker. Inde i Slotsparken var den største Dam i hele Sognet, ret et Verdenshav for et Legetøjsskib. Der sattes da Skuden ud med Flaget i Top. Saa kom Godsforvalteren forbi. I Parken færdedes vi altid frit, og der skete jo ingen Fortræd ved, at vi lod Skibet sejle paa Dammen. Sandsynligvis havde Forvalteren heller ingen Ting sagt til det, hvis ikke Flaget havde været der. Det irriterede ham imidlertid, og saa brød han løs med en Strøm af Skældsord, der varede ved, til vi fik Skuden i Land og fjernede os. Selv en ældre Mand kunde i den Grad lade sig beherske af den politiske Feber, som hærgede Landet.

De senere Aar af min Skoletid staar for mig som en graa og trist Tid. Degnen**) var anset for at være en dygtig Lærer, og maaske har han været det engang. Det forekommer mig, som om han arbejdede noget med os i den første Tid, jeg var i ældste Klasse. Fra de senere Aar har jeg Indtryk af, at han drev Tiden hen. Som saa mange af den Tids Lærere havde han til Speciale Katekisation over Balslevs Forklaring af Luthers Katekismus. Balslev lærte vi udenad fra Ende til anden, alle Skriftstederne, alle Forklaringer, ja endog alle Anmærkninger, og de sidste var os ligesaa vigtige som de første. Ogsaa Balslevs Bibelhistorie lærtes udenad, og dertil kom saa et Utal af Salmer. Hver Lørdag skulde vi kunne udenad den følgende Søndags Evangelium, og det undrer, at vi slap for Epistlerne. Vi fik saaledes Religion nok — som Udenadslæren. Ved Bispe- og Provstevistats og ved den aarlige Eksamen var det jo Religionen, der spillede Hovedrollen, og saa brillerede vi med vort udenadlærte Stof. Personligt har jeg uægteligt haft Nytte af al denne Læren udenad, fordi det samme Stof jo for største Delen skulde tilegnes paa Seminariet, og dette blev mig da meget let; men hvad Nytte mine Skolekammerater har haft af det, forstaar jeg ikke. Der blev ofret en uforholdsmæssig lang Tid paa dette ene Fag.

Undervisningen i Læsning foregik paa den Maade, at Eleverne var delt i to Hold. Ældste Hold læste i Juhl og Nojesens Læsebog for nordslesvigske Skoler under Tilsyn af to af de

---

*) N. J. Thomsen.

**) Simon Jørgensen Holm, degn i Møgeltønder 1861—78.

dygtigste Elever, der rettede Fejl i Læsningen og sagde »den næste«, naar et Barn havde læst en halv Snes Linier op. Der blev aldrig samtalt om det læste Stof; der blev aldrig givet Oplysninger af sproglig Art. Naar Bogen var læst til Ende, begyndte vi forfra. Bogen førte os gennem et meget broget Stof. Den var formet efter tysk Mønster og gav ikke daarligt Besked baade paa Geografiens, Naturhistoriens og slesvig-holstensk Topografis Omraade. Et senere tilføjet »Anhang« af den bekendte Dänenfresser Schröder i Haderslev fortalte om Preussen-Tyskland og Slesvig-Holsten i nyere Tid og var meget ensidigt. Dette Anhang sprang vi over. Yngste Hold læste paa samme Maade i Berlins naturhistoriske Læsebog for Folket, en Oversættelse fra Svensk. Dette skete under Opsyn af en Elev fra ældste Hold, der ligeledes rettede Fejl og sagde »den næste«. Læsestykkerne i denne Læsebog var i mange Henseender sværere end dem, der fandtes i ældste Holds; mærkeligtvis fandtes her Botanik, Zoologi, Geologi, Astronomi, Kemi og Fysik, der for det meste gik langt over Børnenes Forstand, og heller ikke dette tunge Stof blev gjort lettere ved forklarende Samtale. Al Læsning var kursorisk, og naar Bogen var læst til Ende, begyndtes der forfra ligesom i den anden Klasse. Forstod man det læste, var det jo godt, forstod man det ikke, naa ja, saa fik det hjælpe sig. Den tyske Læsning formede sig næsten som den danske, kun maatte Læreren her selv lede. Vi læste og oversatte til Dansk, læste og oversatte, og ogsaa her manglede Grammatikken aldeles. De tyske Samtaler om Winkelmanss Billeder var i høj Grad enfoldige og bragte kun lidt Udbytte. Da jeg forlod Skolen, kunde jeg læse og forstaa en tysk Bog og en Avis, men tale Tysk kunde jeg aldeles ikke.

Den megen kursoriske Læsning gav os en vis Færdighed i at læse flydende op, og det havde jo sin Værdi; men tit skortede det paa Forstaaelsen. Grammatik var ogsaa i Dansk aldeles udelukket, og naar en Del af os alligevel lærte saa nogenlunde at anvende Skriftsproget, at skrive ortografisk rigtigt og at sætte Tegn, saa maa det vist forklares dels ved, at der var ikke faa vel begavede Børn i Skolen, og dels ved, at den evindelige kursoriske Læsning tvang Ordbillederne ind i Hjernen aldeles mekanisk; Tegnsætningen lærte vi vistnok hovedsagelig ved, at

der ved Læsningen gjordes tydeligt Ophold ved hvert enkelt Tegn. Jeg slutter dette bl. a. af, at jeg endnu som Seminarist havde stor Tilbøjelighed til at sætte Komma foran Infinitivsætninger, hvad man som bekendt finder hos de fleste ældre Forfattere.

En Gang imellem havde vi Diktatskrivning, men hyppigere Afskrivning efter en Bog, en Metode, der bragte ikke helt ringe Resultat uden stort Arbejde fra Lærerens Side. Da jeg gik ud af Skolen skrev jeg ret godt ortografisk rigtigt. I det sidste Par Skoleaar fik vi af og til en »fri Stil« til Hjemmearbejde. Temaerne kunde undertiden være lidt underlige. Engang fik vi den Opgave at skrive et Brev til en antaget Tante og fortælle hende, at vor Broder ved et Ulykkestilfælde havde brækket Armen. Da jeg fik Stilen tilbage, skete det med den Bemærkning, at jeg havde behandlet Temaet uden Medfølelse med den uheldige Broder, og Paalæg om at skrive den om og lægge mere Følelse ind i Stilen. Da jeg samtidig fik at vide, at denne Følelse kunde man udtrykke ved paa passende Steder at skrive det lille Ord »desværre«, slap jeg forholdsvis let fra Omarbejdelsen ved passende Brug af det følelsesfulde Ord. Naa, Fler-tallet af Eleverne naaede vel saa vidt, at de kunde skrive et forstaaeligt Brev, og mere behøvede de fleste jo ikke at kunne.

For Ortografien blev der ikke gjort meget, og dog skrev vi Landsbybørn, synes jeg, meget lettere og meget bedre ortografisk rigtigt end f. Eks. Københavnerbørn. Jeg formoder, at dette hænger sammen med, at vi lagde mere Mærke til Ordenes Stavemaade, fordi Skriftsproget var saa afvigende fra den Dialekt, vi talte; vistnok udtalte vi ogsaa ved Læsning og Tale Ordene meget mere bogstavret, end man gør nu om Stunder i Skolerne, saa Synsbillede og Lydbillede mere dækkede hinanden og gav hinanden gensidig Støtte. Anderledes kan jeg ikke forklare, hvordan det gaar til, at de enkelte Breve, jeg faar fra gamle Skolekammerater, er ortografisk set meget godt skrevne, selv om det er en gammeldags Retskrivning, der anvendes. Ved blot nogenlunde flittigt Arbejde fra Lærerens Side, havde der kunnet komme noget fremragende ud af Undervisningen i Dansk.

Hvad tog da Læreren sig for i Dansktimerne? Han trak en Bænk hen til Væggen, saa han kunde støtte Ryggen mod denne

og lægge Benene op. Metoden var unægtelig magelig, Resultatet meget over Forventning.

Skønskrivningstimerne, som der ellers dengang blev lagt stor Vægt paa, var sande Hviletimer for Læreren. Han sad i sin Lænestol (Bavstol, som vi sagde) oppe paa Katederet. Hos ham stod en Papæske med Papirstrimler med Forskrifter, mest Ordsprog og moralske Sentenser. Hvert Barn søgte sig den Forskrift ud, det syntes bedst om, og skrev en Side i Skrivebogen; saa byttedes Forskriften med en anden. Nogen Kontrol førtes ikke eller kun i Ny og Næ, Vejledning med Hensyn til Stilling og Penneføring gaves ikke. Paa Seminariet fik jeg at vide, at jeg skrev daarligst af alle Elever.

Skrivebøgerne, vi brugte, var fra Neu-Ruppin med pragtfulde Billeder paa Omslagets forreste og bageste Side og med ligesaa prægtfulde danske Vers. Et af mine Hefter viste paa Forsiden en Baad med to Drengene paa en Sø. Verset lød: »Vær forsigtig! Let I kan falde i det vaade Vand. Børen vogter eder vel, ellers droner I min Sæl« (!).

Regning lærtes efter Grünfelds Regnebog, som vi havde i en dansk Udgave. Hver Elev regnede paa egen Haand og egen Risiko. Naar noget nyt skal læres, giver Grünfeld en meget kortfattet Forklaring, illustreret ved et Eksempel, en »Opstilling«, som vi kaldte det. Som Regel gik vi vist meget let hen over Forklaringen og holdt os til Eksemplet, og det var ganske naturligt, for nu fulgte der i Regnebogen en lang Række Opgaver, der alle indlededes med det karakteristiske Ord: »Ligeledes«. Det var altsaa rendyrket Skablonregning, vi drev, og det faldt aldrig Læreren ind at prøve paa at faa os til at forstaa. Jeg husker, at vi Drengene spekulerede over, hvorledes $\frac{1}{2}$ gange $\frac{1}{2}$ kunde blive $\frac{1}{4}$. At det blev saaledes, var jo klart nok, for Grünfeld sagde jo, at vi skulde »gange« Tæller med Tæller og Nævner med Nævner, og Facitlisten viste, at vi fik rigtige Faciter, naar vi gjorde det; men hvorledes gik det til? Ingen prøvede at forklare os det, og at spørge om det faldt os aldrig ind; dertil stod Læreren os alt for fjernt. Naar man havde regnet Bogen til Ende, begyndte man et Stykke tilbage og pløjede saa det engang regnede igennem paa ny. Hovedregning drev vi en Tid; men i min sidste Skoletid faldt ogsaa den bort. Saa

længe vi endnu havde den, blev den drevet saaledes, at Læreren læste Opgaven op for os. I Reglen dannede saa 3 Drengene en Gruppe, der skulde »regne« Opgaven i Fællesskab. I hver Gruppe blev det som Regel den ældste Dreng, der regnede, medens de to yngre blev sat til at huske »Mellempfaciter«, en meget tankevækkende Øvelse. Jeg husker, at jeg som mindre har faaet indterpet af den ældre »Forregner«, at 25 % var lig $\frac{1}{4}$ af Summen; men det var blot noget, der antoges paa Tro og Love, og som ingen forstod eller skulde forstaa. Til sidst blev det vist Læreren for besværligt at læse Opgaverne op og høre paa de fundne Faciter, for pludselig hørte Hovedregningen op.

Historieundervisning var ukendt i vor Skole. Der stod i vor danske Læsebog nogle Beskrivelser af de slesvigske Byer, og til dem var knyttet smaa historiske Fremstillinger; samme Sted fandtes enkelte Skildringer af preussisk og tysk Historie samt nogle faa verdenshistoriske Læsestykker. Dem læste vi med Interesse og plagedes ikke med at skulle lære dem udenad. Dansk Historie var naturligvis bandlyst fra Skolen; men heller ikke Slesvigs eller Preussens og Tysklands Historie som Helhed hørte vi noget om. Læreren har naturligvis som dansksindet Mand ikke haft Lyst til at fortælle os om Tyskland eller Preussen, og Sandheden om Slesvig har han ikke turdet fortælle os. Mærkeligt er det blot, at han kunde slippe helt uden om Historien.

Dermed er ikke sagt, at vi Børn ikke kendte noget til Danmarks Historie. Der var tværtimod Dele af den, som vi var meget fortrolige med, men det kan jo ikke nægtes, at vor historiske Viden var stærkt paavirket af Ingemann og altsaa mindre paalidelig. Af Ingemann fik vi jo den Læresætning banket ind, at Danmark altid havde haft hele Retten paa sin Side og saa at sige altid havde vundet Sejre. Meldtes der en sjælden Gang om Nederlag, saa var det gerne en Følge af Forræderi. Paavirkningen fra vore Omgivelser gik i samme Retning. Folk saa i Begivenhederne i 1848—50 ikke en dansk Sejr blot over en slesvig-holstensk Oprørshær, men troede og vidste ikke andet, end at Danmark dengang havde overvundet Tyskland. At een Dansker kunde vinde mod 10 Tyskere var en faststaaende

Kendsgerning. Det uheldige Udfald af Krigen 1864 forklaredes dels af, at det var 2 Stormagter, vi maatte kæmpe mod, dels af at Sverrig-Norge og England svigtede. Man fremhævede altid stærkt for os de mange Uger, Tyskerne maatte ligge foran Dybbøl, før de turde storme. Det faldt ingen ind, at Dybbøl kunde være taget længe før, og at man kun tøvede for at gøre Tabet af Mennesker mindre. I mange Hjem fandtes en Danmarks-historie, vistnok oftest Barfods og senere tillige A. D. Jørgensens 40 Fortællinger; men de fleste af disse Historiebøger var skrevet ud fra nationalliberale Synspunkter, og 1864 berørtes kun, mens man »kastede et Slør« over Ulykken. De af Egnens Folk, som havde været i Krigsfangenskab nede i Preussen, var fulde af Fortællinger om, hvor usselt Folk dernede havde det. Alt bidrog til at stille Danmark i det mest straalende Lys for os. Intet Under, at vi blev fanatiske Danskere. Noget rigtigt Begreb om Danmarks Historie har jeg dog først faaet, da jeg som voksen læste Allen og senere A. D. Jørgensens 40 Fortællinger.

I Geografi sled vi i et Par Aars Tid med at studere det store Vægtkort over »Schleswig-Holstein«, som prydede Væggen; det var »Heimatkunde« og bestod mest i, at vi lærte en Del Navne. Senere gik det paa samme Maade med Tysklandskortet i en Række Aar. Den øvrige Del af Verden hørte vi ingenting om, og saa vi ikke noget til. Hvad vi ellers vidste om Slesvig, Holsten og Tyskland, havde vi hovedsagelig fra vor danske Læsebog af Juhl og Noiesen, hvis smaa geografiske Skildringer det alene skyldtes, naar vi i det hele havde en lille Smule Begreb om Geografi, da vi forlod Skolen. Denne Læsebog skyldtes det ogsaa, naar vi vidste, at der var andre Lande end Tyskland og Danmark.

Ganske tilfældigt var det vist, at vi fik en lille Smule Zoologi. Læreren havde faaet fat i Feddersens Zoologi og har saa rimeligvis faaet Lyst til at fortælle os lidt om nogle Dyr. Der var dog den store Mangel ved denne tilfældige Undervisning, at vi ingen zoologiske Billeder havde til Støtte. Alligevel staa disse faa Timer som Lyspunkter i den ellers saa triste Skoletid.

Hvad der især gjorde det trist, var det, at vi Aar efter Aar maatte tygge det samme Stof om og om igen. De, der havde blot en Smule Evner, kunde alt udenad, som Skolen bød, længe før de var færdige med deres Skolegang, om Muligheden for at faa noget nyt at høre eller at arbejde med var helt udelukket. De havde egentlig ingenting at bestille det sidste Par Aar, og disse var derfor i Grunden ganske spildt for alt for mange, og for dem blev Skolen en Anstalt til Indøvelse i Dovenskab. Det var det værste ved Skolen, at den Mangel kunde Læreren have afhjulpet for en stor Del, hvis han havde gidet.

Provsten sad endnu stadig i Embedet, skønt Menigheden for længe siden havde faaet nok af ham. Saa døde han pludselig ved et Missionsmøde i Slotsparken. I hans Sted kom en ung, dygtig og nidkær Præst,*) men tysksindet, Søn af en af de i sin Tid landflygtige gamle slesvig-holstenske Præster. Han var ivrig for at faa samlet Menigheden, og det lykkedes ham ogsaa til Dels; han var en dygtig Prædikant og talte trods sin tyske Afstamning og Uddannelse godt Dansk. Jeg var blandt hans første Hold Konfirmander, og hos ham fik vi noget at bestille. Navnlig Davids Salmer gav os en hel Del Arbejde, og Søndag Eftermiddag samlede han os til Børnegudstjeneste. Det var næsten for meget af det gode; foruden ved Gudstjenesten i Kirken søgte han at samle Folk til Bibellæsning i Skolen og til Sangøvelser samme Sted. Dette havde han kun ringe Held med, saa det blev nærmest en lille, sluttet Kreds, der mødte, de samme Mennesker hver Gang. Hvad der voldte ham en Del Vanskelighed var hans tilknappede, noget mutte Væsen og saa hans Tyskhed, skønt den holdt han fornuftigvis hos sig selv. Da han ogsaa indførte den omtalte ekstra Børnegudstjeneste i Kirken Søndag Eftermiddag og samlede sine Konfirmander tre Gange om Ugen i Præstegaarden, maa man indrømme, at han ikke lod det mangle paa Flid, og var han end maaske ikke afholdt i Sognet, saa havde man stor Respekt for hans Arbejde. Som ældre blev han naturligvis noget mindre ivrig.

I hans Tid fik Folk igen nogenlunde lært at søge Kirken. Paa kirkelige Festsdage var der endog fuldt Hus; men da mødte

---

*) H. S. Prah, sen. Egen og Gl. Haderslev (1845—1930).

ogsaa Mænd af Huse, for da skulde der ofres. For alle os Børn fra M. Sogn staar det vist i et ejendommeligt, festligt Skær, naar paa disse Dage den forgyldte Stjerne paa Orgelet gik rundt og »Klokkespillet« begyndte. Saa rejste Mændene sig alle som een og vandrede langsomt og højtideligt rundt om Alteret, hvor Offeret afleveredes indsvøbt i Papir. I Spidsen gik gamle Hans Tjener som Repræsentant for Herskabet paa Slottet. Heller ingen af os vil nogen Sinde glemme Gudstjenesten Juleaften, som den nye Præst fik indført. Fra et stort Juletræ, der naaede højt op i Hvælvingen, straaede Lysene. Hvem havde vel set Mage; i Hjemmene kendte man dengang — med faa Undtagelser — ikke til Juletræ. Saa var der ogsaa Lys i Lysekronerne og paa Stolestaderne i den lunt opvarmede Kirke, og Børnene havde faaet lært Julesange i Skolen, og Præsten havde i Skolen indøvet en ret rig Liturgi; alt var saa festligt, som man vel kunde tænke sig. Naar Klokkerne saa kaldte ved Firetiden om Eftermiddagen, strømmede alle, der paa nogen Maade kunde, til Kirken. Ved Sekstiden var Folk hjemme igen, saa Gudstjenesten kom ikke til at gribe forstyrrende ind i Hjemmenes Julefest.

I Hjemmene gik Juleaften i hyggelig, stille Ro. Juletræ tændte næsten ingen, saa nogen Dans om Juletræet fandt ikke Sted, og ogsaa Julegaver var næsten ukendte. Det var Jule-nadveren, der var Festens Glanspunkt; Gaasesteg eller Ribbenssteg og Risengrød med Kanel og Sukker paa. Der var flere Lys paa Bordet end sædvanligt, og der blev læst Bordbøn den Aften. Bagefter vankede der Æbleskiver i de fleste Hjem. Der var gemt Æbler og Nødder hen, som nu kom frem, og i hvert Hus var der bagt Julekage — og Pebernødder i Mængde. Bedst var de »smaa«, som der spilledes Kort om senere paa Aftenen. Gevinsten gemte Børnene omhyggeligt; det var saa rart i de første Skoledage efter Nytaar at have »smaa Bækkernødder« med i Lommen. Allerede under Maaltidet kom fattige Børn ind i Forstuen og sang et Salmever; saa fik de et Par Kager for Ulejligheden. Henpaa Aftenen blev der drukket Kaffe, hvad der ellers ikke skete, og man fik Lov at blive oppe lige saa længe som de voksne, hvis man ellers kunde holde Øjnene aabne saa længe.

Nytaarsaften fejredes omtrent som Juleaften, men henpaa Aftenen begyndte man at skyde foran Husene eller kaste Potter paa Dørene, og stundom blev der ogsaa om Natten øvet Skarnsstreger. De, der skød eller »slog Potte paa« vilde gerne lade, som om de paa ingen Maade vilde ind for at trakteres, skønt det jo netop var det, de var kommet for. Der var dem, som denne Aften gjorde Besøg mange Steder og blev fyldt med Kaffe og — for Mændenes Vedkommende — med Kaffe-punch. Præsten ivrede mod denne gamle Uskik og vilde gerne have den afskaffet, men dette lykkedes ham ikke.

Tiden mellem Jul og Nytaar og først i Nytaaret var Julegildernes Tid. I min Barndom var det i Kirkebyen nærmest mindre Kaffe-gilder, der holdtes.

Særlige Skikke knyttede sig dengang ikke til Festerne; de har vel nok været der engang, men var da gaaet fuldstændig af Brug. Heller ikke ved Bryllup eller Begravelse kom gamle Skikke til Syne. Af Folkefester var der saa godt som ingen. Ved Fastelavn var der Ringridning, og Folk stod i Kuld og saa paa Rytterne, der for at holde Varmen nød rigelig Kaffe-punch og efterhaanden blev mer og mer usikker i Sadelen. Det var dengang den eneste Rest af Folkefest, som var i Live. Den 8. April tændtes somme Steder om Aftenen et Baal til Ære for Kong Christian den Niende, hvis Fødselsdag det var den Dag, og saa var det jo tillige en lille uskyldig Demonstration mod Preusserne. Større Begivenheder var Krammarkerne Foraar og Efteraar i den nære Købstad. Vi Børn drog af Sted i den tidlige Morgenstund, tit i Storm og Regn for at se og nyde alle Herlighederne en hel Dag til Ende.

Min første Barndom faldt i Tællelysenes Tid. Jeg husker, hvorledes Mor støbte Tællelys i Blikforme. Mange Steder lavede man ogsaa »Praase«, idet man blot dyppede Vægen i smeltet Tælle og blev ved, til den Tykkelse var naaet, som man ønskede. Anskaffelsen af den første Petroleumslampe var en Begivenhed, om den end ikke forløb saa drastisk, som Jeppe Aakjær har beskrevet den i en af sine Fortællinger. I Almindelighed tændtes kun eet Lys i Stuen, saa Belysningen var svag; saa meget større Indtryk gjorde det, naar der Jule- og Nytaarsaften og ellers ved festlig Lejlighed tændtes flere.

Kul og Koks brugtes dengang ingen Steder paa Landet som Brændsel. Mange Steder havde man endnu Bilæggerovne, som man fyrede i fra Køkkenet; de egnede sig ikke til Fyring med Kul, men krævede Tørv og »Flaw«, dvs. Lyngtørv. Tørvene hentedes for største Delen i Moserne ved Sølsted og Tyvsig Nord for Tønder. Det var en Dagsrejse at hente to Læs Tørv, 7—8000 Stkr. saa langt borte, og det blev ret dyrt Brændsel. Ved Siden af disse Tørv fra Sølsted brugtes saa Lyngtørv, alt-saa Flaw, som de kaldtes. De kunde faas nærmere ved, paa He-den ved Gallehus eller Toghale, og de var gode til at holde Gløder ved lige med. Saadan en Bilæggerovn med tykke Jern-plader, hvori der fyredes med Tørv og Flaw, gav en behagelig jævn Varme. I mange Huse havde man aabne Arnesteder i Køkkenet; ogsaa der var Tørv det bedste Brændsel. Paa særlig kolde Vinterdage kunde det være lidt vanskeligt at holde Vin-duesruderne fri for Is; men naar om Aftenen Skodderne blev lukket for Vinduerne, blev det selv i den koldeste Tid rart varmt i Stuen.

De lange Vinteraftener gik hurtigt. Mor spandt for det meste, og mens Rokken snurrede, blev der læst højt; under-tiden kom jo ogsaa en fremmed i Besøg, og saa drøftedes Byens Nyheder. De fleste bar endnu hjemmelavede Klæder. Garnet blev spundet i Hjemmet, men Tøjet blev oftest vævet ude, og der var dengang endnu i Sognet flere Vævere og Væversker; endogsaa en Uldkræmmer fandtes der, men han var tillige Tøj-fabrikant i meget lille Format. Ogsaa Farvning skete hyppigt i Hjemmene; mange Steder havde man en »Farvepotte«, der ikke var helt appetitlig. Det hjemmefarvede Tøj blev vist ikke skyl-let tilstrækkeligt, for det var slemt til at smitte af i fugtigt Vejr.

En Gang imellem kom Skrædderen*) for at sy Klæder til Hu-sets Mænd og Dreng. Han gik det meste af Aaret paa Om-gang fra Hus til Hus. Fra tidlig Morgen til sent ud paa Afte-nen arbejdede han; Ottetimersdagen var dengang ukendt. Navnlig en af dem, en lille tør, mager Mand, husker jeg godt, fordi han var saa fuld af baade gamle og ny Historier og Anek-doter, at han syntes udtømmelig; men han, der var fra Stokke-

*) Peter Hansen Petersen, Stokkebro (1826—1903).

bro, havde jo ogsaa hele Sognet at øse af. Ogsaa Sypigerne gik paa Omgang i Hjemmene for at sy Kvindeklæder.

Jeg husker, at den første Høstmaskine kom til Byen. Det var en af de faa større Gaarde, der anskaffede den. Det var ikke nogen Græsslaamaskine, men en Mejemaskine, dog ingen Selvbinder. Den var lavet i Amerika og straaledede af rød Maling og Lak. Nogen stor Beundring vakte den alligevel ikke, og der gik mange Aar, før den næste købtes. Sagen var vist, at en Del af de udstrakte Enge dengang endnu var for lave og bløde til at kunne bære en Græsslaamaskine, og de fleste Gaarde dyrkede kun lidt Korn, saa Anskaffelsen af en Mejemaskine blev alt for dyr til den Nytte, man kunne have af den.

I Almindelighed laa Byens Gade stille hen. Men i et Par Sommermaaneder var den Skueplads for en meget livlig Færdsel. Det var Badegæsterne til Sild, der pr. Vogn førtes fra Jernbanestationen i Tønder til Slusen ved Højer, hvorfra de med en lille Damper sejledes over til Sild. Jernbanestrækningen Tønder—Højersluse var dengang endnu ikke anlagt. Det hændte ikke saa sjældent, at en Vognrække paa 20—30 Vogne passerede gennem Byen. Største Delen af disse Mennesker var langt syd-fra, hvad man kunde se paa deres Ydre; mange af dem var vistnok Jøder. Ellers var det nærmest Postvognen, som tildrog sig Opmærksomheden, naar den ved Middagstid passerede Byen, og Postillonen blæste sine korte, ejendommelige Melodier. En af disse havde man underlagt en Tekst, der maaske var hjemmelavet. Her er den:

De Ærter, de Ærter, de Ærter,
de er saa forbandede tynd'.
Ja, Fanden skuld' ha' den Kjælling,
som koger de Ærter saa tynd'.
De Ærter, de Ærter, de Ærter,
de er saa forbandede tynd'.

Senere afløstes de Melodier, der vist stammede fra den danske Tid, af »Schier dreissig Jahre bist du alt« o. lign. En Gang om Ugen kom Dagvognen fra Højer. Hvor ringe Forbindelse, der var mellem Nabobyer dengang, fremgaar jo tydeligt af, at de nævnte Køretøjer kunde besørgede hele Persontrafikken. I en lang Aarrække besørgedes den halve Postforsendelse

mellem disse Byer af et Postbud, der om Aftenen gik fra Tønder til Højer med Brevene i sit Tornister og næste Morgen gjorde Turen tilbage. Hele Postombæringen i de 3 Sogne Møgel-tønder, Daler og Visby besørgedes af 2 Postbude, der hver maatte gaa en 4—5 Mil om Dagen; men den Masse Aviser, Landpostbudene nu om Stunder slæber af Sted med, kendtes dengang ikke. I Sommertiden læstes ingen Aviser, og i Vinter-tiden slog gerne mange Familier sig sammen om een Avis.

Fjorten Aar gammel blev jeg konfirmeret 1878. Der skulde nu tages Bestemmelse om, hvad jeg skulde være. Selv havde jeg Lyst til at gaa til Søs, men det fik jeg ikke Lov til. Saa kom Præsten en Dag og vilde have, at jeg skulde prøve at tage Undervisningen paa mig i den Tid, da Andenlæreren skulde undervise i øverste Klasse, fordi Førstelærerembedet var vakant. Jeg trykkede mig stærkt. Det var aldrig nogen Sinde faldet mig ind, at jeg skulde blive Lærer, og nu skulde jeg oven i Købet undervise i den Skole, jeg først for et Par Maaneder siden var gaaet ud af, og hvor endnu mine Legekammerater gik som Elever. Nej! Præsten mente imidlertid, at det kunde jeg nok, og Mor skubbede efter af alle Kræfter, for saa blev der vel sat Bom for at gaa til Søs. Læselyst havde jeg altid haft, en jævngod Forstand havde jeg ogsaa, og saa gled jeg ind paa Lærervejen halvt mod min Villie og vistnok uden at tænke synderligt over, hvad jeg gjorde.

I en modnere Alder har jeg tit sagt til mig selv, at det jo var ganske uforsvarligt at lade Drengene, der som vi var opdraget til at være fanatiske Danskere, slaa ind paa Veje, der førte til at blive preussiske Embedsmænd. Det var forstaaeligt, at Folk lod deres Sønner studere til Læger og Jurister, til Dels ogsaa til Præster; men at lade dem blive Lærere med den Opdragelse, de havde faaet, var ganske afgjort et Misgreb, med mindre vedkommende Dreng var gjort af saa blødt et Stof, at han kunde helt omdannes i national Henseende og gaa ud af Seminariet som afnationaliseret eller som omvendt, altsaa tysksindet. Der var dem, der kunde, og de var de lykkeligste; for dem, der ikke kunde, blev Lærerstillingen i Nordslesvig en Pine, der for mange varede Livet ud.

Forældre og Værger har vel næppe tænkt dette rigtig igennem, naar de lod de unge Mennesker gaa den Vej. Det er vel gaaet saadan til, at de havde mindst Øje for de Pinagtigheder, de unge førtes ind i, og mest for de nationale Hensyn, der talte for, at Landets Ungdom blev hjemme og gjorde sin Gerning der. Gennem Aaringer var saa at sige al Ungdom udvandret — til Amerika eller til Kongeriget. Befolkningens Antal svandt ind fra Aar til Aar. De mere fremskuende blandt Folk indsaa, at den Tid vilde komme, da der ingen vilde findes til Afløsning, naar de gamle faldt fra. Haabet om en Genforening med Danmark levede stadig lige kraftigt i Hjerterne, men der var allerede gaaet mange Aar — 14 — siden Adskillelsen skete, og Paragraf 5 var ophævet. Man begyndte at indse, at man maatte regne med Aartier, hvor man før kun havde regnet med Aar. I Slutningen af 70erne begyndte der at lyde Tale om, at det var Ungdommens Pligt at blive i Hjemlandet, tage den preussiske Uniform paa og tage Byrden ved at være preussiske Embedsmænd paa sig. Nationalt set var dette naturligvis fuldkommen rigtigt; men for den enkelte blev det mangen Gang en slem Byrde at bære.

Naa, Præsten fik sin Villie sat igennem, og jeg underviste i Vakancen, saa godt jeg kunde. Senere overtog jeg igen Klassen, mens Andenlæreren i 6 Uger aftjente sin Værnepligt. En Vinter var jeg Lærer for Smaabørn i Østerby og endelig en Vinter for baade smaa og store Børn i St. Emmerske ved Tønder. De ældste blandt mine Elever var 15 Aar, mens jeg samme Vinter fyldte 17. Samtidig med at undervise maatte jeg paa egen Haand forberede mig til Optagelsesprøven paa Seminariet. Kun den sidste Vinter fik jeg een Times ugentlig Undervisning i Tysk hos den gamle Seminarielærer Rickmers i Tønder, som hver Lørdag Eftermiddag rettede mine Stile, gennemsaa mine Regneopgavers Løsning og prøvede mig i tysk Grammatik. Det var en rigtig Arbejds vinter for mig med megen Forberedelse til Undervisningen i ældste Klasse og Eksamenslæsning ved Siden af; det er ubetinget den strengeste Arbejdstid, jeg nogen Sinde har haft. I April 1881 blev jeg optaget i den danske Afdeling paa Seminariet i Tønder, hvis Opgave det var at uddanne Lærere til de dansktalende Børn i nordslesvigske Skoler.

II. Fra Seminariet i Tønder 1881—1884

Seminariet i Tønder holdt i Aaret 1881 Optagelsesprøve i April. Prøven var ikke særlig streng. Lidt generende var det at blive eksamineret i Historie ved Hjælp af Minutspørgsmaal; det skriftlige Svar skulde findes og nedskrives i Løbet af et Minut. Noget anstrengende var det ogsaa at blive sendt fra det ene Klasseværelse til det andet for i Løbet af en Time at blive prøvet i 3—4 Fag. Det havde imidlertid den gode Side, at vi blev hurtigt færdige, og at Direktionen derfor endogsaa kunde afse det meste af en Eftermiddag, saa vi kunde aflægge Besøg i et stort amerikansk Menageri, der paa Gennemrejse gjorde et kort Ophold i Tønder. I den danske Afdeling blev 19 optaget.

Prøvedagenes Aftener tilbragte vi Aspiranter til den danske Afdeling i de danske Seminaristers Forening »Enigheden«. Det var naturligvis Meningen, at vi skulde indfanges som fremtidige Medlemmer, men man bar sig ikke netop klogt ad hermed. Seminaristerne, navnlig de yngre, optraadte ret anmassende, og ikke alle Aspiranterne var i Stand til at se paa Komedien med et Smil og et Skuldertræk; for en Del af dem var disse Aftener ligefrem en Plage. »Enigheden« efterlignede svagt de tyske »Burschenschaften«, idet den hver Aften underkastede sine Gæster »Kaninerne« et Par Eksaminationer, f. Eks. i Dansk, dansk Litteraturkundskab, Danmarks Geografi osv. Ufrivillig komiske Smaascener spilledes, naar det hændte, at »Kaninen« var bedre funderet end Eksaminator, for hvem det da kneb med at holde gode Miner til slet Spil. Om man oprindeligt har ment, at man gennem denne »Kaninisering« kunde faa et Slags Begreb om den nye Kollegas aandelige Habitus, er ikke nemt at vide; sandsynlig er det vel, at det hele var tankeløs Efterabelse af Burschernes Skikke.

I Maj begyndte Undervisningen. I de to første Seminarieaar havde vi alt for mange daglige Timer paa Seminariet. De laa om Sommeren mellem 7 Morgen og 6 Aften, om Vinteren mellem 8 og 6. De mange Timers Ophold i Klassen virkede sløvende, men Forberedelsen hjemme var overkommelig. Tog man Tiden i Agt, kunde Hjemmearbejdet i Reglen klares paa et Par Timer. Nogle af Timerne paa Seminariet var fælles for de to Afdelinger.

Naar Hjemmearbejdet var fra Haanden, og man saa sig om efter en Smule Rekreation, opdagede man til sin Skuffelse, at Adspredelsen var noget ukendt i Tønder. Man var henvist til Romanlæsning eller Besøg hos Kolleger, hvor de evige Diskussioner snart blev trættende. Byens Hjem var lukket for enhver, der ikke netop gik paa Frierfødder. Noget særligt Ønske om at faa Adgang til Familier fandtes vel knap hos nogen. Vi var vist tilbøjelige til at anse Tønders Borgere for særdeles filistrøse, og fri for at være det var de ikke. I Vintertiden var der gerne et Par Maaneder Forestillinger paa Teatret, men ud over dette fandtes ingen Forlystelser. Tit blev da Knejsen det Sted, hvor man søgte Adspredelse.

Udenfor Seminariet gav Lærerne sig ikke af med Seminaristerne. Nogle af dem var vel for gamle til at de kunde have Interesse for, hvorledes vi levede vort Liv, andre var for »for-nemme«. Gymnastiklæreren havde en Vinter (1880—81) arrangeret en ugentlig Danseaften i Gymnastiksalen, men der fortsattes ikke dermed. Danseforlystelserne førte til et Par Forlovelser, og det er saamænd ikke utænkeligt, at Direktør har forbudt Fortsættelsen for at hindre, at der kom flere.

Det var nærmest vore Foreninger, der maatte sørge for lidt Adspredelse for os. »Enigheden« var en Sammenslutning af alle danske Seminarister. Den var en Fortsættelse af en ældre Forening, der i endnu højere Grad end »Enigheden« synes at have efterabet Burschenschafterne, som Tyskernes Forening »Concordia« var en nøjagtig Kopi af. »Kaniniseringen«, Enighedsbaandet og den grønne Foreningshue var »Enigheden«s Arv fra Burschenschafterne. Baandet var »uden Ende«, sammensyet af to jævnsides løbende Baand, et hvidt og et grønt; midt paa det var med rødt broderet »Enigheden«. Egentlig skulde Baandet bæres af alle ved Møderne, men i Reglen var det mest Novicerne, der pyntede sig med det. Derimod blev det vist oftest baaret af alle, naar man kort før Bortrejsen fra Tønder mødte hos Fotografen for at faa taget et Klassebillede.

At Foreningen var i travl Virksomhed i Optagelsesprøvens Dage er omtalt. Næste Gang, den optraadte officielt, var, naar »Kaninernes« Stuer skulde indvies. Begivenheden indledes med en Meddelelse til »Kaninerne« om, at paa en bestemt Aften

skulde Indvielsen foregaa. Traditionen krævede da, at hver »Kanin« skaffede en Flaske Portvin og Glas til Veje. En 3—4 ældre Kolleger indfandt sig som Indvielseskomité; dens Ordfører underkastede »Kaninen« endnu en Eksamination og endte med at døbe Stuen, idet han sendte en Sjat Vin op mod Loftet. Sikkert findes endnu paa mangt et Loft i de gamle Tønderske Seminaristhybler mørke Pletter som Minder om Stueindvielser. Navnet toges i Regelen fra Mytologien eller Litteraturen. »Kaninen« fik Ordre til at skrive det paa et Visitkort og fæste det uden paa Døren. Saa fortsatte Komiteen sin tunge Vandring, der blev stadig mere besværlig. Dagen efter havde mange »Tømmermænd«, og det saa meget mere, som Aftenen endte med et almindeligt Enighedsmøde. Heldigst slap »Kaninen«, der jo kun deltog i Nydelsen af een Flaske Vin og ikke just nødtes til at tage for sig af Varerne.

Der holdtes Møde en Gang om Maaneden. Henimod Sommeren blev de nye Medlemmer optaget. Formanden oplæste Love og gjorde i en lille Tale diskret opmærksom paa, at Foreningen gerne vilde bidrage lidt til at pleje Modersmaalet. De nye Medlemmer fik overrakt Baandet og Huen, som de naturligvis selv betalte. De gav ogsaa det Fællesmaaltid med efterfølgende Sold, hvormed »Kaningildet« sluttede. Fællesspisning fandt ellers kun Sted ved Stiftelsesfesten. De sædvanlige Møder varede 2—3 Timer, og der serveredes da Øl fra Fad. Af og til holdt et Medlem et Foredrag, der blev sunget efter Sæbroes Sangbog, der holdtes improviserede Smaataler, en eller anden oplæste eller deklamerede et Digt, eller en Sangforening optraadte. En saadan Aften kunde være ret underholdende; men et Møde kunde ogsaa forløbe saa mat, at man kun længtes efter Afslutningen. Dette var ikke mærkeligt, eftersom vi var henviste til altid at underholde os selv. Ikke ret mange Kolleger holdt af ved Siden af Arbejdet til Seminariet at samle Stof til et Foredrag, udarbejde dette og holde det. Foredragsholdere udefra var ikke til at tænke paa, Seminarielærerne stod os saa fjernt, at det aldrig faldt os ind at anmode en af dem om at tale for os i Foreningen, og nogen befrugtende Virkning vilde et Foredrag af en af de daværende Lærere vel heller ikke have haft. Ad mundtlig Vej kom saaledes sjældent nye Tanker og Synsmaader til os.

En Gang imellem gaves en Dilettantforestilling. Foreningen holdt dengang sine Møder i »Stadt Copenhagen«, i hvis store Dansesal en lille Tribune stilledes op som Scene. Dekorationer fandtes ikke. Ved hver Side stilledes et Skærmbæret, Baggrunden var et Tæppe, foran Scenen hang et stort Rullegardin. Det overlodes til hvers Fantasi at faa dette til at forestille en Stue, og der opførtes kun Enaktere med Stuedekoration og uden Sceneforandringer, f. Eks. Den tredie, Soldaterløjer, Store Bededags Aften o. lign. Da vi havde saa lidt Samkvem med Borgerne, kneb det som oftest meget at skaffe Garderobe, navnlig til Indehavere af kvindelige Roller; i Regelen lykkedes det alligevel saa nogenlunde, og der anvendtes stor Flid paa Indstuderingen. Forestillingerne forløb da gerne tilfredsstillende baade for de agerende og for Tilskuerne; blandt dem var der gerne en Del Gæster, navnlig velvillige Udlaanere af Garderobe.

Foredragene behandlede hyppigt litterære Emner, sjældnere historiske, som var sværere at holde neutrale. Foreningen ejede et lille dansk Bibliotek med Bøger af Datidens unge Forfattere: Drachmann, Hermann Bang, J. P. Jacobsen o. fl. De læstes flittigt, dels for Sprogets Skyld, der jo i ikke ringe Grad fornyedes af disse Forfattere, og dels for de nye, frie Synsmåders Skyld. Det kan da maaske siges, at »Enigheden« i stor Beskedenhed har været med til at værne om og til Dels ogsaa at sprede dansk Kultur. Enkelte Elevers store Interesse for dansk Aandsliv ansporede andre, og at Interessen for dansk Digtning var vaagen hos mange, derom vidnede de skønlitterære Værker, der trods Ejernes knappe Kaar fandtes i mange Reoler. »Guldalderen«s Litteratur havde vi Adgang til i Seminariets Bibliotek, og ogsaa den studeredes flittigt. Det hændte vist ikke sjældent, at vi forløftede os paa, hvad vi prøvede at sætte os ind i; det kunde ikke undgaas, naar vi maatte arbejde helt paa egen Haand.

Tidens Strid mellem Romantik og Realisme blev vi naturligvis ogsaa revet med ind i, og den gav Stof til mangan Debat. En lille morsom Episode fra den Tid skal her meddeles. Vi havde faaet købt Herm. Bangs »Haabløse Slægter« til Biblioteket; men da Bogen dømtes til at være usædelig, rejste »Romantikerne« Krav om, at den skulde fjernes, ja ligefrem brændes. En Aften stod der i den Anledning en vældig Kamp i Foreningen. Skønt en

»Realist« tilbød at købe Bogen og saaledes befri Biblioteket for Forargelsens Genstand, vedtoges det dog, at den skulde brændes, og det blev den.

Blandt Foreningens Medlemmer var nogle udtalt tysksindede, men i Regelen medførte dette ingen Ulemper. Vi færdedes kollegialt og fredeligt mellem hverandre. De fleste af os var jo som Nordslesvigere hjemmefra vant til at leve i et Samfund med Elementer af forskelligt nationalt Sindelag. Det kunde hændes, at et tysksindet Medlem traadte ud, men som oftest var det da ikke af nationale Grunde. De tysksindede Kolleger, der ikke var saa omhyggelige for Fremtidens Brødpose, blev i Foreningen hele deres Seminarietid og syntes at befinde sig vel der. Omgangen med saadanne Kolleger var ikke vanskelig, fordi der fra begge Sider vistes Hensyn. Ubehageligt kunde det virke, naar en oprindelig tysksindet ung Mand udviklede sig til fanatisk Dansker. Vi saa skeptisk paa en saadan Kollega, og Eftertiden har oftest vist, at det var med Rette.

Forholdene førte jo med sig, at Politikken sjældent gav Anledning til Diskussion, naar man da ikke var helt sikker paa de tilstedeværendes Sindelag; men hvornaar var man det? Mand og Mand imellem vedstod enhver imidlertid gerne sine nationale Ønsker og Forhaabninger, og det maa siges, at det meget sjældent hændte, at en tysksindet Kollega optraadte som Angiver over for en Dansker. Men det hændte, og i saa Fald skulde der grumme lidt til for at faa en dansksindet Seminarist bortvist fra Seminariet. Dette manede naturligvis til Forsigtighed. Den eneste kriminelle »politiske« Handling, »Enigheden« indlod sig paa, var at abonnere paa »Flensborg Avis«. Det vil sige vi vovede ikke at tegne Abonnement paa Posthuset, men modtog Bladet gennem Dröhses Boghandel, der ogsaa skaffede os de danske Bøger, vi ønskede. Til Tider var naturligvis den politiske Interesse overordentlig vaagen, navnlig naar et politisk Valg stod for Døren, men vor Hovedinteresse var — vistnok for ensidigt — knyttet til dansk Litteratur.

»Enigheden« holdt i den Tid, jeg levede i den, aldrig Bal. Det kom maaske af, at vort Bekendtskab med Byens unge Damer var saa ringe, eller maaske var det sidste en Følge af det første. Ved vore Møder var kun sjældent nogen fremmed til Stede; kun deltog Boghandler Dröhse som Regel i vor Stiftelses-

fest, da han altid velvilligt hjalp os med, hvad han kunde. At indbyde Lærerne til at deltage faldt os aldrig ind, dertil stod de os alt for fjernt. En enkelt Gang kunde et forhenværende Medlem, der var ansat som Lærer i Byens Omegn, komme paa Besøg hos os.

I 70erne og Begyndelsen af 80erne var der i Nordslesvig mange Lærere, der havde faaet deres Uddannelse helt paa Dansk og ikke kunde Tysk. Alligevel skulde de undervise i Tysk, og de sendtes da — somme Tider Aar efter Aar — til et Seminarium i Slesvig eller Holsten for at faa et 6 Ugers Kursus i Tysk; for det meste var Udbyttet ringe, da Lysten manglede. Da det var de allerførste Begyndelsesgrunde i Sproget, der meddeltes dem, spillede Schmeiders »Fibel u. erstes Lesebuch« en stor Rolle i Undervisningen, og af den Grund gav de tyske Seminarister disse ældre eller gamle Lærere Øgenavnet »Fibelhusaren«. Under deres ufrivillige og pinlige Ophold i Tønder var de undertiden »Enigheden«s Gæster.

Hver Klasse havde desuden sin egen Klasseforening, der holdt Møde en Gang hver Maaned, og hvor Livet i det hele formede sig som i »Enigheden«. Maaske var det noget mere utvungent, fordi Medlemmerne kendte hinanden bedre, eftersom de dagligt mødtes i Klassen og kom i nærmere Berøring med hinanden. Klasseforeningens stemmebegavede Medlemmer dannede Klassens Sangforening, der derfor ogsaa navnlig lod sig høre paa Klasseforeningsmøder. Paa disse tog man mod Besøg af Kolleger fra andre Klasser, men Gæsterne modtoges vist ikke altid med aabne Arme.

En Tid havde vi faaet dannet nogle mindre Læsekredse, hvis Medlemmer nu og da samledes for at læse en Bog og samtale om den. Nogen videre Livskraft var der ikke i den.

I 1882 begyndte der at samle sig truende Skyer i Synskredsen. Direktor Castens havde faaet Skrupler med Hensyn til vor Sangbog (Sabroe), der ogsaa indeholdt »antityske« Sange. Han foreslog os at lave en særlig Enighedssangbog, som han kunde autorisere. Der blev straks taget fat paa Forberedelserne hertil, men i Maj 1883 ophævede Direktor alle vore Foreninger, fordi »de hindrede vor Tilslutning til Tyskland«.

Om »Enigheden«s Liv gennem Tiderne foreligger kun faa skriftlige Oplysninger, væsentligst i et Hæfte »Allehaande Op-

tegninger (!) af Elevforeningens Medlemmer«, som Foreningen 30. Aug. 1868 sendte ud til Cirkulation blandt Medlemmerne. Meningen har aabenbart været, at her skulde Eleverne, før de forlod Tønder, meddele deres Oplevelser i Seminarietiden, men dette er ikke blevet til stort. De første Hold har nærmest betragtet Hæftet som en Slags Stilebog og fyldt Bladene med aldeles ligegyldige Ting. Bogen maa dog straks i det første Aar give Plads for et ualmindelig grimt Angreb paa Foreningen, som tre anonyme Forfattere i en længere Artikel beskylder for at fremme Drikkeri. Ingen imødegaar Beskyldningen, der formodentlig har været falsk. Formanden meddeler senere, at Forfatterne er fundet og smidt ud af Foreningen.

En lille Række Spørgsmaal fra 1869 (?), stillet af fire Medlemmer, giver et lille Indblik i Foreningslivet. Der spørges om, hvorfor de danske Seminarister er saa tilbageholdende, bange, uselvstændige og frygtsomme, og hvorfor der er saa ringe Fortrolighed mellem dem; den ene staar usikker og ængstelig overfor den anden. Svarene ligger jo lige for Haanden; men Spørgsmaalene viser, at allerede dengang følte de danske Seminarister, at de stod paa gyngende Grund som dansksindede Elever ved en preussisk Lærestanstalt. De, der spørger, synes at vente bedre Forhold af en Tilnærmelse til »Concordia«. Tanken har dog nok været dødfødt; i hvert Fald berøres de aldrig mere senere.

Seminarist A. D. Jepsen fra Branderup giver i 1870 en morsom lille Skildring af Optagelsesprøven 1867. Han kommer til Tønder uden ringeste Anelse om den »Fuchsning«, som venter ham. Med Vemod ser han sin Broder, der har kørt ham til Byen, drage hjem; nu er han altsaa ene mellem vildfremmede. Derfor gør det saa meget større Indtryk paa ham, da han paa Vej til Seminariet »tilfældigt« møder en Seminarist, der er Venligheden selv, straks bliver Dus med ham og tager ham under sine Vinger. Han placeres i Seminariets Korridor ved Siden af »Ham Knægt« — der bruges altsaa »Burschennavne«. De faar Paalæg om at holde sig sammen og ikke følge med andre Seminarister, der muligvis vil lokke dem med. Først senere gaar det op for ham, at han er blevet indfanget af et Medlem af den »fuchsende« Gruppe blandt Seminaristerne. Lidt modvillig følger han siden med de andre »Füchse« ud til Schweizerhalle,

og undervejs betror man ham, at Direktor vil komme derud om Aftenen for at holde en Forprøve. Derude foregaar saa »Fuchsningen«; de udklædte Eksaminatorer og Censorer optræder med saa stor Alvor, at det først til allersidst, da Maskerne kastes bort og Løjerne slippes løs, gaar op for den unge Mand, hvad han har været ude for. Prøven har indbragt ham en »Attest«, der stempler ham som en Umulighed. Forfatteren overdriver maaske nok lidt sin Naivitet, men Fremstillingen viser jo, at Foreningen dengang var en ret tro Kopi af en tysk »Burschenschaft«.

Før Optagelsesprøven 1876 er det blevet besluttet, at Navnet »Fuchs« skal ombyttes med »Kanin«, men i Hovedsagen er Forholdene endnu som i 60erne. I »Kanintiden« er Seminaristerne optraadt lidt udæskende overfor Aspiranterne, saa der hos disse har samlet sig en Del Bitterhed, som kommer til Udbrud ved Stueindvielsen og Kaningildet. I dette Gilde deltager Seminarielærerne. Det sker endnu i 1880, men ikke senere. Efter Gildet begynder Direktor Richter*) at undersøge, hvad der har givet Anledning til Striden. To af de nye Kolleger udpeges som »Sladderhanke«; deres Stilling har efter dette sikkert ikke været misundelsesværdig. Direktor gør de nye opmærksomme paa, at de har kun Forpligtelser over for Seminariet, og raader dem til ikke at gaa ind i Foreningen, hvis det er dem imod. Det blev forbudt »Enigheden« at holde Møde med Kaninerne, et Forbud, som man trodsede, uden at der skete noget i den Anledning. Sagen løber ud i Sandet, maaske fordi der ikke har været »Politik« i den, maaske ogsaa, fordi Richter ikke var fremfusende. I nogen tid stod de to uden for Foreningen, men senere blev de Medlemmer. Meddeleren er meget tilfreds med det Sammenhold, der efter hans Mening førte til Sejr. En af de for Sladreløst mistænkte hævder senere, at han ikke har sladret. Han havde af »Kaniniseringen« faaet det Indtryk, at Foreningen kun tænkte paa Pjank; senere fik han et andet Syn paa den.

---

*) Skoleraad C. F. Richter, som ved Seminariets Rekonstruktion i 1864 var kommet fra Köpenik i Brandenburg, var Seminariets Direktor fra 1871—78, da han udnævntes til Direktor for Lærerindeseminariet i Augustenborg. Han døde 23. Januar 1890.

Af senere Begivenheder er det navnlig Slagsmaalet i Møgeltønder og Huekrigen, som omtales.

Spektaklerne i Møgeltønder opstod, da Seminariet i December 1878 var paa en Fællesudflugt. Lærerne var med og tillige nogle teologiske Kandidater, der som Hospitanter opholdt sig i Tønder for i en Fart at tilegne sig den Viden udi Pædagogik, som man ansaa for nødvendig for, at en Præst kunde fungere som Lokalskoleinspektør. Lærerne og de tyske Seminarister tog ind i Østerkroen, hvor Værten var tysk, de danske Seminarister gik til den danske Vesterkro. De fik overladt et Lokale ved Siden af Skænkestuen, men henpaa Aftenen kom en Del af Spiritus paavirkede Tyskere til Stede og vilde bryde ind i Danskeres Stue. De blev smidt ud, og saa var Slagsmaalet i Gang. At i hvert Tilfælde Tyskerne var »politisch entrüstet« fremgaar af de Meddeleren anførte Udraab: »De verfluchten Dänen!«, »Haut die dänischen Hunde« — Slagsmaalet fik et alvorligt Efterspil, fordi Tyskerne paa Vejen til Tønder mødte den tysksindede Degn fra Møgeltønder, hvem de behandlede ret ublidt. Han klagede til Direktor Castens, der efter Richters Forflyttelse i Efteraaret 1878 havde overtaget Ledelsen af Seminariet. Castens tager fat med sædvanlig Kluntethed, og Sagen endte med Bortvisning af tre tyske Seminarister. Med tydelig Forundring fortæller Meddeleren, at den danske Afdeling slap uden Bortvisninger, da der jo dog var »Politik« med i Sagen. Han mener, at Tyskerne i nogen Tid pønsede paa Hævn, som dog udeblev. Fra anden, absolut paalidelig Side hævdes, at Begivenheden ikke havde nogen Indflydelse paa det fredelige Forhold mellem Parallellklasserne. Saaledes Heinr. C. Nissen*) fra Fjelstrup, der var med paa Turen.

Huekrigen udkæmpedes ligeledes i 1878. »Enigheden« havde ombyttet den grønne Hue med en sort Silkehue med Sølvtræse og Sølvkors foran; den lignede den danske Studenterhue. Den blev baaret i nogen Tid, uden at nogen gjorde Indvendinger, men Byens slesvigholstenske Borgere ærgrede sig. Direktor Richter var imidlertid blevet forflyttet, og Seminariet styredes interimistisk af Seminarielærer, Pastor Engel**). Den 2. September fejredes Sedandagen i Aulaen. Festtalen vakte Forargelse hos

*) H. C. Nissen, sen. lærer i København, f i Hoptrup 1859.

**) J. C. B. Engel (1841-1913) senere Præst i Hjordkær og Havnbjerg.

Tyskerne, der syntes, at den mere skildrede dansk Historie, end den forherligede Tyskernes Sejr over Frankrig. Efter Talen samledes Seminaristerne i det største Klasseværelse, medens Lærerne raadslog, om der skulde holdes Optog gennem Gaderne. Raadslagningen trak længe ud, de tyske Seminarister, der var irriterede i Forvejen, blev utaalmodige, støjede og trampe- de og ringede Gang paa Gang med Klokken i Korridoren. Danskerne syntes, at dette var usømmeligt og bad om Ro, og saa kom naturligvis Drillelysten op hos Tyskerne, der begyndte at synge »Die Wacht am Rhein«. Danskerne gik ud og ventede udenfor, til Lærerne endelig kom. Det blev overladt Seminaristerne at tage Bestemmelse om Optoget, og Tyskerne stemte for det. Med faa Undtagelser udeblev Danskerne fra Toget, der fandt Sted om Eftermiddagen. Pastor Engel ansaa dette for at være en politisk Demonstration og foretog en Undersøgelse. Da Borgerne fik Nys om, at de danske Seminarister var paa Kant med Pastor Engel, indgik de med en Klage over den Forargelse, de »danske« Huer vakte. Engel forbød Seminaristerne at bære Huerne. Da kort efter Direktor Castens blev indført i sit Embede af Regeringsraad Schneider fra Slesvig, mødte de danske Seminarister til Festligheden med de sorte Huer paa. Ingen sagde noget til det, og Huerne blev igen baaret i nogen Tid. Borgerne kom imidlertid igen med deres Klager, og Castens udstedte da paa ny Forbud. Skønt Kampen endte med, at Huerne forsvandt, er den desværre anonyme Meddeler dog ved godt Mod. Igen en Gang har det vist sig, at der var Sammenhold mellem »Enigheden«s Medlemmer, da det kneb, og det kan trøste for megen Modgang. I det hele er det jo altid det, der volder Ængstelse, om alle er til at stole paa, og viser det sig, at ingen eller kun faa svigter, er der altid Glæde og undertiden lidt uskyl- digt Praleri, slutter han.

Det har i Halvfjerdserne, da den politiske Kamptid i Danmark oprandt, sikkert tit forekommet de danske Enighedsmedlemmer, som om man i Kamptummelen i Kongeriget var ved at glemme Nordslesvig; den samme Følelse havde vi ogsaa i 80erne. Saa meget større var Glæden, naar der viste sig Tegn paa, at det dog ikke helt var Tilfældet. Saadan et Tegn var Drachmanns »Derovre fra Grænsen«, der som faa andre Bøger

blev læst og elsket og endog har begejstret en ung dansk Seminarist til at skrive et lille Digt til Drachmanns Pris. Dette er noget overordentligt, for sandt at sige stod det uhyre daarligt til med Versekunsten trods det, at vor Interesse for Digtning var saa levende. Det skete f. Eks. aldrig, at der blev skrevet Lejlighedssange til vore Fester.

Optegnelserne slutter 1881. I det sidste Aar er de fleste anonyme, et Tegn paa, at Meddelerne har følt sig usikre og ængstelige. Da Foreningen 1883 blev ophævet, afsluttede dens sidste, ungdommelige Formand Optegnelserne saaledes:

»I nogen Tid har Luften været mer end almindelig lummer; endelig i Dag (28. 5. 1883) faldt Lynet, som slog »Enigheden« ihjel. Uventet kom dette vel ikke, men derfor er Bedrøvelsen lige stor. Hele Seminariet var kaldt sammen af Direktor til at møde Kl. 6. Efter at den tyske Afdeling havde faaet nogle Næser for sit Foreningsvæsen, kom Turen til os og »Enigheden«. Direktor »beklagede«, at han maatte lukke Foreningen. Han motiverede denne Handling med, at Foreningen havde et alt andet end slesvigholstensk eller tysk Præg; tværtimod næredes vore fra de nordslesvigske Hjem medbragte vrang Sympatier gennem Foreningen, og hos dem, der ikke allerede ved Ankomsten var belemrede med disse Sympatier, indpodedes de gennem Foreningen. Denne stod da som en Hindring for vor Tilslutning til den tyske Kultur, og denne Hindring maatte han til Bedste for os rydde af Vejen. Tillige pegede han paa de i Foreningens Sangbog indeholdte »antityske« Sange, som han mente vi nok sang ved vore Møder. Til sidst erklærede han ikke blot »Enigheden«, men ogsaa Klasseforeningerne for ophævet. Derimod tillod han os naadigst, at vi maatte slutte os til »Concordia«. Ophævelsen har fremkaldt baade Sorg og Harme, men mest Harme. Blandt de ældre vil der vanskeligt findes nogen, som følger Direktors Indbydelse, men blandt de ganske unge kan der vel findes en eller anden, der er ubefæstet nok til at gaa ind i Tyskernes Ledebaand. Saa længe de nordslesvigske Hjem, fra hvilke største Parten af Nordslesvigs Lærerstand udgaar, er danske, vil Lukningen af Foreningen ikke føre til det Maal, man stræber hen til; maaske en eller anden kan drages over i Tyskernes Lejr, men Hovedstyrken vil blive ved Sandheden. Skulde det imidlertid ske, at Seminariet kom til at

udklække Fortyskningsapostle, saa har Nordslesvig lidt et Tab, da »Enigheden« lukkedes.

»Enigheden« har i de 16 Aar, den bestod, holdt det Flag højt, under hvilket den løb af Stabelen. Dette blev — rigtignok som en Dadel — udtalt af Direktor ved Lukningen, men den Dadel er jo for os en Ros. Vi vil, tror jeg, trods alt holde fast ved vort Haab«. —

Ja, hvor Ungdommen er sangvinsk! To Aar efter var den danske Afdeling ved Seminariet ophævet, og alle Seminarister fra Nordslesvig var Medlemmer af den tyske Forening.

Seminariet var jo Externat. De Værelser, vi boede i, var tit langt fra forsvarlige i hygiejnisk Henseende; men dengang spillede Hygiejnen ikke den Rolle som nu. Naar man straks efter Ankomsten til Tønder meldte til Direktor, hvor man havde lejet Værelse, kom der en Lærer for at inspicere; men det hele var en Formsag, og det hændte aldrig, at en Stue blev kasseret. Det var naturligvis ikke de bedst situerede Borgere, som lejede Værelser ud, og Møblementet var som Regel tarveligt. Mange Steder boede kun en enkelt eller et Par Elever, men der var ogsaa hele smaa Kaserner. De fleste spiste hos deres Værter, men en Del i Smaapensionater eller i »Herberge zur Heimat«, der nærmest var oprettet for at modtage den Sværm af vandrende og tiggende Haandværkssvende, som søgte herop fra Tyskland; Værten søgte at øge Indtægten ved at holde Middagsbord. Middagen betaltes med 50—70 Pf, og fuld Pension kunde faas for ca. 400 M aarlig; det forstaas let, at Levemaaden ikke kunde være luksuøs. Værre end den flove Kost var det daarlige Drikkevand, som man gav Skyld for de Tyfusepidemier, der af og til hjemsøgte Byen.

Seminariets Elever havde fri Lægehjælp og fri Medicin. Hos Lægen var der et stadigt Rykind af »Patienter«, der uden større Formaliteter fik en Attest og en Recept. Den »syge« fik saaledes et Par ekstra Fridage, der bekvemt kunde bruges til at gøre noget forsømt Arbejde færdigt i. Naar det var besørget, blev Ferien gerne saa kedelig, at den syge hurtigt kom sig.

Tønder Seminarium havde fra gammel Tid Ry baade i Slesvig og Holsten, og i den tyske Afdeling var der altid mange Holstenere. Trods Ryet var Undervisningen i mange Henseender »minderwertig«. For en Del beroede dette paa Regeringens Re-

gulativer, men til Dels var det ogsaa en Følge af Lærernes Ukyndighed eller Ugidelighed. Det bedste, vi vandt, var en ret stor Færdighed i at undervise; den seksklassede Øvelsesskole gav os nemlig Lejlighed til at undervise selvstændigt og under Ansvar, og hver Seminarist fik Lov til at forsøge sig paa alle Øvelsesskolens Trin. Desuden var den teoretiske Undervisning i Metodik fyldig og god, saa at vi, da vi kom ud i praktisk Lærervirksomhed, ingen Sinde stod helt raadville og famlende over for Spørgsmaalet om, hvordan der skulde tages fat. I den Henseende stod den preussiske Seminarieuddannelse højt over den danske; med Hensyn til Massen af Kundskabsmeddelelse stod den maaske tilbage.

Forholdet mellem Seminariets to Afdelinger — den tyske og den danske — var i min Tid køligt, men afgjort fredeligt. Paa Seminariet færdedes vi sammen uden ringeste Gnidning; udenfor holdt hver sig naturligvis helst til sine egne. Et Par Fællesudflugter, vi foretog, forløb paa bedste Maade.

Fælles var ogsaa den daglige Morgenandagt i det største Klasseværelse i Stueetagen, hvor Orgelet var. Her deltog alle 6 Klasser med de 6 Lærere, som skulde undervise i den første Time. En Lærer kontrollerede, om alle Elever var til Stede; det hændte jo, at en eller anden forsømte »Andagten«. Et Vers af en Salme blev sunget; Orgelet spillede af en Seminarist, mens en eller anden stod frem som Forsanger. Derefter bad en af Lærerne en Bøn. Det var dog ikke alle, som paatog sig dette Hverv; mest ejendommelig var Dr. Blügel*) hvis Bøn indskrænkede sig til en Mumlen, som i hvert Fald jeg ingen Sinde forstod et Ord af.

I April 1884 bestod 17 Elever fra den danske Afdeling Afgangseksamen; det var det næstsidste Hold, Afdelingen dimitterede.

Jeg er i Tvivl, om jeg skal prøve paa at give et Rids af Seminariets Lærere, for jeg mindes de fleste af dem uden Sympati; jeg vil forsøge og prøve at være saa objektiv som muligt.

---

*) Seminarielærer, Dr. Blügel forflyttedes i 1884 sammen med Seminarielærerne Krause, Todsen og Michelsen til Haderslev for at paa-begynde Indretningen af det nyoprettede Seminarium der efter Opløsningen af den danske Afdeling i Tønder. Han døde af Tyfus i sin bedste Alder i 1895 som Seminariedirektor i Rheydt.

Direktor Castens*) var en lille, temmelig svær pluskæbet Mand med rundt Hoved, tykke Læber og en Pande, der lignede den brede Ende af en Violin. Ansigtet var gnavent og surt og oplivedes kun nu og da af et vrantent Smil, hyppigst fremkaldt af en af hans egne drastiske Bemærkninger. Han havde været Præst og underviste i Pædagogik og Historie. Pædagogikens Historie og Metodikken var godt lagt til Rette, Psykologien var mindre god. Hans Maade at undervise paa var Diktat, men han vidste selv, at Maaden var uheldig; maaske brugte han den af Magelighed. Mærkeligt var det at høre ham dædle den gamle Latinskoles Unatur, naar den ikke vilde lade Modersmaalet komme til sin Ret; baade han og vi vidste jo, at den samme Unatur ikke blot taaltes, men ved Tvang gennemførtes i Nordslesvigs Skoler.

Historie fortalte Castens i tæt Tilknytning til David Müllers »Leitfaden«, og kun meget sjældent holdt han et frit historisk Foredrag. Timerne blev derved uden Interesse. Enkelte historiske Personer havde han et Horn i Siden paa; de fik — i Tilgift til Lærebogen — en spydig, mer eller mindre drastisk Bemærkning med paa Vejen. Naar i en følgende Time en Seminarist gengav Fortællingen og opvarmede Spydigheden, viste det vrantre Smil sig paa Castens tykke Kinder. Skønt Manden var Holstener, gav han os intet af Holstens eller Slesvigs Historie. Da Slesvig jo ikke har haft noget at gøre med Tyskland før 1864, indtraadte det mærkværdige, at vi maatte sidde og slide med brandenborgske Kurfyrster i lange Baner, mens vi ingenting fik at høre af vort Hjemlands Historie. Da David Müller ogsaa kun tog Hensyn til Verdenshistorien, som den berører Tysklands, frembrød vor historiske Viden store Huller, dem enhver kunde udfylde, hvis han gad.

---

*) L. H. A. Castens havde været Præst i Itzehoe og var fra 1878 til 85 Seminariedirektor i Tønder, hvorfra han i samme Egenskab blev forflyttet til det nyoprettede Seminarium i Haderslev. Han blev pensioneret 1906 og døde 1913 i Lybæk. — Castens Afløser blev en Østpreusser ved Navn Munther. Hans Direktorat var kort og lidet lysteligt, og der kom meget snart Rivninger mellem ham og Seminaristerne, og med Byens Befolkning laa han i Avisfejde. 1886 opløste han saa ogsaa den tyske Sammenslutning »Corcordia«, hvilket ligeledes satte meget ondt Blod og kort efter vendte han da ogsaa tilbage til Østpreussen, hvor han var kommet fra.

En eneste Gang har jeg set den mugne Mand ligesom skyde Ham. Det var paa en Udflugt til Højderne ved Hütten, som han deltog i. En Aften sad vi i en Landsby i Krohaven og drak Øl, og da kom den gamle »Bursch« op i ham. Han sang usnerpede Sange for os og glemte sig i den Grad, at han endog opfordrede os Danske til at synge vore »nordiske« Sange, hvad han ikke behøvede at anmode to Gange om.

Som saa mange smaa, tykke Mænd var han i høj Grad impulsiv, handlede paa Grundlag af pludselige Indskydelser og afstedkom derved Ulykker. Da vi traadte ind i Seminariet, advarede han os Danske energisk imod at give vort Sindelag til Kende paa nogen Maade. At hans Ord ikke var Mundsvejr, fik vi lært, da han kort efter bortviste en dygtig Elev, blot fordi han havde spurgt en tysksindet Kollega: »Hvad sætter du højest, Tysklands store Nutid eller Danmarks store Fortid?« For os var denne Afslutning paa en ret uskyldig Affære en virkelig Sorg, og at der ogsaa blandt Lærerne fandtes dem, hvem den brutale Afgørelse faldt for Brystet, tjener dem til Ros. En Mand med større Selvbeherskelse og mindre Næver havde uden Vanskelighed kunnet jævne Sagen, uden at der skete Ulykker. »Slaget i Møgeltønder« mellem Seminarister fra de to Afdelinger, der, som omtalt, førte til Bortvisning af et Par tyske Seminarister, skyldtes ogsaa hans Klodsethed, den han udviste, hver Gang han fik en »Sag« til Behandling; Begivenheden var jo i sig selv betydningsløs og kun fremkaldt ved, at de vedkommende havde drukket for meget; og at en lille Tildragelse i en Sangtime — en Seminarist havde kastet et løst Bind efter en Kollega — ikke førte til en ny Ulykke, var saa sandelig ikke Castens Fortjeneste. Men da græd han af Vrede, sagde min Meddeler.

Gnavenheden og Trangen til at skælde og smælde holdt sig trofast hos ham gennem Aarene, og i den allersidste Time, vi havde hos ham, kulminerede den; det var forøvrigt vor sidste Seminarietime overhovedet, og det hele kom over en ren Smaating, som ikke engang vi var Skyld i. Han havde ærgret sig over nogle Seminarister i den tyske Afdeling, der ikke havde forbedret sig, og saa holdt han for os en Dommedagstale, der var

spækket med Ukvemsord. Han tog saaledes Afsked med os som den »Gentleman«, han nu en Gang var.

Det var sidste Gang jeg saa ham i Magt og Vælde. I Eksamensdagene havde Regerings- og Skoleraad Dr. theol. Karl Schneider fra Provinsialscolekollegiet i Slesvig Ledelsen og Castens var den lille, og da jeg to Aar senere kom til Tønder for at tage Anden Eksamen, var han forflyttet til Haderslev.

Gamle Rickmers*), den danske Afdelings Førstelærer, var Friser, hvad ingen skulde se paa den lille, spinkle Mand med den stærkt fremspringende Næse. Hans Hovedskal havde en ejendommelig Form, der endnu mere fremhævedes af det lange Nakkehaar. Hans Hoved var Genstand for utallige Karikaturtegninger i Kladdebøger og paa Klassetavlen; men der var intet som helst ondt bag Tegningerne. Der er ingen Tvivl om, at enhver Tøndersk Seminarist, som har kendt Richmers, mindes ham med venlige Følelser.

Han underviste i Matematik, Regning og Geografi. Han stak ikke dybt i Viden, men hans Undervisning var praktisk og kunde følges af enhver, der vilde. Han formaaede ikke at vække Interesse for Fagene, men de blev heller ikke til Tortur for nogen. En Gang imellem kørte han fast i et geometrisk Bevis, saa han maatte trippe hen til Katederet og lade, som om han noterede en Elev f. Eks. for Uopmærksomhed; imens fik han Tid til at kige i sit Hæfte, som laa deroppe, saa han kunde føre Beviset videre. Undertiden vilde Uheldet, at Eleverne opdagede, at Rickmers var paa vilde Veje, før han selv mærkede det, og fra alle Sider strømmede saa velvillige Sjæle til for at bringe Orden i Tingene. Rickmers lod sig dog ikke overrumple. Med Værdighed gennede han Hjælperne paa Plads, tog Svampen og tørrede hele Historien paa Tavlen ud: »Wee? Sie verstehen diesen Beweis nicht? Na, dan fangen wir wieder mal von vorne an!« En af de ivrigste Hjælper blev »noteret«, i Hastværket maaske med Blyantens stumpede Ende, og naar det var besørget,

---

*) Olde Hinrich Rickmers, født 17. December 1819 i Sønderende paa Før, besøgte Seminariet i Tønder 1840—43, var derefter Degn i Medelby Vest for Flensborg, blev i Maj 1864 Andenlærer ved Tønder Seminariums danske Afdeling (B) og 1. Marts 1879 dens Førstelærer. Han tog sin Afsked 1. Oktober 1891 og bosatte sig i Flensborg, hvor han døde 13. Maj 1905. Han begravedes i Tønder.

havde Rickmers ved Hjælp af Hæftet igen bragt sig paa ret Køl. I den allerførste Tid var der blandt os nogle, der ængstedes ved hans Notater og begyndte at se lidt skævt til ham for hans formentlige »Strengheds« Skyld. Men som det gamle Barn, han var, overdrev han, og det varede kun faa Uger, før vi alle kendte ham. Det voldte ham sikkert en Smule Ærgrelse, naar han mærkede, at vi tog os Noteringen temmelig let, og saa kunde der falde en »skarp« Irettesættelse: »Sie fallen pure durch!«

I Geografi gav Rickmers intet ud over Lærebogen, — Daniels Leitfaden, men han formanede stadigt til at bruge Kortet flittigt. Efterhaanden som hans Hukommelse svandt, kneb det for ham at huske Navne og Tal. I Slesvigs og Holstens Geografi var han godt hjemme og havde en særlig Interesse for Jernbanerne. Det hed sig, at det kom af, at han anbragte sine Penge i Jernbaneaktier. Dette gav en fræk Seminarist Anledning til at spørge ham, om han havde Aktier i Tønder-Tinglev-Banen. Rickmers blev paa ingen Maade vred over Frækheden, men var ved at gaa bagover af Forbløffelse over Elevens Uvidenhed; troede han da virkelig, at man kan have Aktier i en Statsbane!

Rickmers havde en Tidlang undervist den danske Afdeling i Religion, og der gik mange kuriøse Fortællinger herom, navnlig med Hensyn til Sproget. Noget Dansk kunde han og havde sammen med en Kollega udgivet en paa Dansk skrevet tysk Grammatik for nordslesvigske Skoler; den var ikke ilde, men Rickmers havde utvivlsomt ogsaa i sin Tid været en særdeles dygtig Børnelærer. Han havde i Tiden mellem Krigene været Lærer i Medelby, der laa i de Distrikter, der havde blandet Skole- og Kirkesprog. Her havde han altsaa undervist Børn i Dansk og paa Dansk, men han beherskede ikke Sproget: »Vil De saa kaste op i Deres Bebel!« skal have været en af hans staaende Vendinger.

Hans barnlige Natur viste sig vel tydeligst i hans Glæde over pæne Klæder; fik han en ny Dragt, knejsede han i flere Dage. Vi havde naturligvis et vaagent Øje for hans smaa Svagheder, men ogsaa for hans varme Hjertelag, og det sidste gav os det afgørende Indtryk af ham. Da mit Hold forlod Tønder, sendte vi ham som Udtryk for vor Forstaaelse og Anerkendelse

af hans venlige Sindelag en Gave, der blev modtaget med stor Glæde.

Havde Rickmers store Evner som praktisk Lærer, var det modsatte Tilfældet med hans jævnaldrende Kollega Wilms*), vor Lærer i Naturhistorie. Han var en stor, svær Mand med et bredt, fyldigt Ansigt og et langt hvidt Haar. Han var nok en ret hidsig Natur, men gjorde sig Umage for at tøjle Hidsigheden, der dog ret ofte løb af med ham. Han var meget religiøs og havde et i manges Øjne noget kunstlet fromladent Væsen, der kunde minde om visse herrnhutiske Indremissionærers Lader: Hovedet paa skraa og blid Stemmeføring. En Del af os følte sig frastødt af dette og vilde ikke ret stole paa ham; maaske gjorde man ham dog Uret derved.

Hans Viden paa det naturvidenskabelige Omraade var ikke ringe, men rent skematisk; i hans Bevidsthed stod Dyr og Planter ikke som Dele af en levende Natur, men som Led i et System. Denne tørre Systematik kunde han naturligvis ikke give os Interesse for; han oversaa eller tænkte maaske aldrig paa, at Systemet vel kan bruges som Afslutning paa den naturhistoriske Undervisning, men aldrig som dens Udgangspunkt. Leunis's Lærebøger, sande Skeletter af Bøger, var Wilms ikke Mand for at give Kød og Blod. I Sommersemestrene bestemte vi Planter efter Leunis; i Vintersemestrene drev vi Zoologi, alt for hyppigt paa den Maade, at vi i Leunis satte Kryds ved de Dyr, vi skulde kende; saa maatte vi se at søge Kundskab om dem, hvor vi bedst kunde.

Efter den Tids Fordringer var Seminariets naturhistoriske Samling meget god, men vi fik kun sjældent noget af den at se. »Ich hab' es ja oben in der Schublade, liebe Leute, aber ich darf es nicht herausnehmen, es könnte doch zerbrochen werden«, hed det, og saa morede vi os med Leunis.

I den tyske Afdeling underviste Wilms ogsaa i Historie og Geografi og beredte den mange Kvaler med sine mnemotekniske Kneb og Kunster. Heldigvis havde han ikke overført dem ogsaa paa Naturhistorien.

---

*) Seminarlærer Wilms, fra 1864 Lærer ved den danske Afdeling, døde 3. Februar 1897; Forfatter til »Mnemotechnische Bearbeitung der Welt- und Culturgeschichte«, 1867.

Det var ikke store Ting, vi lærte i Wilms's Timer, og Forberedelsen til dem kunde man nemt snyde sig fra. Begyndte blot Eleven paa en Sætning og standsede i rette Tid, saa fuldendte Wilms den aldeles uvilkaarligt. »Die Pflanze ist eine . . . . .« »Doldenpflanze, chut«, skreg Wilms. Desværre lod Metoden sig daarligt bruge ved Eksamen, fordi Censor jo snart mærkede Uraad.

Det faldt Wilms meget svært at forlade sin Gerning, og Regeringen havde nok megen Møje med at faa ham til at indse, at han dog til sidst blev for gammel. Jeg mindes ham uden Bitterhed, men ogsaa uden Veneration.

Johannsen*) var Gymnastiklærer; det saas paa hans strunke Holdning og paa Fodskiftet. Han underviste tillige i Violinspil, Sang, Harmonilære og Tegning. Han var Dirigent for Seminariets Musikkorps, spillede paa alle mulige Instrumenter, kunde alt, men ingenting til Gavns. Han var middelhøj, havde et stærkt, men meget graanet Fuldskæg, var Angelbo, Seminarist fra Skaarup, talte godt Dansk og var stolt af at kunne det.

Gymnastiktimerne var fælles for de to Afdelingers Parallelklasser, saa Holdet talte ca. 50 Mand, der ikke deltes i mindre Hold, ikke engang under Apparatøvelser. Følgen var, at vi ingenting fik udrettet og maatte anvende alt for megen Tid med at se paa. Da Timen desuden gerne begyndte med en længere Passiar mellem Johannsen og en Klynge Seminarister, blev ingen let nogen Gymnastiker, uden han var det i Forvejen.

Johannsen var medgørlig og gik hellere end gerne med til at forvandle en Time i den lumre Gymnastiksal til en behagelig Spadseretime i det fri, en saakaldt Marchøvelse. Desværre turde han ikke gøre det saa tit, som baade han og vi ønskede, for Vejen førte jo forbi Direktorboligen, og hvis Castens lagde Mærke til, at Turene blev for hyppige, kunde det saamænd godt falde ham ind at komme ud og genne os tilbage. — En Sommerdag var vi paa »Marchtur« ud ad Løgumklostervejen

---

*) Peter Jürgen Johannsen, født 17. Febr. 1835 i Hestoft, Slesvig Amt, Seminarist fra Skaarup 1856—59, blev i Juni 1867 Gymnastiklærer for Afdeling A og B og Musiklærer for den sidste. 1. 5. 1890 blev han forflyttet til Uetersen i Holsten og døde 1896.

og havde gjort Holdt ved en Kro for at slukke Tørsten. Castens, der spadserede paa Borgerdiget, vel for at holde Øje med os, har vel lagt Mærke til Hvilet, for da vi var paa Hjemvejen, saa vi ham komme tværs over Engene hen mod os, men saa standsedes han af en bred, vandfyldt Grøft. Hvor Johannsen — og vi med — gottede sig den Dag! — En Markedsdag havde vi anmodet ham om at give os fri den sidste Time, hvad han dog ikke turde. Men han tilbød at lade os faa »Marchøvelse« paa Øvelsesskolens Legeplads, der kun ved et lavt Stakit var adskilt fra en lille Baggade, og han vilde lukke Øjnene for, at vi lidt efter lidt forsvandt; men vi maatte selv tage Ansvar, hvis der fulgte noget efter. Forsvindingsnummeret udførtes paa mindre end fem Minutter, og alt gik godt. — Om Sommeren badede vi i et Mudderhul i Hvidaaen.

Violintimerne var fornøjelige baade for Johannsen og os. Egentlig lærte vi heller ikke noget i dem, men lidt Øvelse i Sammenspil fik vi, da vi spillede Kompositioner, der var udsat for 2 og 3 Violinstemmer. Morsomt var det, naar en af Johannsens egne Kompositioner løb af Stabelen under vældig Larm, idet Violinerne ledsagedes baade af Messinginstrumenter og Flygel. Forestillingen foregik i Aulaen.

Som Sanglærer indøvede Johannsen en Del Salmemelodier med os og var fornuftig nok til at vælge originale danske Melodier; men Arbejdet blev trivielt, fordi vi Aar ud, Aar ind tyggede Drøv paa de samme Melodier.

Harmonilæren gav et magert Udbytte; vi drev det kun til at kunne harmonisere en Melodi, over hvis enkelte Noder bestemte Signaturer angav Treklangen, der skulde bruges.

I Tegnetimerne arbejdede hver Elev, som han vilde, og tegnede, hvad han havde Lyst til. Udbyttet var oftest smaat, men mislykkedes totalt, naar Johannsen greb »forbedrende« ind.

Heldigvis kunde en Tegnetime jo ogsaa bruges til andet end Tegning. Johannsen stiller paa Tribunen i Aulaen, der var Tegnesal, to Taburetter over for hinanden og tager Plads paa den ene. I Haanden holder han en skaaret Tallerken, hvid paa den synlige Flade, men paa Undersiden lumskelig smurt til med Kørnøg. »Vil en af Dem tage Plads paa Taburetten der og gøre nøjagtig som jeg, saa skal jeg lære Dem en Kunst«. Ingen mel-

der sig, for Johannsens Spøg er ikke altid af fineste Slags. Men Spøgen maa jo heller ikke gerne gaa helt i Vasken, og saa er der en, der ofrer sig for det almindelige Bedste og faar Ansigtet prydet med sorte Streger. Men kender Seminaristen det gamle Kneb, faar Johannsen ogsaa en pyntelig Streg ned ad Næsen. Saa afbryder han straks Legen, smiler tvungent og skotter lidt arrigt til Fyren, der ikke har større Respekt for sin Lærer.

Ja, Respekt var det jo ikke netop, Johannsen indgød. Hans »Kælenavn« var Harlekin, ikke helt misvisende og vistnok givet ham af de tyske Seminarister. Selv paastod han, at det var Danskerne, der havde givet ham det, fordi han var tysksindet, og saaledes blev Johannsen en Martyr for sin politiske Overbevisning.

Hans Kollega i Musikfaget, K r a u s e*) var en helt anden Type. Han var Gammelpreusser, lille, tætbygget, havde sympatiske Ansigtstræk og »Kunstnerhaar« eller noget hen imod det. Han havde en ejendommelig halvt vadende, halvt vraltende Gang. Han var musikalsk helt igennem og spillede godt paa Orgel, Klaver og Violin, dirigerede det store Kor, der bestod af Sangerne i fire af Seminariets seks Klasser. Han stillede store Krav til Sangerne, men anvendte for lidt Tid paa Indøvelsen af de enkelte Stemmer, saa det næsten blev Sang fra Bladet, vi præsterede. Da vi danske Seminarister havde saa faa Timer hos ham, har jeg ikke noget bestemt Indtryk af ham.

Endnu en Musiker havde vi at trækkes med, W e n d l i n g**), »ein Hundsrücker Kind«, som Rickmers sagde. I to Aar underviste han os i Klaver. Elever, der var flinke i Klaverspil i Forvejen, fik maaske lært noget hos ham. Os andre havde han ikke

---

*) Seminarie-Musiklærer Krause, Seminarist fra Bernburg i Anhalt var Seminarielærer i Coswig i Anhalt, kom i 1864 i samme Egenskab til Tønder og forflyttedes 1884 til det nyoprettede Seminarium i Haderslev, hvor han kort efter døde.

**) Peter Wendling, født 4. Maj 1844 i Bell paa Hundrückbjergene mellem Mosel og Rhinen, besøgte Seminariet i Neuwied ved Rhinen, senere Lærer i Lütjenburg og Berlin, derefter Præparandlærer i Barmstedt, 1876 Seminarielærer i Tønder, 1891 udnævnt til Overlærer ved Seminariet. Han tog sin Afsked 1. Oktober 1910, hvorefter han flyttede til Kiel, hvor han døde 22. September 1924.

Taalmodighed med. Vi interesserede ham ikke og fik kun lidt ud af hans Timer.

Tods en*) var vor Lærer i Dansk. Høn var Tønderaner, men som en af hans Kolleger sagte antydede, ingen Patricier. Han var velproportioneret, optraadte med stor Værdighed, hans Gang var langsom og afmaalt, Ansigtstudtrykket grundende. Han holdt meget af Sarkasmer og holdt sig selv for en fint dan- net og vittig Mand. Over for nye Elever var han ikke sjældent drillesyg, og mærkede han, at en havde et særlig blødt Gemyt, kunde han ligefrem forfølge saadan en med Spot; mer end een Gang har han faaet en blød Sjæl til at fælde Taarer. I de ældre Klasser vovede han ikke dette Spil.

Hvad Tods en sad inde med i Dansk, var et indgaaende Kendskab til Petersens lille Uddrag af Meyers danske Gram- matik. Baade Originalen og Uddraget var paa den Tid aldeles forældede. Den lille Bog, som vi sled med i tre Aar, inde- holder kun en Samling af Regler og Undtagelser fra dem. Vort væsentligste Arbejde var at finde Eksempler til at illustrere Reglerne med og saa naturligvis i at lære Regler og Undtagelser udenad. Jeg mindes ikke et eneste nok saa lille Forsøg paa vir- kelig Sprogundervisning. Aldrig nogen Sinde blev et interessant sprogligt Fænomen taget under Behandling.

Dansk Litteratur kendte Tods en kun meget lidt til; den nyere var ham helt fremmed. Litteraturhistorien berørte han aldrig. Af danske Værker læste vi i de tre Aar kun »Hakon Jarl« og en af Holbergs Komedier. Da Direktor Castens var Ibsen-Beundrer fik vi Lov til at læse »Kongsemnerne«. Vi »læste« disse i bogstavelig Forstand; paa en Behandling indlod Tods en sig ikke — af gode Grunde, intet Forsøg blev gjort paa at føre os ind i Forstaaelsen. I øvrigt morede vi os med Juhl og Noiesens Læsebog for nordslesvigske Skoler, hvis barnlige Læsestof for os forvandlede til Analysestof. Det gyser i en, naar man mindes disse Dansktimer.

Vi prøvede, saa godt vi kunde, selv at bøde paa denne Un-

---

*) Seminarielærer Tods en forflyttedes ligeledes 1884 til Haderslev Seminarium. I 1893 udnævntes han til Kredsskoleinspektør i Sønderborg og fik senere Titel som Skoleraad. Han tog sin Afsked 1. Oktober 1910 og døde i Sønderborg den 27. August 1918, hvor han ogsaa begravedes.

dervisnings store Mangler. De fleste af os ejede Flors Haandbog og brugte den flittigt. Seminariets Bibliotek var fra Tiden mellem Krigene ret godt forsynet med Litteratur fra Aarhundredets første Halvdel. »Gennembruddet«s Litteratur købte vi en Del af til »Enigheden«s Bibliotek. Ikke faa danske Seminarister udførte et ret stort Arbejde for at sætte sig ind i dansk Sprog og Digtning.

Vor Tysklærer var i de to sidste Seminarieaar Michelsen*). Han var fra Flensborgegnen, en ren nordisk Type med røde Kinder og et langt, gult Skæg. Han var i en ganske ualmindelig Grad kejtet, stiv og undselig. Kom han ind i Klassen, naaede han i faa, lange Skridt Katederet, synligt genert af, at vi alle fulgte ham med Øjnene. Havde han først sat sig deroppe, skulde der meget til for at faa ham til at rejse sig og gaa hen til Klassetavlen. Han sagde sjældent et overflødigt Ord. Stive som Soldater i Geled marcherede hans Eksempler op, og i samme strenge Orden fulgte Reglerne. De fleste af hans Eksempler var klassiske Citater og syntes at vidne om en uhyre Belæsthed og Samlerflid; senere opdagede vi, at det var Wetzel, som var Samleren. Der var i Michelsens Undervisning intet, som var uklart eller taaget, Stoffet var let at overskue og at huske. Men desværre var det hele saa trøstesløst tørt og forbenet. Undervisningen gav aldrig Anledning til Undersøgelse af sproglige Ejendommeligheder.

I de to Aar læste vi ikke et eneste større tysk Digtværk, men maatte nøjes med det Stof, som Schneiders »Germania«, en Læsebog for de højere Klasser, bød paa. Hvad vi her læste, blev omhyggeligt gennemgaaet med os, men paa samme tørre og aandløse Maade som Grammatikken. Heller ikke i Tysktimerne hos Michelsen berørtes Litteraturhistorien. Hans Undervisning var altsaa langt fra morsom, men alligevel var vi tilfredse med den, fordi vi i det første Seminarieaar havde gennemgaaet haarde Prøvelser paa Tyskens Omraade.

Uden for Seminariet kunde Michelsen være baade elskvær-

---

*) Seminarielærer Michelsen forflyttedes 1884 til Seminariet i Haderslev. Efter en svær Sygdom tog han sin Afsked i Efteraaret 1909, boede indtil 1920 i Haderslev, da han flyttede til Burg paa Femern, hvor han ogsaa døde.

dig, imødekommende og underholdende. Han var hjælpsom og villig til at laane en pengeløs Seminarist Rejsepenge til Ferien, og han knyttede ikke som gamle Rickmers faderlige Formaninger til Hjælpen.

Stoltenberg*) var en stor og svær Holstener med et kraftigt Fuldskæg. Han var flegmatisk og sled sig ikke op i Arbejde. Han underviste os i Fysik, Kemi og Havebrug. Kemia fik de fleste kun ringe Udbytte af, fordi Stoltenberg ikke satte os ind i Fagets almindelige Teorier og dets Terminologi, inden han tog fat paa selve Undervisningen. Forsøgene indskrænkede han saa meget som muligt. I Fysik gik det bedre, da vi her havde bedre Forudsætninger for at kunne følge. Fysikken var jo ikke som Kemia et ganske nyt Fag for os. Havebrug drev vi om Sommeren praktisk med meget ringe Udbytte, om Vinteren teoretisk med endnu mindre.

Stoltenberg havde en stor Børneflokk og sad økonomisk daarlig i det. For at hjælpe paa dette, oprettede han en Privat-Præparandskole, hvor en Del Seminarielærere og enkelte af Folkeskolens Lærere underviste. Skolen havde til Tider ikke faa Elever, men betalte sig ikke, saa Stoltenberg til sidst forpagtede den til en Lærer sydfra. Han ejede nominelt et Par Huse med Haver i Nærheden af Seminariet og forsøgte sig her med Dyrkning af Roser, der i Badetiden i Massevis skulde sendes til Sild. Forsøget mislykkedes totalt, men Stoltenberg havde haft den Fornøjelse en Tidlang at leve i Haab om Velstand.

Religionslærer Rathje**) var en bleg, mager ung Mand, stilfærdig, men energisk og pligtopfyldende. Skønt han var Holstener, talte han meget godt Dansk. Hans Undervisning formede sig mest som Foredrag, hvis Hovedtanker vi noterede. Han var den Lærer, der gav os den fyldigste og mest udviklende Undervisning, men vi syntes, han var alt for grundig. Største Delen

---

*) Nicolaus Theodor Marcus Stoltenberg, født 3. Marts 1844 i Krokau ved Kieler Bugt, Seminarist fra Segeberg 1863—66, Lærer i Østerfeld og Bovenau, studerede ved Universitetet i Kiel Naturvidenskab, 1874 Seminarielærer i Tønder, pensioneredes 31. December 1890.

**) Heinrich Rathje, født 12. Okt. 1852 i Neustadt i Holsten, Seminarist fra Tønder 1871—74, Lærer i Flensborg, i Efteraaret 1874 ved Præparandanstalten i Aabenraa, 1879 Seminarielærer i Tønder, hvor han døde 24. Januar 1892.

af første Semester brugte han f. Eks. til at fastslaa for os Bibelen guddommelige Oprindelse. Med en stor Fordybelse i Stoffet kunde vi ikke naa gennem Pensum, hvad vi var noget utilfredse med. Han mente, at det var ham mindre om at gøre at naa gennem det hele; han foretrak at give os et solidt Grundlag for et videregaaende selvstændigt Arbejde. — Hans Helbred var skrøbeligt, og han døde ung.

Som Rosinen i Pølseenden og en lille Per Spillemand kommer sidst i min Raritetssamling lille Krieger*), Tønderaner ligesom Todsens, men efter hans eget Udsagn »Patricier«. Han var Forstander for Øvelsesskolen, og som Hjælpelærer underviste han lidt paa Seminariet, hvor vi — Gott sei es geklagt — et helt Aar igennem havde ham til Lærer i Tysk. Han var en lille firskaaren Mand med et forholdsvis stort, rundt Hoved; hans Gang var ejendommelig trippende. I det store Hoved raadede Kaos, og naar han begyndte Behandling af et Emne, vidste ingen — ikke heller han selv — hvor han vilde ende. Det spruttede med »Nebenbemerkungen, in die Westentasche zu stecken«, som han ængsteligt forhindrede os i at notere. Naar Timen var til Ende, var man som Regel ikke paa det rene med, hvad der egentlig havde været Tale om, og et stenografisk Referat af en saadan Time vilde have frembudt et kuriøst Skue.

Naturligvis var han ivrig Nationalist og veg ikke tilbage for at paastaa, at der stak politisk Demonstration bagved, naar en Seminarist forsømte f. Eks. at memorere et tysk Digt. Paa den Maaede opnaaede han engang at karambolere med vort Hold og maatte »gaa til Kanossa«, da han mærkede, at vi vendte Spyd det og ankede over hans Undervisning.

De tre Lærere Todsens, Michelsen og Krieger havde i Forening udgivet en lille Bog med tyske Samtaler over de dengang alle Vegne brugte Winckelmannske Anskuelsesbilleder. Bogen fandt stor Udbredelse. Det karakteriserer de tre Lærere, at de i Forordet til den lille Bog udtalte, at Folkesproget i Nordslesvig er »et fremmed Sprog«. For en almindelig menneskelig Forstand løber det jo fuldstændig rundt, naar det siges, at Mo-

---

*) Philipp Krieger, født i Tønder 1855, Seminarist fra Tønder 1872 —75, var fra 1885—1919 Forstander for Præparandanstalten i Aabenraa, efter 1920 flyttede han til Kiel, hvor han døde 1928.

dersmaalet skal være et fremmed Sprog; men for disse tre, der alle havde nordslesvigsk dansk Dialekt til Modersmaal, var dette Galimatias altsaa troværdig Tale.

Taget som Helhed var det jo ikke netop et Elitekorps af Lærere, der dengang virkede ved Seminariet, og hverken deres Personer eller deres Undervisning øvede nogen nævneværdig »germaniserende« Indflydelse paa os. Det er tit blevet sagt, at Tønder Seminarium har øvet stor Indflydelse som tysk Kulturcentrum i Nordslesvig; for mig lyder denne Paastand som et Paradoks. Det har muligvis bidraget til at vedligeholde Tyskheden hos dem, der forud var tysksindede; men at vinde Prose-lyter formaaede det ikke. Set fra et tysk Standpunkt maatte det jo være Seminariets Formaal at vinde os danske Seminarister ved at føre os ind i tysk Aandsliv og gøre os fortrolige med det, at aabne Døren ind til den tyske Kultur og dens Skatte. Der blev ikke gjort det ringeste Forsøg i den Retning, skønt det havde været saa nemt at ordne. Det første Aars kaotiske Undervisning i Tysk gjorde intet andet end at sløve vor Interesse, og de sidste to Aars tørre og aandløse Beskæftigelse med et tarveligt Stofudvalg vakte ikke vor Kærlighed til Sproget eller Digtning, knap nok vor Interesse ud over, hvad vi nødvendigvis skulde bruge til Eksamen. Det nødtørftige Kendskab til Sprogets Grammatik sad vi allerede inde med, og i tre Aar var der Tid nok til at fæstne og udvide vore Kundskaber paa dette Omraade. Naturligt havde det været, om Seminariet havde gjort os bekendt med saa mange af de store Digteres Værker som muligt, men nej, intet hørte vi om Goethe og Schiller, ingen Læsning af deres Værker eller vi hørte noget om deres Indflydelse paa tysk Digtning i det hele. Man lod os simpelthen staa fremmede over for tysk Aandsliv og Kultur og Kunst, saafremt vi ikke selv fandt paa at sætte os lidt ind i det. Og i Stedet for de uendelige Rækker af grammatiske Regler, som vi i Aarenes Løb maatte tygge igennem, kunde man i det mindste have budt os Sammenligninger mellem de to beslægtede Sprog, vi engang skulde undervise i. Hvilken Fylde af Stof til udviklende Betragtninger laa der ikke gemt her, og hvor interesseret vilde vi have været. Alt dette lod Seminariet ligge fuldstændig brak. Som om man lagde meget større Vægt paa at chikanere

og fortrædige os som Danske end paa at vinde os for tysk Kultur og Tyskheden. Man lod ingen Lejlighed til Chikane gaa unyttet forbi. Vi blev f. Eks. Aar efter Aar tvunget til paa Kejserens Fødselsdag og paa Sedandagen at tradske i Optog gennem Gaderne til Tonerne af Die Wacht am Rhein, Heil dir im Siegerkranz eller Slesvig-Holsten-Sangen. Jeg antager at det voldte nogle af Lærerne større Glæde at tænke paa, at vi nu nødtvungne gik der i Triumftøget, end at tænke paa Festens Anledning. Smaadrillerier hørte til Dagens Orden. En Lærer søgte at hævde, at Nation og Stat »i vore Dage« var et og det samme, en anden paastod, at Nordslesvigs danske Stednavne var oprindelig tyske. Det er rigtigt, at den Slags Bemærkninger kunde man affærdige med et Smil og et Skuldertræk, men en Brod efterlod de ligegodt. Mest smerteligt var det naturligvis, naar vort nordslesvigske, danske Modersmaal haanligt kaldtes for »Kartoffeldänisch« eller »Rabendänisch«. Det kan derfor med Sandhed siges, at alt dette virkede langt mere frastødende end tiltrækkende. Det er derfor heller ingen Fortjeneste, naar de fleste af os slap gennem vor Seminarietid uden at sætte vor danske Nationalitetsfølelse over Styr.

Ulige vanskeligere var det for den unge L æ r e r at bevare Troskaben mod Nationaliteten. Idelig blev han mindet om, at hvis han nu var fornuftig, saa laa der en aaben Vej for ham, og der sparedes ikke paa Ros og Opmuntring. At være fornuftig var naturligvis at opgive sin Danskhed. At være eller holdes for at være tysksindet var en mægtig Løftestang, naar det gjaldt Forfremmelse. Udsigten til økonomisk Fordel har bragt mange til Frafald. Siden Slutningen af 80erne stod desuden Truslen om Forflyttelse »im Interesse des Dienstes« i Baggrunden som et Skræmsel for dem, der var stædige og ikke lod sig lokke. Hvem ønskede vel at sendes til Sydslesvig eller Holsten, til en Befolkning, der vilde modtage den »danske« Lærer med Mistro eller Had! Det er forstaaeligt, at mange i Tidens Løb faldt fra og — muligt paa Skrømt — gik over i Fjendens Lejr. og der skal ikke gaas for skarpt i Rette med dem; men . . . .

Tønder var i Begyndelsen af 80erne en lille og stillestaaende By. Den laa dengang saa ensom og afsides derude paa Vestkysten, forbunden med Verden kun ved den lille Jernbane

Tønder-Tinglev. Her sneglede sig daglig nogle faa Tog af Sted med fænomenal Langsomhed. Hvert Øjeblik standsede de ved en lille Station, hvis Forstander havde Beværterbevilling. De mange Beværtninger skadede øjensynligt Kørselshastigheden paa Banen og var ikke til Gavn for Togfunktionærerne, hvad blussende Kinder og rødblaa Næser vidnede om. Med Togene kom kun faa fremmede til Byen, der dengang mindst af alt drømte om at blive Turistby. Heller ikke Banens Transport af Varer var overvældende. Varetransporten besørgetes for en stor Del af Fragtvogne, og af og til rumlede saadan en med stort, hvidt Lærredssejl over gennem de stille Gader paa Vej til eller fra Flensborg.

Maanederne Juni, Juli og August var Banens Glanstid. Da kom Togene ind med en Mængde Badegæster sydfra, der var paa Vej til Sild. Fra Tønder bragtes de pr. Vogn til Højer, og de store Dage mobiliseredes alt, hvad Byen ejede af Køretøjer, mangen Gang de mærkeligste Oldsager af Karosser. Den lille Damper, der førte de rejsende til Sild, kunde kun sejle ved Flodtid over Vadehavet. Traf det sig, at Toget kom ind til Tønder flere Timer før fuld Flod, maatte de rejsende tage ind paa Byens Hoteller, hvis Ejere da fik en Ekstrafortjeneste; men som Regel maatte Tønder nøjes med den Indtægt, Vognlejen gav.

Mod Nord, Vest og Syd besørgetes Forbindelsen af Dagvogne og Postvogne, der ogsaa kun bragte faa fremmede til Bys. Dagvognskuskene var Kommissionærer i stor Stil, og naar Vognene forlod Byen, bortførte de et Utal af Pakker og Sække, Æsker og Kasser.

Omegnens Befolkning kom naturligvis »te Stajs« for at handle, men sjældent i saa stor Mængde, at Gadernes stille Præg ændredes. Kun til Fredagsmarkederne i Foraars- og Efteraarstiden kom Bønderne i Flokkevis, ikke fordi de alle havde noget at sælge eller i Sinde at købe, men gammel Skik og Vane krævede, at enhver Gaardmand helst skulde til Marked for at holde sig a jour med Priserne. Fjedervognene rullede ind i Byen fra alle Kanter. I forreste Agestol sad Fatter med Tømme, Pisk og Merskumspibe, i den bageste Mutter i fuld Puds. Det saa standsmæssigt og højtideligt ud. Hver Bonde havde sin be-

stemte Gæstgivergaard eller Købmandsgaard, hvor han »spændte fra«, og den staaende Middagsmad i alle Gæstgivergaarde var Kødsuppe med Boller og Kød med Peberrodssovs.

Paa Torvet og i de nærmeste Gader stod Dyr i Hundredvis, om Foraaret magert Kvæg, der solgtes til Marsken, om Efteraaret Fedekvæg, der for en stor Del købtes af Handelsmænd fra Vesttysklands Fabriksegne. Det var vanskeligt at bane sig Vej gennem Mylderet af Dyr, Handelsmænd og Tilskuere, og Gødningen laa tommehøjt over Brolægningen. Lidkøbene blev drukket i de mange Beværtninger. I saa godt som hvert Hus var der paa Markedsdagene Beværtning, og Kaffepunchen flød i Strømme. Henimod Aften drog de fleste Landboere hjem, Manden ikke helt upaavirket af Spiritus, men Mutter havde da faaet ham fra Byen i ordentlig Tid. Var han alene, gav han alt for let efter for vestslesvigsk Svaghed for højt Kortspil og blev i Byen til ud paa Aftenen eller Natten med.

I en Sidegade ned mod Skibsbroen var der en enkelt Gang Foraarsmarked, men det var uden Betydning. Her kunde Byens Smaamestre købe et fedt Faar til Vinterslagtning. En Mester tog engang sin Lærling, der var fra Landet, med som sagkyndig Raadgiver. Drengen undersøgte med Omhu de forskellige Dyrs Ben, og da man spurgte ham, hvorfor, svarede han, at han søgte efter et Dyr med noget Kød paa Benene, for det var dem, han fik at gnave.

Tønder vrिमlede ogsaa til Hverdags af Beværtninger. Der var Gader, hvor man fik Indtryk af, at næsten hvert andet Hus var en Kro. Tilsyneladende klarede Indehaverne sig nogenlunde; de levede vel mest af Markedsdagens Fortjeneste. Men iøvrigt var Tønderanerne dengang ingenlunde Afholdsmænd. Ogsaa indbyrdes undte Gæstgiverne hinanden deres Søgning. Følgende Anekdote, der vist redeligt maler Virkeligheden, husker jeg fra den Tid: Hver Morgen tog Værten i Gadens vestligste Kro 20 Pf. i Lommen og gik til nærmeste Gæstgiver mod Øst for at faa en Passiar og en Kaffepunch, som han betalte med de 20 Pf. Naar det var overstaaet, gik Pengenes nye Ejer hen og gjorde ligesaa, og i Dagens Løb vandrede de 20 Pf. østpaa paa den ene side af Gaden og vestpaa paa den anden, til de endelig om Aftenen havnede hos den oprindelige Ejer efter at

have haft et kortvarigt Ophold i hver eneste Gæstgiver-vestlomme i Gaden. Naar de rigtige Folk kommer til, kan der skabes stor Omsætning med en beskedent Kapital.

I Krostuerne samledes om Aftenen en Del af Byens Borgere, mest for at passiare ved Kaffepunchen eller Øllet. Byens Anliggender og de faa smaa Skandaler drøftedes, oftest paa stilfærdig Maade; Strid blev der sjældent. Til daglig var Borgerne yderst medgørlige; saa meget mærkeligere var det, at de ved Løjlighed kunde fanatiseres op til sandt Raseri, hvad baade 1864 og 1914 har vist. Om Politik taltes der sjældent, og den politiske Interesse var i det hele ringe. Borgernes Flertal var Slesvigholstenere og viste det ved paa Festdage at hejse det slesvig-holstenske Flag; Tyske Flag saas sjældent. Tit stod Flagenes Størrelse i en pudsigt Modsætning til Husets. Som Kunder var Omegniens Danskere naturligvis velsete i Tønder, men som Danske mindre. Byen gjorde ingenting for at drage danske Dyrskuer, Ringridninger o. lign. ind til sig, skønt dette dog vilde have bragt Fortjeneste, og da Danskerne senere vilde holde Valgmøder i Byen, vakte det Borgernes fanatiske Vrede. Danske Skilte var for Tønderanerne, hvad Korset er for Fanden. Et Par handlende, som hængte et dansk Skilt ud, fik dem tjæret over ved Nattetid, og samme Skæbne ramte »Vestslesvigs Tidende«s Skilt et Par Gange. De danske Seminarister kunde jo ogsaa irritere Borgerne med deres Huer og Sange, men saa gik man ogsaa heltemodigt til Direktionen med Klager og frelste »Schleswig-Holstein«.

De gamle vaskeægte Slesvigholstenere havde imidlertid heller ikke meget tilovers for Preusserne, der var dem lidt for stramme, men ikke alle var saa ærlige som lille F. (ham mæ æ Najs), der aabent vedkendte sig, at havde han vidst, hvad 1864 skulde føre til, vilde han have foretrukket at blive under Danmark. Preusserne gjorde heller ingenting for at hjælpe Byen fremad; tværtimod. Derfor saas næsten aldrig et preussisk Flag, og Rigsflaget hejstes for det meste kun paa de offentlige Bygninger. Man skilte jo Byen af med Halvdelen af Seminariets Elever og flyttede dem til Haderslev, der i Forvejen havde baade Militær og Latinskole. Sagen var, at Haderslev trængte til at blive germaniseret, men Tønder havde ingen politisk Om-

vendelse behov, og saa gik det den stakkels lille By, som det plejer at gaa de alt for dydige Børn: de faar det mindste Stykke, naar Kagen deles ud. For mange tønderske Familier var Seminariets Deling et føleligt økonomisk Tab.

Rigspolitisk stemte Tønder med de Nationalliberale, og i mange Aar var en Hr. Francke Kredens Rigsdagsmand. Men i Begyndelsen af 80erne opstillede ved et Valg Fremskridtspartiet en Modkandidat og sendte en af sine bedste Talere, Eugen Richter selv, til Tønder for at agitere. I »Tonhalle« holdtes et Vælgermøde, dengang en stor Sjældenhed i Tønder. Lokalet var fyldt til sidste Plads, og Richter holdt en livlig og vittig Tale mod Regeringen og de Nationalliberale. Han sluttede med det for Lejligheden tilpassede Citat: »Wähle, wie du, wenn du steuerst, wünschen wirst, gewählt zu haben«. Francke blev talt sønder og sammen, og Richter hilstes med dundrende Bifald. Enhver, som ikke kendte Forsamlingen, maatte tro, at dens Flertal var begejstrede Frihedsmænd. Naturligvis blev Francke genvalgt paa Valgdagen. Bifaldet var blot et spontant Udtryk for den Kendsgerning, at Vestslesvigerne udmærket kan goutere en god Vittighed, selv om den rammer dem selv og deres Venner.

Til daglig lod man Politikken skøtte sig selv eller overlod det til Byens to Aviser at varetage den. »Vestslesvigs Tidende« var nylig oprettet og kæmpede tappert for at faa Plads ved Siden af »Flensborg Avis«, der var meget udbredt paa Vestkysten. Man sagde i Tønder, at »Vestslesvigs Tidende«s Redaktør var den Mand i Byen, der sled haardest Dag efter Dag, og saadan var det vist ogsaa. »Tondernsche Zeitung« redigeredes mest med Saksen. Originale var i dobbelt Forstand de Korrespondancer, Bladet bragte fra Omegnen. I den Landsby, de stammede fra, har de sikkert været interessante; ved at bringe dem til offentlig Kundskab, blev de ufrivilligt komiske. Økonomisk sad Bladet godt i det.

Den lille By havde en talrig Stab af Embedsmænd: en Landraad, to til tre Herredsfogeder, Jernbane-, Told- og Postmænd osv. Men de spillede absolut ingen førende Rolle. Landraaden var nærmest ildeset paa Grund af hans Fornemhed, og i det hele stod Embedsmændene paa saa forskellige Trin af Rang-

stigen, at de ikke kunde gaa i Flok. Men heller ikke blandt Borgerne fandtes Førere. Store Forretninger var der ingen af. De gode Forretninger, der efterhaanden gjorde deres Indehavere formuende, krævede tilsyneladende helt og aldeles Ejernes Interesse for at trives. De mindre handlende og Smaaahandværkerne havde nok at gøre med at skaffe Udkommet. Politimærkede man ikke noget til, der var vist kun en eneste Betjent, som sjældent saas, og de to Gendarmer skulde nærmest overvaage Landdistrikterne.

Ogsaa Natvægterne var jo kommunale Embedsmænd, og vort Forhold til dem var ikke altid det bedste. Polititimen var fastsat til Kl. 11, og var man ved den Tid i en Knejspe, indfandt der sig næsten altid en Vægter og forkyndte »Feuerabend«. I Almindelighed fik saa Kerberos et Glas Øl, og saa havde man Fred for ham en Times Tid, til han igen blev tørstig. Der blev naturligvis ved Lejlighed grint noget af dette »Feuerabend«, og en Vægter havde følt sig stødt over dette. Han havde mærket sig en af Grinebiderne, og da denne en Aften kom ud fra »Kopenhagen«, greb fat i en Trillebør, der stod i den smalle Gang, og muntert kørte frem med den, sprang Vægteren til fra en Dør og greb Synderen, der blev noteret og mulkeret paa Grund af rolighedsforstyrrende Støj. Dette gav Anledning til, at der udviklede sig et spændt Forhold mellem Vægterne og os Seminarister, og en Aften fandt en større Demonstration Sted, idet vi i Flok og Følge drog gennem Vestergade op mod Torvet. Hvad vi egentlig havde i Sinde, ved jeg ikke, og har sandsynligvis ingen af os nogen Sinde været paa det rene med. Paa Hjørnet af Storegade og Lillegade skete saa et Sammenstød med Vægterne og deres Hunde. Det endte — flovt nok for os — med, at tre Kolleger blev anholdt og for Natten anbragt i »Porthuset«, dvs. Fængslet. Næste Dag førtes de højtideligt af Slutteren op til Raadhuset for at faa dikteret en Mulkt. Dermed var saa Spændingen udløst, og i Fremtiden raadede igen det gemytlige Forhold, der havde et Glas Øl til Basis.

Tønder var en meget kedelig By. Maa ske forløb Familiefesterne livligt nok, men offentlige Forlystelser fandtes saa godt

som ikke, og for den, der ikke havde Slægtninge i Byen eller Omegnen, var Opholdet i Tønder trist.

Blandt Borgerne var Foreningslivet ringe. Men om Vinteren kom gerne først et tysk og senere et dansk Skuespiller-selskab og gav Forestillinger paa Byens eneste lille daarlige Teater i Østergade. Den tyske Trup kunde friste Livet her en Maanedes Tid, men de stakkels Mennesker led tit bitter Nød. Besøget skulde de jo have fra Byen og Egnen mod Syd, men Tønderanerne var ikke teaterbegeistrede, og Landboerne syd-paa endnu mindre, baade her og der var Kunstinteressen minimal. Der var Aftener, hvor der spilledes for en halv Snes Tilskuere eller endnu færre. Blev det for slemt, gjorde Selskabet Udflugter til Højer, Løgumkloster og Nibøl. Skuespillernes aabenbare Fattigdom gav dem ingen Anseelse og deres »Kunst« ikke heller. Det danske Selskab var Vilh. Petersens, der i en Aarrække hver Vinter gæstede Tønder. Det klarede sig bedre, for til de danske Forestillinger strømmede Folk til fra Vest, Nord og Øst. Besøget var derfor i Regelen godt, stundom rent overvældende. »Gøngenhøvdingen«, »I Dynekilen« og lignende Trækplastre kunde Gang efter Gang ikke blot fylde Salen, men Folk stod langt ud i Gangen udenfor. De danske Skuespillere havde derfor ogsaa Raad til at bo paa Hotel eller i pæne Gæstgivergaarde, hvorimod de tyske paa Grund af deres daarlige Indtægter maatte nøjes med at leje sig ind ofte i de tarveligste Smaaværelser og derfor ogsaa nærmest regnedes for Proletarer. De danske stod ogsaa kunstnerisk højere end de tyske. For os danske Seminarister var disse danske Teateruger en dejlig Tid, men unægtelig led Arbejdet en Del derved.

En dejlig, men desværre oftest kortvarig Afveksling i Ensformigheden kunde ogsaa Frostene bringe. Naar Vandet i Engene Syd for Byen frøs til, laa der her en umaadelig og mageløs Isbane. Saa mødte Ungdommen med Skøjterne, og en kort Stund kunde der være morsomt i Tønder.

Byens store Dage var ved Siden af Kvægmarkederne og Hestemarkederne de to aarlige Krammarkeder: Pinsemarkedet og Mikkelsmarkedet. Det var sikkert med ublandet Misfornøjelse, at Byens Smaahaandværkere og Smaahandlende saa disse Flokke af besværlige Konkurrenter holde deres Indtog og slaa

Boder og Telte op i Gaderne og paa Torvet. Hvert af Markederne varede fulde tre Døgn.

Største Parten af de fremmede var Folk, der Aaret rundt drog fra Marked til Marked, og for det meste kom de samme Mennesker Aar efter Aar og slog Telt op paa samme Plads. Paa Torvet rejstes hvert Aar det samme Skydetelt; her var Teltet med den forstenede Havfrue, Verdens største Kæmpekvinde og dens mindste Dværg. En smart Tønderaner havde en »Salonkeglebane«, der laa paa høje Træbukke, og ved Siden af havde hans Kone Friluftrestaurant med Kaffepunch og stegte Aal som Specialiteter. Her stod »Jyden« med sit Kuglespil; Kuglen, der var ophængt i en Snor, skulde ramme en lille Kegle i Bagslaget. Forunderligt nok lykkedes Kunsten saa godt, naar man prøvede for Spøg, men aldrig naar det gjaldt. Paa Lilletorv stod den fremmede to Etagers Karrusel, funkellende af Messingbeslag, Perlestikninger paa vajende Gardiner og de mærkværdigste Ridedyr. Den fordunklede jo rent Byens hjemlige Karrusel, Claus, der hvirvlede rundt i en Baggaard udenfor en Dansesal. Paa Hjørnet ved Apoteket stod Jacob von Amerika, en Jøde i Sind og Skind, der havde Fødselsdag hver eneste Dag i Aaret og i den Anledning næsten forærede sine Varer bort. Ud for Raadhuset fremviste Kasper og Rikke Scener af deres Familieliv for Tilskuerne, der for det meste forsvandt, naar Tallerkenen kom. I alle Byens Danselokaler var der Dans hver Dag fra Middag til langt ud paa Natten, og de større Gæstgivergaarde bød paa Tingeltangel. Naar de tre Dages Tummel og Støj var til Ende, sænkede Stilheden sig dobbelt tyngende over den lille By.

Hvorledes Livet levedes indenfor Hjemmenes Vægge, blev en Hemmelighed for de fleste af os. Muligvis har Familiefesterne været baade muntre og fugtige nok. Bøgerne fra Drøhses Lejebibliotek har vel udfyldt mangen Time; deres Tilstand vidnede i hvert Fald om flittig Brug. Mange Familier havde større eller mindre Haver, hvoraf nogle laa ud mod Hvidaaen. Her tilbragtes Sommeraftenerne. Skønt en Del af Haverne laa ved den kønne Møllødam, var der kun faa Baade, saa Dammen laa mest øde. Spadserestien langs Dammen og Aaen med Udsigten over Engene benyttedes kun lidt af Borgerne, mere af Semi-

naristerne. Sommersøndage var om Eftermiddagen Færdselen i Alleen og paa Vejene i Byens Nærhed lidt livligere. Familierne vandrede til »Schweizerhalle« eller til »Altona«, hvor Mændene spillede Kegler, mens Madammerne nød deres Kaffe og Kaffe-sladder og Ungdommen legede. En Gang imellem udstraktes Turen til Møgeltønder, men saa maatte Vejret være særlig fint, og navnlig maatte det ikke blæse: »Vi Stajsfolk kan slet indes mæ den Blæst, den æ vi jo int vaan te ind i æ Staj«. Men Blæsten er jo en stadig Gæst ude paa Vestkysten.

Tønderanerne vilde helst paastaa, at de talte Tysk i Hjemmene; gik man dem paa Klingen, kunde man i det højeste faa dem til at indrømme, at de talte baade Tysk og Dansk. I Virkeligheden var det saaledes, at de fleste indfødte indbyrdes fortrinsvis talte den vestslesvigske Dialekt med en særegen Klangfarve, der gjorde, at en »Tynninger« straks kendtes paa Maalet. I Dialekten havde der dog indsneget sig en Mængde tyske Gloser. Plattysk kunde ingen af de indfødte tale. Det Tysk, der taltes, var med dansk Ordføjning og til Dels ogsaa Ordvalg: Es ist ein sjönes Wetter su und hängen Seug auf in su trocken«, »Wollen Sie so gut sein und kommen nieder und essen«. Med en vis Ret kunde Tønderanerne jo hævde, at dette ikke var Dansk; men det er et ligesaa stort Spørgsmaal, om det er Tysk. Tønders sproglige Tilhørsforhold fremgaar vel tydeligst af, at alle indfødte talte dansk Dialekt, men ikke en eneste kunde tale Plattysk.

Det var efter tre lange Aar med ublandet Glæde, at jeg drog bort fra denne »Musenstadt an der Wiedau«, som en lokal Poet engang — Gud ved, hvorfor — betegnede Tønder, og jeg har ingen Sinde følt Længsel efter den.

III. Tre Aar Lærer i Nordslesvig 1884 — 1887

I de tre Aar, jeg sled Skolebænken i Tønder, var vi spændt godt for, da vi jo skulde uddannes i to Sprog. For mig, der ikke var forberedt til Seminariet paa en Præparandskole, havde det i Begyndelsen været lidt vanskeligt at gaa ind i Arbejdet. Under mit Selvarbejde havde jeg vænnet mig til, saa vidt jeg var i Stand til det at gaa til Bunds i Tingene. Paa Seminariet var der ikke blevet stillet mange Krav i den Retning. Naar man

tilegnede sig Tingene rent hukommelsesmæssigt, var man ovenpaa, og den Maade at arbejde paa havde jeg da ogsaa efterhaanden tilegnet mig og var blevet en jævngod Elev, selv om jeg ikke tør sige, at den nye Arbejdsmetode havde skærpet min Interesse og min Flid. Men jeg dimitteredes altsaa i 1884 med en pæn Eksamen.

Saa længe det var en absolut Nødvendighed for en Landsbylærer i Nordslesvig at kunne Dansk, var der Læremangel i Landsdelen. Egentlig var det jo kun Landets egne Børn, der kunde søge Embede der. I Byerne, hvor der siden 1864 undervistes udelukkende paa Tysk, kunde ogsaa Sydslesvigere og Holstenere komme til. Det var meget let for dansktalende Lærere at faa Ansættelse og blev endnu lettere derved, at en Del dansksindede søgte sydpaa, navnlig til Flensborg, Kiel, Altona og Hamborg, hvorved de jo slap for de mange Ubehageligheder, en dansksindet Lærer var udsat for i Nordslesvig; at de ogsaa derved gjorde Uret mod deres Hjemland, anfægtede dem tilsyneladende ikke. Paa Grund af disse Forhold havde Seminariisterne i den danske Afdeling altid alle sammen faaet Ansættelse, inden de endnu havde taget Afgangseksamen. Idet vi indbyrdes enedes om, hvor enhver af os skulde søge, var der altid kun een Ansøger til hvert ledigt Embede, og det blev saaledes — morsomt nok — os, der besatte Embederne, og ikke Regeringen.

Den 17. April 1884 tiltraadte jeg mit første Embede som Lærer. Det var i Bredebro, et Par Mil Nord for Tønder. Lønnen var 1000 Mark, fri Bolig med de allernødvendigste Møbler og fri Brændsel. Efter Tidens Forhold var Lønnen ikke daarlig, men spare skulde man naturligvis.

Jeg blev indført i Embedet af Lokalskoleinspektøren, dvs. Præsten, hvorfor Begivenheden fik et svagt gejstligt Præg.

Endelig var man da kommet i nye Forhold og mellem nye Mennesker, som man maatte tage Stilling til. Først var der ens nærmeste foresatte, Præsten som Lokalskoleinspektør. Det var i dette Tilfælde Pastor Thiesen. Heldigvis var han ikke af den Type, der stadig bærer den præstelige Velærværdighed til Skue. Han var en meget jævn og ligefrem Mand, hvad der muligvis hang sammen med, at han i sin Ungdom havde siddet

som Bonde paa en lille mager Gaard inde paa Højderyggen. Først i en sen Alder og som gift Mand havde han begyndt sin Uddannelse som Teolog. Denne Uddannelse havde vist i mange Maader været forceret, men han havde beholdt en Del af Bondens Jævnhed i sin Optræden. Han var gift anden Gang med en ung Kvinde af en Familie »uden for Bondestanden«, som det dengang hed, og maaske var dette Aarsagen til, at han ikke søgte megen Omgang med Bønderne, men næsten kun omgikkes Konens Familie. Hun var Datter af en Rentier Wulff i Brede, en af Sognets mest udprægede Danskere. Sine Børn af første Ægteskab tog han sig ikke meget af. Han var af dansk Slægt og vistnok ogsaa selv dansksindet. I Familien taltes kun Dansk, og det gjorde han ogsaa med Sognets Lærere, selv i Tjenestegænger. Hans jævne Væsen skaffede ham mange Venner i Sognet, men det skadede hans Anseelse en Del, at han havde vanskeligt ved at klare sig økonomisk. For Skolen havde han ikke megen Interesse. Faa Uger efter, at jeg var kommet til Sognet, flyttede han til et større Kald paa Østkysten.

I Vakancen fungerede Præsten fra et Nabosogn som Lokalskoleinspektør. Han indfandt sig en Eftermiddag, da Børnene havde faaet fri paa Grund af Varme; det tog han sig ikke nær, men anmærkede i Protokollen, at han havde besøgt Skolen, og betroede mig ugenert, at han kun var kommet, fordi han fik denne Inspektion betalt med 100 Mark. Han benyttede Lejligheden til i Skyndsomhed at tage mig i Ed som preussisk Embedsmand, hvad der gik for sig uden Spor af Højtidelighed.

Sognet havde Ret til at vælge sin Præst mellem tre af Ansøgerne, som blev præsenteret af Konsistoriet i Kiel. En Søndag mødte saa de tre Præster og holdt hver sin Prædiken over samme Tekst. Jeg husker, at dette gejstlige Væddeløb forargede mig i høj Grad, men jeg var jo kun ung dengang. Det endte med, at Pastor J. A. Schmidt blev valgt, skønt han var tysksindet, medens en af hans Medbejlere, der var kendt som dansksindet, blev vraget. En af Sognets gamle Lærere og en Lærer fra et Nabosogn følte sig saa forargede over dette Udfald af Valget, at de uden for Kirkedøren og meget højroestet bebrejdede Menigheden, at den havde foretrukket den tysksindede. Kredsskoleinspektøren fik Nys om dette, og de to fik en alvor-

lig »Næse«. En halv Snes Aar senere var de ikke sluppet med den.

Pastor Schmidt var i de fleste Henseender en fuldstændig Modsætning til Pastor Thiesen. Han besad den præstelige Værdighed i fremtrædende Grad og glemte ikke noget Øjeblik, at han var Præsten. Iøvrigt var han et meget skikkeligt Menneske, der sikkert aldrig med Villie gjorde nogen Fortræd, naar han kunde undgaa det. Han var tysksindet, og Hussproget i Præstegaarden blev nu Tysk, hvad det vist ingen Sinde før havde været, og ogsaa med os Lærere talte han Tysk, undtagen naar vi var Gæster i hans Hus sammen med andre af Sognets Folk. I Skolen kom han sjældent, nærmest kun til Eksamen. Efter denne samledes Præsten, alle Sognets Lærere og Distriktets Skoleforstandere hos den Lærer, der havde haft Eksamen, for at spise til Aften, og bagefter tilbragtes et Par Timer med Kortspil, Samtale, Sang osv., og der serveredes Toddy. Første Gang, Pastor Schmidt var med til dette, fulgte han gammel Skik og Brug; men senere har han nok syntes, at det var alt for verdslig en Afslutning, og for Fremtiden afslog han Toddy. Familien holdt sig meget for sig selv, hvad der maaske kom af, at Udarbejdelsen af Prædikenerne gav ham saa meget at bestille, at der ikke blev Tid til Selskabelighed. Skøndt han allerede havde været Præst i flere Aar, før han kom til Bredebro, var han f. Eks. ikke i Stand til at holde en lille Tale paa fri Haand ved en Nøddaab eller lignende Lejlighed. I det hele og store kom vi Lærere godt ud af det med ham.

Min daglige Arbejdsfælle var Førstelærer Thomsen*),

---

*) Degn Jes Thomsen blev, skønt præsenteret som Nr. 3 af Kirkevisitatoriet, udnævnt til Degn og Førstelærer i Bredebro i 1892, efter at hans Forgænger Jens Iversen (Skaarup Seminarium 1836—38) var død i Embedet, om hvem han kort og godt indfører i Skolekrøniken: »Petersens Nachfolger 1858 war aus Regeringen in Schleswig als dänischer Gesinnung, und um dennessen Svigersøn: »1887 zog der Lehrer P. Olsen mit Sack und Pack nach seinem »gammel Danmark«. — »Vestslesvigs Tidende« for 14. September 1887 bragte følgende Meddelelse: »Tvangsforflyttelse. Andenlærer P. Olsen i Bredebro er af Regeringen i Slesvig blevet forflyttet som Tredielærer til Landsbyen Bergenhusen ved den holstenske Grænse«. — Thomsen tilbragte efter endt Skoletid en Time eller to hver Eftermiddag til med sin sirlige Haandskrift at skrive sine Klassesavler tæt fulde med det Penum, som Børnene den næste Dag med Skønskrift maatte afskrive i deres Hæfter og ordret udenad lære igen til den føl-

Degnen, som han almindeligt kaldtes og ønskede at kaldes. Han var dengang en Mand i 40 Aars Alderen med en talrig Børneflokk. Han var Seminarist fra Tønder, hans Uddannelse faldt i en Tid — sidst i Treserne — da Seminariet efter Anneksionen var kommet ind under preussisk Styre og de dengang endnu gældende reaktionære saakaldte Stiehlske Skoleregulativer af 1854. Uddannelsen har derfor under denne Omdannelse vistnok været ret mangelfuld. I hvert Fald var Thomsens Kundskabsforraad yderst lille. Han var fra Haderslev, hvor hans Far havde været Vært i et mindre anset Hus. Denne Skavank ved hans Herkomst var kendt af en Del af Sognets Beboere og bidrog ikke til at højne hans Anseelse. Da han desuden var fremtrædende tysksindet og besad visse mindre tiltalende Karaktertræk, levede han ret isoleret. Hans tyske Sindelag var det, der havde skaffet ham det gode Embede, og han forstod udmærket at snobbe for Myndighederne. Bl. a. forsøgte han at smugle mere Tysk ind i Skolen, end der var paabudt. Dette mislykkes dog, da Sognefolkene var paa deres Post. Han var af den Slags Lærere, der anser sig for færdige, naar de har taget deres Eksamen, og som derfor gaar tilbage Aar for Aar. Han sad bogstavelig talt kun inde med den Kundskabsmængde, som han skulde meddele Børnene. Det, Børnene skulde lære, havde han optegnet i Hæfter. I mindre Partier blev dette Stof lidt efter lidt skrevet op paa Klassetavlen, hvorefter Børnene skrev det af og lærte det udenad. Da Degnen ogsaa kunde det udenad, stod ved Skoleaarets Slutning han og Børnene fuldstændig i Højde med hinanden. At der i 80erne kunde undervises paa denne Maade i en preussisk Skole, lyder utroligt, men er ikke desto mindre sandt. Til hans fremtrædende Egenskaber hørte ogsaa Lyst til Kortspil; efter hans eget Sigende havde han gennem Kortspil søgt at hjælpe paa Indtægterne, mens han endnu sad i mindre Embeder.

I Sognets største By sad en yngre Mand som Enelærer med en aldeles overfyldt Klasse. Byen var den fattigste i Sognet,

---

gende Dag. Denne Undervisningsmetode praktiserede han, indtil han i 1910 tog sin Afsked. Han dekoreredes med en preussisk Orden. — I hans Tid var hans Forfærgers Sønnesøn og Navne Andenlærer ved Skolen i Bredebro fra 1907, indtil han i 1912 forflyttedes til Flensborg.

saa det var ingen nem Stilling at være Lærer der. Han var en ordknap Mand, der tænkte godt, men langsomt, og han var ikke standset i Væksten, da han forlod Seminariet. Da han var saa indesluttet, og jeg havde min gode Del af denne Fejl, kom jeg aldrig i noget nærmere Forhold til ham. At han besad en god Del Menneskekundskab, fremgik af, at han saa meget som muligt undgik Samkvem med Degnen.

I en anden af Sognets Byer sad en af mine Seminariekolleger som Enelærer. Skønt han havde været Elev i den danske Afdeling ligesom jeg, kendte jeg kun lidt til ham fra den Tid. Han var fra Tønder og var af Regeringen blevet tvunget ind i den danske Afdeling. Et Par Aar i Træk (1879 og 1880) bestemte nemlig Regeringen, at nogle af de Aspiranter, der meldte sig til Optagelse i den tyske Afdeling, kun kunde optages, hvis de var villige til at gaa ind i den danske Afdeling. Det var naturligvis tysksindede unge Mænd, som var i Besiddelse af noget Kendskab til Dansk. Regeringens Hensigt med dette Eksperiment var jo klar nok, men Udfaldet svarede ikke til Forventningerne. F. var altsaa Tønderaner og kunde saaledes tale den vestslesvigske Dialekt i Tøndersk Skikkelse, og paa det var han blevet dansk Seminarist. Det har været haardt for ham at arbejde med det danske Skriftsprog i Seminarietiden, og meget fik han da heller ikke ud af det. I private Samtaler brugte han aldrig andet end Dialekten, vistnok i Følelsen af, at han aldeles ikke beherskede Dansk. I Tønder havde han ikke været Medlem af den danske Forening og stod os derfor fjernere end andre ligeledes tysksindede Kolleger, der stod i »Enigheden«. Om Politik brød han sig meget lidt og var i det hele et usædvanlig godmodigt Menneske, som det vist var en ren Umulighed at komme paa Kant med. Ved Siden af var han umaadelig flegmatisk og — rent ud sagt — doven. Hans Evner var gode, og han havde alle Betingelser for at blive en dygtig Lærer; men han holdt mest af at dase Tiden bort. Hans Arbejde i Skolen var mindre energisk, hvis man ellers tør dømme efter Resultaterne. En Del af sin Fritid anvendte han til Jagt paa Hugorme, som han tog med hjem og spærrede inde i en ledig Stue. Om han har troet at kunne faa en Ekstraindtægt ved at sælge Byttet til zoologiske Samlinger, ved jeg ikke;

nogen Efterspørgsel efter denne Vare var der ikke. Først da Hugormeungerne begyndte at kravle under Døren og kom ud i Skolens Forstue, hvor de skræmte Børnene, afskaffede han Stutteriet. Hans Flegma viste sig desværre ogsaa i, at han var umulig at drive til at forberede sig til Anden Eksamen. Et Tilbud fra to unge Kolleger om fælles Arbejde, afslog han glatvæk; der var jo Tid nok, hele fem Aar havde han at løbe paa; det vilde, syntes han, nærmest være storsnudet at melde sig til Prøve efter to eller tre Aars Forløb. Da han endelig fire Aar efter Afgangseksamen meldte sig til Prøven, fik han ikke Lov til at deltage. Han fik sin Afsked som Lærer, men anvendtes en Del som Vikar hist og her. Den haarde Kur virkede, og da der jo ikke var noget i Vejen med Evnerne, fik han et Par Aar efter sin Eksamen. Senere blev han Degn i et lille Sogn ude ved Vesterhavet, hvor han blev ualmindelig afholdt af Befolkningen; men der vedblev at gaa Rygter om hans Ladhed. Personligt har jeg kun de bedste Minder om denne Kollega.

I Sognets mindste By var der en gammel Lærer J. I sine yngre Aar havde han siddet i den største By med en overfyldt Klasse og haft det strengt. Til Gengæld arbejdede han nu som ældre med en Klasse paa godt 20 Elever. Skønt han vel ikke var stort mere end 50, var han gammel baade af Udseende og i Tankesæt. Skolehuset laa paa en opkastet Forhøjning, en Slags Værf, der ved Stormflod var omflydt af Vand, men det var sjældent, at dette hændte. Han havde en Svaghed for Spiritus og kunde daarligt komme til Kirkebyen uden at faa en Taar over Tørsten, og saa blev han sluddervorn. Hans Speciale som Lærer var Katekisation; det var i det hele mærkværdigt, saa mange blandt de gamle Kolleger der havde dette Speciale. J. havde den Ejendommelighed, at naar han i sine Tanker havde tilrettelagt en Samtale med Børnene, holdt han stædig fast paa sin Tankegang, selv om Børnene standhaftigt vægrede sig ved at gaa ind paa den. Han var dansksindet og lagde ikke ringeste Skjul paa det. Den Anerkendelse, han fik af Myndighederne for sit politiske Sindelag, var, at han den ene Gang efter den anden sendtes til Tønder for at faa Kursus i Tysk. Resultatet var langtfra opmuntrende, og saa lod man ham omsider i Fred.

Forskellen i Alder og hans meget gammeldags Syn paa Skolens Arbejde var Skyld i, at jeg heller ikke kom i nærmere Forhold til ham.

Som overalt i Nordslesvigs Sogne var ogsaa i Bredebro Befolkningen overvejende dansksindet; men der fandtes naturligvis en Del Hjemmetyskere og enkelte indvandrede Tyskere. Hvad der forundrede mig noget, var det fredelige Forhold, der bestod mellem Danske og Tyske; det var ganske anderledes i mit Fødesogn, hvor man mere bedømte en Mand efter hans nationale Stilling end efter hans moralske Egenskaber. Der kunde det at være »en god dansk Mand« dække over mangen moralsk Brist. I Bredebro mærkede man i det daglige Liv meget lidt til Nationalitetskampen. Danske som Hjemmetyskere var af samme sindige, fredsommelige Temperament. Der fandt venskabeligt Samkvem Sted mellem Folk med udpræget forskelligt nationalt Sindelag, og, som fortalt, betænkte den dansksindede Menighed sig ikke paa at vælge en vitterlig tysksindet Præst. Noget lignende kunde aldrig være hændet i mit Hjemsohn. Den eneste i Bredebro, som gjorde politisk Opstyr, var en indvandret Østpreusser, der vist ikke var helt rigtig i Hovedet; selv Hjemmetyskerne tog efterhaanden Afstand fra ham, og han maatte til sidst drage bort. Der var som overalt en Del Optanter, der maatte være meget forsigtige i deres Færd, da der skulde saa lidt til at fremkalde en Udvisningsordre allerede dengang; senere blev det jo meget værre. En yngre Gaardmand blev f. Eks. udvist, fordi hans voksne Datter havde deltaget i en Fællesrejse, nogle unge Piger foretog til Kongeriget. Hjemmetyskerne satte sig imidlertid i Bevægelse og samlede Underskrifter paa en Ansøgning til Landraaden om Ophævelse af Udvisningsordren, og Manden fik Lov at blive i sit Hjem. En anden udvist Mand, der engang imellem inkognito besøgte sit Hjem, blev under et saadant Besøg anmeldt til Gendarmen af den omtalte Østpreusser, hvad der vakte stor Harme ogsaa hos Hjemmetyskerne. Kun naar et politisk Valg stod for Døren, sporedes der Uro, og Lidenskaberne kom i Bevægelse. Det hændte endogsaa, at det ved selve Valget kom til Haandgribeligheder mellem ældre og ellers meget besindige Mænd; dette stod vel dog i Sammenhæng med, at Valget fandt Sted i Kroen.

Nogen politisk Fører fandtes ikke i Sognet. Befolkningen var som paa Vestkysten i Almindelighed ikke aandeligt vakt. Kun ganske enkelte yngre havde engang i deres helt unge Aar været paa en Højskole. Jeg tror, den havde ligget i Brøns. Noget videre Udbytte af Højskoleopholdet mærkede man ikke. Nogen særlig religiøs Interesse fandtes heller ikke, skønt Provst Carstens ved en Lejlighed lovpriste Sognets »Kirkelighed«. Denne bestod dog i, at der var ret godt Kirkebesøg, og ifølge gammel Skik gik man regelmæssigt til Alters. Mens der i Nabosognene fandtes baade Baptister og »Bornholmere«, mærkede man intet til saadanne Bevægelser i Bredebro.

Gaardmændenes Interesser samlede sig hovedsagelig om Kreaturhandelen, deres Hovederhverv. Gaardene var nemme at drive, takket være de store Enge, der gav Græs og Hø i Overflod. Korn dyrkedes kun til Husbehov. Ingen af disse Gaardmænd ragede i Intelligens og aandelig Udvikling op over de andre, og derfor var der ingen Føreremner; paa dem har i det hele Vestkysten altid været fattig. Af Familier, der stod paa et højere aandeligt Niveau, var der kun een. Den var dansksindet, ogsaa politisk interesseret, men isolerede sig og dyrkede med Lidenskab Musikken. En enkelt ung Bonde med aandelige Interesser blev betragtet som en Art Særling, og ham isolerede man.

Sognet havde engang haft en ret udbredt Kniplingsindustri, idet en af Fortidens betydelige Kniplingskræmmere havde boet her. Senere havde man prøvet at starte et større Væveri, men det gik i Stykker. Ogsaa en lille Industri med Fremstilling af Seler var gaaet til Bunds.

Standsforskellen var ret fremtrædende til Trods for, at baade rige og fattige sendte deres Børn i samme Skole. Selv i Skolen og paa Legepladsen traadte Standsforskellen tydeligt frem; endnu mere fremtrædende blev den naturligvis senere i Livet.

For Arbejderne var Kaarene strenge. Arbejdet med at slaa Græs i de store Enge blev for en stor Del gjort med Maskine. Saa søgte man Erstatning for dette Arbejde ved at stryge Tørv i Moserne i Nabosognet mod Syd. Her opstod i et Par Sommermaaneder hele smaa Arbejderkolonier, idet Mosearbejderne

flyttede derud med hele Familien og boede i Træskure. Arbejdet var strengt, men ret godt betalt. Folk havde endnu dengang i Almindelighed den Mening, at til strengt Arbejde hørte nødvendigvis Nydelse af Brændevin; det gav Kræfter, mente man. Denne Tro delte ogsaa Mosearbejderne; der var blandt dem Mænd, der daglig drak en Liter Brændevin. De blev hurtigt til Vrag.

Embedsmænd havde Sognet kun faa af, og paa den Tid var de alle indfødte Nordslesvigere, der talte Landets Sprog og baade i Temperament og Livsførelse stod Befolkningen meget nær. Selv Gendarmen, der jo var Preusservældens særlige Repræsentant, talte Egnens Dialekt og var som født Slesviger ingenlunde ivrig efter at gøre Fortræd. Følgende lille Oplevelse kan tydeliggøre Forskellen mellem en nordslesvigsk og en ægte preussisk Gendarms Optræden. I Badesæsonen blev vor egen Gendarm sendt til Sild for at gøre Tjeneste der, og imens passedes hans Distrikt af Gendarmen i Løgumkloster som en Gang imellem kom for at »revidere«. I Bredebro boede en gammel pensioneret Lærer, for hvem mangan Gang det blev vanskeligt at faa Tiden til at gaa. Saa lagde han sig paa smukke Sommerdage med et Medetøj og en Bog nede ved Aaen. Fiskene legede saa med Snøren, han havde kastet ud og glemt, mens han læste, og det var en hel Begivenhed, naar han fangede en Skalle. Men en Dag overraskede Gendarmen fra Løgumkloster ham dernede, og da Manden ikke havde løst Fiskekort, maatte han give et Par Mark i Bøde. En anden smuk Sommerdag sad jeg dernede med mit Medetøj, da vor egen Gendarm kom til. »Nu faar du vel en Bøde«, tænkte jeg. Det var dog ikke Meningen. Gendarmen gik til det nærmeste Hus og laante sig et Medetøj, og saa sad vi et Par Timer sammen og passiarede, mens Fiskene legede med Snørerne og bed Ormene af Krogene.

Kommuneforstanderne var jo valgt af Beboerne og bosiddende Mænd, der var lige saa skikkelige om end maaske knap saa vigtige som Sognefogederne hertillands. Nogle af dem var dansksindede. Udstykningen af Sognet i flere mindre Kommuner var for saa vidt heldig, som de enkelte Byers særlige Interesser blev bedre varetaget, men den kunde ogsaa føre til, at der kom Strid og Splid mellem Sognets Beboere. En lille Kom-

mune i Brede Sogn med meget faa Smaakaarsfolk fandt saaledes paa, at den ikke vilde være fælles med de andre Kommuner om Forsørgelsen af Sognets fattige. Til Gengæld nægtede saa Nabokommunen at modtage den separatistiske Kommunes Børn i sin Skole. Snæversyn og Snæverhertighed traf man ikke sjældent paa.

Overfor den dansksindede Lærer var Befolkningen taktfuld i en Grad, der var overraskende. Saa vidt muligt undlod man at tale om Politik i hans Nærværelse. Kun en eneste Gang husker jeg, at en klodset Bonde bragte mig i Forlegenhed ved i et Selskab at spørge mig: »Hvad er saa De?« Men øjeblikkelig faldt man fra flere Sider over ham med Bebrejdelser for hans klodsede Spørgsmaal.

Den egentlige Inspektion af Skolen foretoges af Kredsskoleinspektøren. Det var dengang Skoleraad Burgdorf. Han var gammel Slesvigholstener, men en meget dygtig Mand og en human og forstaaende Inspektør. Nogle mente, at han var »kattevenlig«, men det Indtryk har jeg aldrig haft af ham. For mit Vedkommende har jeg kun godt at sige om ham, og jeg har altid kun haft Glæde og Nytte af hans Besøg. Naar jeg sammenligner ham med min første Inspektør her i København, maa jeg erkende, at den københavnske var betydelig mere »preussisk« i sin Optræden end den gamle slesvigholstener Burgdorf. Som Vejleder for unge Lærere var han just den rette Mand og aldeles upreussisk i sin Væremaade. Han havde selv været Lærer og ikke glemt, at han havde været det. Hans store Distrikt, der idelig førte ham ud paa Rejser, hindrede ham i at blive Kontormenneske. Saalænge jeg kendte ham, stod han frisk og virksom midt i det praktiske Skolearbejde. Han forstod at bedømme Værdien af et Arbejde, der var præsteret, ogsaa under de i mange Henseender vanskelige Forhold i Nordslesvigs tvesprogede Skoler. Han sparede ikke paa Anerkendelse, naar han fandt, at der var arbejdet godt, og det giver jo en ung Lærer Mod og Lyst til Arbejdet. De Indvendinger, han havde at gøre, fik oftest Form af gode Raad, der i Regelen var saa indlysende gode, at man gerne fulgte dem. Skønt jeg kun i et Par Aar arbejdede under hans Ledelse, er han den, jeg undervisningsmæssigt set har lært mest af. De første

to Aar som Lærer maatte jeg jo samtidig med at passe Skolearbejdet forberede mig til Anden Eksamen. Det tog paa Kræfterne, hvad Burgdorf lagde Mærke til, og han skaffede mig da fra Regeringen en Rejseunderstøttelse og forlængede min Sommerferie, saa jeg fik en Maanedes Rekreationsophold i Lipp-springe. Dette gjorde han, skønt han godt vidste, at jeg var dansksindet. I det hele var det nok saadan, at de Embedsmænd, der var gamle Slesvigholstenere og i 1866 havde faaet knust alle deres Forhaabninger, langt fra var saa slemme at have at gøre med som de ægte Preussere eller de til Preusserne omvendte Slesvigholstenere.

Paa een Gang opdagede man, at Tønder Kreds var for stor for een Kredsskoleinspektør. Den deltes saa mellem to. Burgdorf beholdt den sydlige, tyske Del; vi i den nordlige Del fik en ny Mand med det dansklydende Navn Mosehuus. Han havde været Præst og indrømmede ved sit første Besøg, at han egentlig ikke forstod sig videre paa Skolevæsen og først nu skulde til at sætte sig ind i det. Da det ellers ikke var preussisk Sædvane at betro et Embede til en ukyndig, virkede hans Tilstaaelse noget forbløffende. Det var jo heller ikke behageligt at staa under Ledelse af en overordnet uden Forstaaelse af Arbejdet. Et Par Aar senere forstod jeg, hvad der laa bag ved Fænomenet. Planerne om Uddrivelse af det danske Sprog af Skolerne var under Overvejelse. Burgdorf har nok ikke haft Lyst til at deltage i den Bedrift, da han i sin Tid havde set Virkningerne af det danske Sprogskript i Mellemslesvig i Aarene mellem Krigene. Mosehuus var netop Manden til at være med i en saadan Aktion, og derfor fik han Embedet.

Det er i Nordslesvig gaaet mangan syd fra tilflyttet Embedsmand saaledes, at han i Tidens Løb blev mere og mere skrap over for Danskheden. Aarsagerne hertil var mange. En »schneidig« optræden kunde kanske drage højere Autoriteters Opmærksomhed hen paa en og skabe gunstige Avancementsforhold. Danskernes stædige Fastholden ved eget Sprog og egne Sæder vakte Forbitrelse og sluttelig Fanatisme hos uforstaaende fremmede Embedsmænd. Mange begreb slet ikke, at Nordslesvigerne ikke med Kyshaand modtog den »overlegne« tyske Kultur; de kunde ikke tænke sig anden Grund hertil end treven

Stædighed, der skulde kues eller brydes ved Tvang. Til en Embedsmand af denne Type udviklede Mosehuus sig efterhaanden. I Samtaler med mig har han f. Eks. foreholdt mig og halvt regnet det for en Demonstration, at jeg var født i en udpræget dansk By; i hvert Fald var det noget, der afgjort var en Mangel hos mig. Da han senere blev Kredsskoleinspektør i Aabenraa, optraadte han som fuldkommen Tyran over for dansksindede eller formodet dansksindede Lærere. Der blev endogsaa fortalt, at han undertiden i brutal Fanatisme var lige ved at lægge Haand paa dem, han havde et godt Øje til.

En Lærer, der i denne Periode arbejdede i hans Distrikt, har fortalt mig følgende. Læreren foretog i sin Sommerferie en Udflugt til København. For at undgaa unødvendig Opsigt tog han paa sin egen Station ikke Billet til København, men ventede med at købe denne, til han kom længere nordpaa, hvor han mente at være ukendt. Alligevel vidste Mosehuus kort efter hans Hjemkomst Besked med hans Rejse og mistænkte ham for at have været i København for at hente Midler til dansk Propaganda. Læreren blev kaldt ind til Landraads-kontoret, hvor han fandt Landraaden og Mosehuus, der havde anset Sagen for saa vigtig, at han havde Kredsens højeste Autoritet til Hjælp. Der holdtes nu skarpt Forhør, og Læreren maatte berette om sine Besøg paa Museerne, i Omegnen osv. Naar der spurgtes efter, hvem han havde besøgt, nævnte han mig og andre ligesaa farlige Modstandere af Preussen. Saa brast omsider Taalmodigheden: »Det er slet ikke det, vi vil have at vide. De skal fortælle, hvilke Agitatorer De har besøgt«. Den Slags havde Læreren ikke haft at gøre med, og Sagen maatte altsaa falde. Fanatismen havde altsaa i den Grad gjort Mosehuus blind, at han kunde tænke sig Muligheden af, at en Lærer skulde inklude sig med antityske Agitatorer.

Et Par Gange havde jeg Besøg af Regerings- og Skoleraad S a s s fra Slesvig. Han var dengang ret ny i sit Embede og optraadte meget jævnt og elskværdigt. For mig havde hans første Besøg den Følge, at han lovede at anbefale mig hos Regeringen til en Rejseunderstøttelse. Senere udviklede han sig i samme Retning som Mosehuus, og i Grunden havde han til sidst vist alle ældre Lærere i Nordslesvig mistænkt for at være dansk-

sindede, i hvert Tilfælde alle, der ikke tog ivrig Del i »Den tyske Forening«s agitatoriske Arbejde. Naar han i senere Aar havde været paa Inspektion i Nordslesvig, kom der gerne i blaa Konvolut »der blaa Brief« Opfordring fra Regeringen til en Del ældre Lærere til at søge Afsked. Det var ikke ualmindeligt, at ældre Lærere efter hans Besøg ganske af sig selv søgte deres Afsked snarest muligt, da de vilde undgaa at modtage det blaa Brev. En hel Del Lærere kommanderede han til Seminariet i Tønder, for at de kunde faa Kursus i tysk »Bühnenaussprache«. Efter Kursusprøvens Afslutning sagde han engang — han havde selv været Præst — hoverende til Provst Kier: »Heute habe ich dänische Lehrer tüchtig gefoppt«. Det kan vist ikke nægtes, at han efterhaanden opnaaede at blive grundigt hadet af nordslesvigske Lærere. Personligt har jeg kun mødt Velvillie hos ham; men jeg havde jo ogsaa kun at gøre med ham i hans første Embedstid.

Arbejdet i Skolen frembød ikke faa Vanskeligheder. Den største var, at man skulde arbejde med to Sprog, hvoraf det ene var Børnene fuldstændig fremmed, og det andet delvis fremmed, da dansk Rigssprog jo afviger betydeligt fra Vester-egnens Dialekt. At lære Børnene Dansk var alligevel ikke svært, navnlig ikke, hvis man konsekvent gennemførte altid kun at tale Rigssproget til dem og i Undervisningen konsekvent forlangte, at Børnene skulde tale Sproget, saa godt de kunde. Mange i Nordslesvig fødte Lærere vilde nødigt følge denne Praksis, skønt de indsaa, hvor gavnligt det vilde være for Eleverne, at den gennemførtes. Skolemyndighederne stillede ingen Krav til Lærerne i den Henseende. Saa meget skarpere holdt de Øje med, at der i Timerne med tysk Undervisningssprog taltes Tysk. De ganske smaa fik deres Tysk indprentet gennem Samtale i Tilknytning til Iagttagelse af Ting eller Billeder, og her kunde naturligvis Dansk ikke holdes ude, hvis Undervisningen ikke skulde blive helt papegøjemæssig. Med de større læstes Tysk efter Schneiders Fibel og samme Forfatters »Kinderfreund«. I de første Skoleaar indskrænkedes Grammatikken til det allernødvendigste. Men da Børnene jo kun i Skolen hørte Sproget og øvedes i det, kunde de naturligvis ikke tilegne sig det udelukkende gennem Øret, og de ældre maatte derfor slide

en Del med at lære Grammatik. Trods alt Slid fra Lærerens og Elevernes Side blev dog Udbyttet mangan Gang ringe, især hos Børn med smaa Sprogevnere. I Samtaler om det læste Stof var det meget vanskeligt for Børnene at frigøre sig fra Læsestykkets Sprog og udtrykke sig frit og nogenlunde korrekt i Formen.

Elevantallet var stort, over 50 i Klassen, og Børnene var i Alderen mellem 7 og 11 Aar, saa de stod paa et meget forskelligt udviklingsstandpunkt. Som Følge heraf maatte Eleverne deles i tre forskellige Afdelinger, og med hver af dem maatte Læreren beskæftige sig direkte ca. 20 Minutter hver Time. Den største Vanskelighed laa nu i at finde passende skriftlig Beskæftigelse til Børnene i den Del af Timerne, da de skulde være selvbeskæftigede. For en ung Lærer var alene det at lægge en Læseplan til rette en stor Vanskelighed, som man først overvandt nogenlunde, naar man havde samlet en til Dels ret bitter Erfaring. Her stod den unge Lærer, der kom lige fra Seminariet, desværre fuldstændig paa bar Bund. Teoretisk og praktisk havde vi paa Seminariet lært at undervise i en Klasse med Børn i nogenlunde samme Alder og paa nogenlunde samme Udviklingstrin. Men skønt man vidste, at de fleste af os skulde arbejde i Landsbyskoler og i Klasser med vidt forskellige Børn, havde man ikke fundet det nødvendigt at give os nogen Vejledning i Arbejdet der. Senere prøvede Seminariet i Tønder at bøde paa denne Mangel ved at knytte Skolen i Tønder Landsogn, dvs. Landsbyskolen i Emmerske til Seminariet som Øvelsesskole. Hvad Nytte man fik af Forsøget, ved jeg ikke.

Mens Læreren altsaa mundtligt arbejdede med ca. en Trediedel af Klassen, skulde de to andre Afdelinger arbejde paa egen Haand. Den Udvej at drive Stillelæsning eller Afskrivning laa jo nær, men Arbejdet gav saa ringe Udbytte, at man hurtigt opgav saadant Selvarbejde. Meget bedre Udbytte fik man, naar man kunde give Eleverne smaa delvis fri Udarbejdelser som Opgave, men saa maatte man naturligvis altid forud have gennemarbejdet det Stof, man vilde bruge, omhyggeligt med Børnene. At have saadant Stof tilrede Dag for Dag og Time for Time var for Læreren en Opgave, der vist ingen Sinde er blevet løst tilfredsstillende.

For Læreren var Timerne meget anstrengende, men noget hjalp det jo, at det ugentlige Timetal ikke lå over 30. Alligevel blev mange Lærere meget hurtigt slidt op, og det var ikke sjældent, at en Lærer maatte søge sin Afsked kun godt 50 Aar gammel. Maaske er Arbejdet blevet noget lettere, dengang Dansk blev lukket ude af Skolen, men det var altsaa efter min Tid. Da sad jeg i København med et klækkeligt Tillæg til det ugentlige Timetal, idet jeg i en Aarrække maatte arbejde 42 Timer ugentlig i Skolen for at tjene 1200 Kr. aarligt.

I Foraaret 1885 havde jeg prøvet at komme til Flensborg og var ogsaa blevet præsenteret til Valg. Saa gik der »Politik« i Sagen, idet man havde lagt Mærke til, at den bekendte dansk-sindede Jacob Plaetner interesserede sig for at faa mig valgt. Ved Valget fik jeg Stemmer fra de danske Skolekommissions-medlemmer, men Tyskerne stemte paa Tyskere, og jeg blev da ikke valgt. Næste Aar søgte jeg igen og blev atter præsenteret. Nogle af mine Elevers Forældre kom og tilbød af egen Lomme at give mig et Løntillæg af 100 Mark aarlig, hvis jeg vilde trække min Ansøgning tilbage, men dette vilde jeg ikke gaa med til. Jeg var ked af Landsbyskolen og syntes, at naar jeg ikke kunde komme i et nærmere Forhold til Elevernes Hjem end det, jeg stod i, kunde jeg ligesaa godt se at komme til Byen. Arbejdet der var lettere, og med Kræfterne stod det ikke altid for godt til.

Uheldet vilde imidlertid, at Valget i Flensborg fandt Sted samtidig med, at der holdtes Anden Eksamen i Tønder, og til den havde jeg meldt mig. Jeg var i Tvivl om, hvad jeg skulde gøre, enten tage til Valg eller gaa op til Eksamen. Til denne havde jeg nu forberedt mig i to Aar, den lille pædagogiske Afhandling og Tegningen var indsendt; alt dette vilde jeg nødig gøre om igen, og saa sendte jeg Afbud til Flensborg. Eksamen bestod jeg ret pænt. For min Afhandling, der omhandlede mit Yndlingsfag: Sprogundervisningen, fik jeg Ros af Regerings- og Skoleraad Schneider fra Slesvig, hvad der overraskede mig, fordi jeg havde hævdet, at der ikke kunde være tale om, at den første Læseundervisning skulde kunne gives paa Tysk i de nordslesvigske Skoler; det vilde være ganske meningsløst at gøre de i og for sig ikke meget interessante første Læseøvelser

endnu uudholdeligere ved at foretage dem i et Sprog, som Børnene ikke forstod. Schneiders Bemærkninger om min Stil viste da, at man tænkte det samme i Slesvig.

Men forøvrigt begyndte der at vise sig Tegn paa, at der var noget i Gære mod det danske Sprog i Skolen. Et af dem var, at der en Dag kom Meddelelse fra Regeringen om, at den sendte en Lærer fra Sydslesvig, som skulde have lov til at overvære Undervisningen og navnlig den, der foregik paa Dansk. Manden kom og viste sig at være en ældre Lærer, en Ditmarsker, som i 50erne havde været Elev paa Skaarup Seminarium og der lærte Dansk. Siden havde han været ansat i Sydslesvig og ikke talt Dansk i over 20 Aar. Han meddelte, at han efter endt Kursus hos os skulde have Embede som Degn i Tirslund i Haderslev Amt. Det Par Maaneder, han var i Bredebro, forbedrede ikke hans danske Sprog synderligt. Han havde sikkert aldrig kunnet det til Gavns, og noget Arbejde for at sætte sig ind i det gjorde han ikke. Hvad han kunde lære af Sproget ved at overvære Dansktimerne og ved Samtale med os Lærere, var ikke store Ting. Det var os da klart, at for Fremtiden vilde Myndighederne ikke stille store Krav til Lærernes Kendskab til Dansk.

Paa Seminariet i Tønder var allerede 1885 den danske Afdeling blevet ophævet, hvad der jo tydede i samme Retning.

Saa skete det en Dag, at en Wienervogn rullede op foran Skolens Dør, og tre Herrer stod af. Førstelæreren blev inde i sin Klasse, mens jeg modtog dem ude i Forstuen, og derfor fulgte de med ind i min Klasse. Førstemanden blandt dem forestillede sig om Gehejme Overregeringsraad Schneider*) fra

---

*) Dr. theol. Karl Schneider, Virkelig Gehejme Overregeringsraad i det preussiske Kultusministerium, født 1826 i Neusalz ved Oder, død 1905 i Berlin, Teolog, havde været Seminariedirektor i Bromberg, Bunzlau og Berlin, udformede som Overregeringsraad i Ministeriet Falk de saakaldte »Allgemeinen Bestimmungen vom 15. Okt. 1872«, der paa en Gang var en Folkeskolelov og en Seminarielov, som løftede Undervisningen saavel i Folkeskolen som i Seminarierne op i et højere Plan, idet de ophævede de for deres reaktionære Tendens berygtede Stiehlske Regulativer af 1854 for det preussiske Skolevæsen, der efter 1866 ogsaa var blevet Lov i den ny erhvervede Provins Schleswig-Holstein, hvad der foranledigede den slesvigholstensksindede daværende Seminariedirektor Niels Schmidt i Tønder i 1871 at søge sin Afsked.

Berlin; hans to Ledsagere var Regeringsraad S c h n e i d e r*) fra Slesvig og Kredsskoleinspektør Mosehuus. De hilste alle meget venligt paa mig. Slesvig-Schneider kendte jeg fra Afgangseksamen og Anden Eksamen i Tønder, hvor han ogsaa var optraadt med stor Venlighed over for mig. Ved Eksamenen havde han været den, som alle krummede Ryg for, og som nok kunde optræde brutalt. Ved Anden Eksamen havde han saaledes paa en meget tydelig Maade ignoreret Seminariedirektor, en Gammelpreusser ved Navn Munther, der i Løbet af kort Tid ved sit gammel-preussiske stive Væsen og sine efter ægte preussisk Mønster lavede Anordninger med Hensyn til Seminariets Styrelse gjorde sig ganske umulig i Tønder, saa at Regeringen ligefrem nødtes til at flytte ham andetsteds hen. Morsomt var det at se, hvorledes den over for Seminariedirektor saa stormægtige Schneider-Slesvig skrumpede ind til næsten ingenting i Berlinerens Følge.

Der blev straks taget fat med Læsning af en tysk Tekst, som var ukendt for Børnene. Nogle Børn læste op, og der stilledes nogle Spørgsmaal til dem. Saa bad Berliner-Schneider mig fortsætte, til de kom igen, hvorefter hele Selskabet begav sig ind i øverste Klasse.

Et Øjeblik efter kom Regeringsraad S a s s**) ind til mig. Han havde været hos Præsten for at hente ham, men havde ikke truffet ham; nu kom han altsaa bagefter de andre. Han spurgte, hvordan jeg var tilfreds med Besøget. Jeg mente, det var gaaet ret godt med, hvad der allerede var foregaaet, men sagde ogsaa, at jeg jo havde ventet at faa mere Lejlighed til Samtale med Børnene. Det lo Sass højt af og sagde: »Vær De bare glad, at De slap for det«. Jeg forstod hverken hans Latter eller hvad han mente med sine Ord. Han gik den samme Vej som de andre, og jeg saa ikke mere til dem.

Inde i første Klasse var det imidlertid gaaet stormende til,

---

*) Dr. theol. Karl Schneider, Regerings- og Skoleraad, født 1821 i Niebusch i Slesien, Teolog, havde været Seminariedirektor i Neuwied, siden 1868 Tilsynsførende for Seminarierne ved Regeringen i Slesvig, tog sin Afsked 1893.

**) Regerings- og Skoleraad, senere med Titel Gehejme Regeringsraad Sass var tilsynsførende for Folkeskolerne ved Regeringen i Slesvig; han havde tidligere været Præst.

fik jeg bagefter at vide. De fremmede havde øjeblikkelig faaet Øje paa, at Førstelæreren gik med — Trætøfler i Klassen! Det maa have været en frygtelig Halvtime for Degnen, mens Inspektionen fandt Sted hos mig. Jeg kan tænke mig, hvor ulykkelig denne »Herrendiener« maa have været ved at vide, at han her stod i en uhjælpelig og ikke misundelsesværdig Situation; han maatte, om han vilde eller ikke, modtage de høje Herrer i en i og for sig for en Embedsmand i Funktion usømmelig og tilmed latterlig Paaklædning. Gaa hjem for at skifte Fodtøj kunde han jo ikke, da ingen kunde vide, hvornaar Besøget indfandt sig hos ham; sende et Barn efter Støvler gik ligesaa lidt, thi sæt at Ungen først kom med dem, naar de fremmede var i Klassen! Ved Opdagelsen af de frygtelige Tøfler løb Vreden helt af med Berlineren. Degnen fik en Røffel, der efter Elevernes Meddelelse fremkaldte Taarer hos ham, og saa for hele Flokken af Autoriteter med Berlin-Schneider i Spidsen ud af Døren. Saadan gik jeg altsaa Glip af den lovede Fortsættelse af Besøget.

Om Eftermiddagen fik jeg Besøg af en Kollega fra Nabosogne, der kom for at se, om der ogsaa her havde været »Æsler i Rom«. De fremmede havde været hos ham, og Gehejmeraaden havde følt sig højlig forarget over, at Læreren havde talt Dansk til en lille Dreng, der kun havde gaaet i Skole nogle faa Maaneder og derfor endnu ikke var helt konversationsfähig i Tysk. Han havde endogsaa i den Anledning anbefalet Læreren at gaa over Grænsen med sit Dansk. Tillige fik jeg at vide, at der rundt om i Skolerne som Tema for en Samtale med Børnene blev opgivet en bestemt lille Gruppe paa et af Winckelmanns Anskuelsesbilleder. De allerfleste Steder blev der saa serveret en Samtale, der var taget af en af tre Seminarielærere udgivet lille Vejleder for Samtaler over de nævnte Billeder. Dette bragte alle Vegne Gehejmeraaden i Raseri, og nu forstod jeg jo nok Sass's Bemærkning og Latter.

Paa den Maade for Inspektionen som en Stormvind over Nordslesvig. Det konstateredes naturligvis, at Nordslesvigerne endnu ikke var blevet tysktalende, skønt der var gaaet 20 Aar siden Indlemmelsen i Preussen. Der maatte da lægges mere Kraft i Arbejdet, og det var gennem Skolen, Sprogskiftet skulde fremtvinges. Aaret efter kom saa Sprogreskriptet (1888), der

udelukkede Dansk af Skolerne og kun tillod Brugen af Sproget i et Par ugentlige Religionstimer. Ak ja — hvis Skolen kunde gøre det! Forøvrigt blev det sagt, at det var Regeringen i Berlin, der tvang Reskriptet igennem til Trods for, at Provinsregeringen i Slesvig gjorde Modstand. Uoverensstemmelsen mellem de to Regeringer skal endog have været Aarsagen til, at Regeringspræsident Steinmann i Slesvig tog sin Afsked. I Slesvig, hvor man vel endnu havde Virkningerne af de danske Sprogregulativer i Angel i Erindring, har man bedre end i Berlin kunnet bedømme, hvad Modstand en saadan voldelig Uddrivelse af Modersmaalet af Skolen vilde møde i den sejge nordslesvigske Befolkning. Den umiddelbare Følge blev da ogsaa, at naar Børnene ikke maatte lære Dansk i Skolen, saa var der ingen anden Udvej end at sende de unge senere paa Efterskoler og Højskoler Nord for Grænsen, og derved blev saa det aandelige Samkvem mellem Nordslesvigerne og Kongeriget fremmet i høj Grad.

I over tre Aar havde jeg arbejdet i Bredebro uden i mindste Maade at kolliderere med Myndighederne; tværtimod syntes det, som om jeg stod i det bedste Forhold til dem, og jeg mødte aldrig andet end Velvillie. Men pludselig vendte Bladet sig.

Skønt mit Forhold til Førstelæreren snart var blevet køligt, havde jeg dog holdt ham for en hæderlig Mand. Det skulde dog her vise sig, at det kunde have sin Betydning ikke at være »kommet af Godtfolk«. Brede Sogn var et af Vestkystens største, og da Thomsen tillige var Degn og Organist, fik han som saadan Offer fra hele Sognet. Det store Embede havde han faaet paa Grund af sin Iver for Tyskhedens Fremme. Vi var jo Lærere ved samme Skole, og ved den daglige Omgang kunde det vanskeligt undgaas, at vort vidt forskellige Syn paa den preussiske Skole- og Sprogpolitik, paa vort Hjemlands historiske Forhold og mange andre Ting, der i denne Forbindelse var tilstrækkeligt til at skille os ad, kom frem, og han opdagede snart, at jeg var dansksindet. Første Gang, Kredsskoleinspektør Burgdorf besøgte mig, sagde han til mig, at jeg for ham nationalt maatte tænke, hvad jeg vilde, men jeg skulde ikke ytre noget om mit Sindelag. Jeg antog dengang, at Burgdorf havde sit Kendskab til mit Sindelag fra Seminariet. Det kunde aldrig falde mig ind, at Førstelæreren allerede da havde været ude med Angiveri.

Burgdorf var imidlertid alt for nobel en Mand til at bruge dette Angiveri paa anden Maade end til at advare mig; men heldigere havde det været, hvis han tillige havde givet mig et Vink om, hvorfra han havde sin Viden. Senere fortalte den i Byen stationerede Gendarm mig, at ogsaa til ham havde Degnen henvendt sig med Meddelelse om mit Sindelag; Gendarmen havde imidlertid svaret, at det jo ikke vedkom ham.

Saa hændte det i Sommeren 1887, at en saa højtstaaende Personlighed som den preussiske Indenrigsminister passerede gennem Byen. En Del Folk var paa Gaden, da han kørte forbi, for at se saa mærkeligt et Syn. Blandt dem var jeg ikke. Det var nu slet ikke nogen Demonstration, men jeg er aldrig nogen Sideløbet efter den Slags, har f. Eks. aldrig set en af de mange Fyrstemodtagelser her i København. Min Fraværelse og en Bemærkning i Anledning af Degnens Uheld med, at han i Skynningen var kommet for Skade med at hejse Flaget forkert, foranledigede ham til en fornyet Henvendelse til Gendarmen med Anmodning om at meddele Landraadskontoret min Ikketilstedeværelse ved Ministerens Gennemrejse og den »uforskammede Ytring« med Hensyn til det forkert vendte Flag. Da Gendarmen igen vægrede, truede Degnen med ogsaa at ville melde ham. Saa blev Gendarmen skræmt og meldte mig til Landraaden.

Det havde jeg imidlertid ikke mindste Anelse om. Men saa læste jeg en Dag i Tønders tyske Avis en Kundgørelse om, at mit Embede var vakant, og først en Times Tid senere fik jeg fra Præsten som Lokalskoleinspektør bragt en Skrivelse fra Regeringen i Slesvig, at den »im Interesse des Dienstes« havde forflyttet mig til et Embede i Sydslesvig. Denne Skrivelse var naturligvis gaaet gennem Mosehuus's Hænder, og det var altsaa ham, der optraadte saa gentlemanlike over for mig, at han op slog Embedet vakant, inden han afsendte Skrivelsen til mig. Saa fin en Mand har jeg aldrig mødt siden, skønt der jo ellers ikke er Mangel paa Slyngler hertillands.

Selvfølgelig tog jeg straks til Tønder til Kredsskoleinspektør Mosehuus for at faa at vide, hvad dette skulde betyde. Han hævdede, at han var fuldstændig uskyldig i det skete, men indrømmede, at den »tjenstlige interesse«, som nødvendiggjorde min Nærværelse i Sydslesvig, var mit danske Sindelag, der jo

dernede var helt uskadeligt. Paa mit Spørgsmaal, hvad han havde at bebrejde mig i den Henseende, svarede han undvigende. Jeg fragik ikke, at jeg var dansksindet, men mente, at nogen Demonstration havde jeg ikke deltaget i, og at jeg i national Henseende havde været meget tilbageholdende, saaledes som min Embedsstilling krævede. Jeg spurgte ham, om det var Degnen, der var Angiver, hvad han naturligvis benægtede. Det kneb i det hele med at faa ham til at meddele, hvad han da vidste om mit danske Sindelag, men til sidst kom det da frem, at jeg jo var født i en saa fremtrædende dansk By som Møgeltønder, saa dette alene var nok til at gøre mig mistænkelig i national Henseende, og da denne Bemærkning fremkaldte et Smil hos mig, begyndte han med Forsikringer om, at Folkene i Møgeltønder vel var »gute Leute«, men som sagt nationalt vildførte. Et andet graverende Moment var det, at jeg havde udtalt, at jeg fandt Monumentet i Fredericia, »Landsoldaten«, smukt. Det var han ordentlig rystet over, skønt han maatte indrømme, at der her var Tale om Smag og ikke behøvede at være det nationale Sindelag, der her havde faaet Udtryk. Ministergennemrejsen og min Fraværelse berørte han derimod ikke. Bemærkningen om »Landsoldaten« havde jeg engang gjort over for Degnen, og jeg udtalte da til Mosehuus, at nu vidste jeg altsaa, hvem der var Angiveren. Dette benægtede han imidlertid paa det bestemteste. I det hele var han synligt nervøs under vor Samtale, bange for at sige for meget og tillige forlegen ved at spille den uvidende, da han jo var min foresatte. Til sidst lod han en Bemærkning falde om, at den Sag behøvede jeg ikke at tage mig nær, for »De vil ikke blive den eneste; der vil komme flere efter«, hvortil jeg svarede, at det var en meget daarlig Trøst. Da han bekræftede mit Spørgsmaal, om denne Tvangsforflyttelse var at betragte som en Straf, sagde jeg, at saa vilde jeg protestere hos Regeringen i Slesvig.

Jeg henvendte mig saa skriftligt til Regeringen, der ligesaa lidt som Mosehuus vilde give Grunde for det skete. Kredsskoleinspektørens Bemærkning om, »at andre vilde komme efter«, gav mig dog noget at tænke paa. Det var i Efteraaret 1887, om Sommeren havde Berliner-Schneider og hans Følge været paa Færde, en mildest talt ikke dansktalende Lærer var blevet for-

flyttet fra Sydslesvig til Nordslesvig, den danske Undervisning paa Seminariet var saa godt som ophævet: alt pegede i Retning af, at noget var under Forberedelse. I Nordslesvig var der Lærermangel paa Grund af Kravet om Kendskab til Dansk; i Sydslesvig og Holsten var der Lærere nok. Naar nu nordslesvigske dansksindede Lærere blev tvangsforflyttede til tyske Egne mod Syd, laa det nær at slutte, at Erstatningen maatte skaffes dernede fra, men saa maatte Dansken forsvinde fra de nordslesvigske Skoler.

Jeg var i Tvivl om, hvad jeg skulde gøre og rejste til Flensborg for maaske at faa Raad der. Jessen var i Fængsel, Gustav Johannsen i Berlin, Jac. Plaetner, min gamle Ven, turde ikke raade mig til noget. Paa forhenværende Kollaborator Monrad gjorde min Meddelelse om Møsehuuses Ytring om flere Tvangsforflyttelser Indtryk, saa han raadede mig til ikke at lyde Regeringens Ordre, men at træde ud af preussisk Skoletjeneste. Han mente som jeg, at det maaske kunde gøre Regeringen lidt mere varsom med at sende flere sydpaa. Dette gjorde jeg saa, idet jeg meddelte Regeringen, at jeg ikke vilde tiltræde det mig anviste Embede. I Slesvig lod de, som om de misforstod mig, og de sendte mig en Skrivelse med Befaling til at tiltræde inden en vis Frist; i modsat Fald idømtes jeg en Bøde. Jeg svarede, at det undrede mig, at Regeringen ikke havde forstaaet, at jeg traadte ud af preussisk Skoletjeneste. Saa holdt Korrespondancen med Slesvig op.

Monrads Raad var maaske ikke helt uegennyttigt. Redaktør Jens Jessen sad som sagt fængslet, Fængsel truede ogsaa den midlertidige Redaktør R. P. Rossen, Jessens Svoger, den senere Bankdirektør i Tønder. Naar han blev fængslet, maatte maaske Monrad overtage den ikke attraaværdige Redaktion af »Flensborg Avis«. Han opfordrede mig da til at overtage den, hvad jeg afslog, da jeg var fuldstændig ukendt med redaktionelle Sager og antog, at min Stilling blev saadan, at Monrad skrev og jeg lagde Navn til, og det tiltalte mig ikke.

Der fulgte dengang ikke flere Tvangsforflyttelser efter. Om Uheldet med den første har afholdt Regeringen fra at gaa videre ad den Vej, er ikke nemt at sige. Følgende kunde imid-

lertid tyde paa, at Myndighederne ikke var tilfredse med Udfaldet.

Da jeg et Par Maaneder efter, at jeg var fratraadt, havde faaet Ansættelse som Vikar i København, kom en Dag Gendarmeren, en Nordslesviger, hen til mig for at faa en Samtale. Han fortalte mig da, hvad han vidste af Sagens Forhistorie og navnlig om Degnens Angiveri; det betroedes mig ikke under noget Tavshedsløfte, saa jeg fik Indtryk af, at han nok vilde have det bragt ud blandt Folk, muligvis for at fri sig selv for Mistanke. Til sidst ønskede han at faa at vide, om det var rigtigt, at jeg nu rejste til København. Da han hørte, at det var Tilfældet, sagde han: »Da jeg sidst var i Tønder, sagde Landraaden, at han havde hørt om det og tilføjede, at det havde naturligvis ikke været Meningen at jage en flittig og dygtig Lærer over Grænsen. Jeg er sikker paa, at hvis De henvender Dem til Landraaden, er der ingenting i Vejen for, at De kan blive her«. Min Beslutning var imidlertid taget, og jeg indlod mig ikke paa nogen Henvendelse til Landraaden. Hans Udtalelse tyder jo imidlertid paa, at han var blevet skuffet ved Udfaldet af den mod mig indledede Aktion, og det er da ikke udelukket, at man er blevet betænkelig ved at gaa videre ad den Vej, der syntes ret ufarbar. Efter den Tid sad rundt omkring i Nordslesvig mange vitterligt dansksindede Lærere, uden at Regeringen krummede et Haar paa deres Hoveder, og det var ikke deres større Forsigtighed, der friede dem fra at dele Skæbne med mig, men kun den Omstændighed, at der ikke fandtes en Angiver. Hvorledes min forhenværende Kredsskoleinspektør Burgdorf saa paa Sagen, fremgik af hans Ytring, da der engang i hans Nærværelse var Tale om min Tilbagetræden: »Ja, daran ist allein der Schuft in Bredebro schuldig«. Om Udfaldet imidlertid var blevet anderledes, hvis han endnu havde været min Kredsskoleinspektør, er vel dog tvivlsomt.

Naar jeg efter nøje Overvejelse valgte at træde ud af preussisk Skoletjeneste, saa var det ud fra den Betragtning, at i Sydslesvig laa der slet ingen Opgave for mig. I Nordslesvig gjorde en dansksindet Lærer ud over den Gerning at undervise altid den Nytte at udfylde en Plads, som ellers vilde blive udfyldt af en Tysker. Hvad en dansksindet Lærer positivt kunde

udrette i Nationalitetskampen, var forsvindende lidt; men det kunde han altid udrette: ikke at gøre mere i Germaniseringens Tjeneste, end der ved Regeringens Forordninger forlangtes af ham. I det skjulte kunde han ogsaa en Gang imellem tillade sig at sidde en Ordre overhørig. I min Læreplan havde jeg f. Eks. ved Siden af de tyske Sange, der befaledes lærte, ogsaa optegnet nogle uskyldige danske Smaasange, som jeg vilde indøve. Kredsskoleinspektøren forbød dette; danske Sange hørte ikke til den tyske Skoles Pensum. Jeg gjorde naturligvis ingen unyttige Indvendinger, men strøg Sangene i Læreplanen og — blev ved med som før at indøve dem, saa der i det mindste til Efteraaret 1887 blev sunget danske Sange i Skolen i Bredebro. At ikke engang Hjemmetyskerne forargedes over dette, fremgaar af, at det blev en Hemmelighed for Myndighederne, saa der ikke blev rejst Anker imod mig i den Anledning, da til sidst mit Syndereregister blev stillet op.

Havde jeg haft Valget mellem at tage til København som Lærer eller blive i Nordslesvig i en fri og af Regeringen uafhængig Stilling, havde jeg naturligvis valgt det sidste. Det kan paa en Maade siges, at der blev mig en saadan Stilling tilbudt ved »Flensborg Avis«; men denne Stilling var kun ganske midlertidig. Avisen havde dengang ikke den Udbredelse, den siden fik. Økonomisk havde den vist saa meget at bære, som det i det hele var den muligt at bære: I Flensborg skulde den give Udkomme til to Familier: Jessens og hans Svoger Rossens, og i Tønder skulde Skovrøy leve af den. De mange Retssager og Bøder slugte en Mængde Penge; der var ikke Plads for overflødige Medarbejdere paa den Tid. De store Foreninger, som senere dannedes til Værn mod de tyske Overgreb, var dengang ikke til, heller ikke de Banker og Sparekasser, hvor senerehen Lærere, der kom i Strid med Autoriteterne, fandt Beskæftigelse. Forsamlingshusene, der senere byggedes og fik Brug for Talere og Oplæsere, kendtes ikke endnu. Det var Aaret efter, der her blev det skelsættende, da den sidste Tids mange Forvarsler kronedes med den berygtede Sprogforordning af 1888, der gjorde det af med Danskundervisningen i Nordslesvigs Skoler og saaledes tvang Befolkningen til Selvhjælp. Men for mig var der i 1887 ikke andet at gøre end at udvandre til Danmark.

Men nu viste det sig, at var der Lærermangel i Nordslesvig, saa var der Overflod af Lærere i Kongeriget. Jeg skrev Ansøgninger i Massevis uden nogen Sinde at høre et Ord fra dem, de sendtes til. Jeg foretog et Par Rejser op i Jylland for at tale med forskellige Sogneraad og kaldende Myndigheder. Alt sammen forgæves. Dengang havde jeg jo ikke den ringeste Anelse om, hvorledes Embeder besættes hertillands. Men den Lære fik jeg, at der skulde Protektion til, naar man skulde have Haab om at faa noget. Det, der overraskede mig mest paa mine Rejser var den fuldkomne Ligegyldighed for de Danske i Nordslesvig, jeg fandt alle Vegne. Jeg mindes kun én eneste, en Præst i et af Grænsesognene ved Ribe, som viste nogen Interessé for Forholdene dernede, maaske fordi han havde dem for tæt ind paa Livet til, at han helt kunde undgaa at lægge Mærke til dem. Jeg kom hjem med Følelsen af, at Nordslesvigernes Kærlighed til Danmark og hvad der var Dansk kun gengældtes yderst køligt, ja, hos nogle Nord for Grænsen syntes den varme Kærlighed Syd for Grænsen nærmest at være til Besvær.

Min Stilling var blevet betænkelig usikker. Saa blev det min gamle, trofaste Ven Jacob Plaetner, som tilsidst reddede Situationen. Han henvendte sig til Murermester Kruse, en født Flensborger og boende paa Frederiksberg, og bad ham om at interessere sig for mig, og saadan fandt jeg da den Protektor, som hertillands er uundværlig. Kruse advarede nok mod at søge til København. Han skrev til Plaetner: »Hvis den unge Mand paa nogen Maade kan blive i Nordslesvig, saa lad ham endelig gøre det; Stillingen som Lærer er her elendig«. Men der var jo faktisk ikke andet at gøre, og saa gik Kruse til Skoledirektør Theisen, og fra Januar 1888 var jeg saa Vikar i København. Den 1. Marts 1888 blev jeg Timelærer ved Østerfarimagsgades Skole.

Cornelius Appel i politiforhør 1861

Nogle aktstykker
vedrørende »klosterbrødrene«s virksomhed i Tønder.

Ved **Peter Kr. Iversen.**

I et brev,¹⁾ dateret 18. juni 1861, fra herredsfoged C. A. Kiær²⁾ i Tønder til departementschef i det slesvigske ministerium Th. A. J. Regenburg berettes der om »klosterbrødrenes« virksomhed i månederne april til juni 1861. Der omtales nogle møder, der har været afholdt i Tønder, men især giver Kiær, der på dette tidspunkt var konstitueret politimester i Tønder under borgmester Johs. Henrik Holms rejse til Jylland, udtryk for sin harme mod Cornelius Appel, den senere forstander og frimenighedspræst i Rødding, som han har »givet et tilhold om foregående anmeldelse af møderne«, og som han mener bør afskediges fra sin stilling som lærer, »i alt fald fra seminariet«, hvor Appel var skrivelærer, og hvor han øvede en betydelig indflydelse på de unge seminaristers politiske meningsdannelse.³⁾ I brevet fremkommer Kiær med nogle halve sandheder angående sin kontravers med Appel. Det er derfor heldigt, at der i Tønder provste-arkiv og Tønder politiforvaltnings arkiv er opbevaret aktstykker, der giver mulighed for en mere upartisk bedømmelse af sammenstødet, og som tillige kaster klart lys over de forhold, under hvilke »klosterbrødrene« måtte arbejde for deres politiske frihedstanker og over de metoder, en nationalliberal embeds-

¹⁾ Meddelt af H. V. Gregersen i Sønderj. månedsskr. 1952, s. 76 f.

²⁾ C. A. Kiær, 1825—77, borgmester i Tønder 1851—53, herredsfoged i Tønder og Højer hrdr. til 1864, sen. borgmester i Ribe og Næstved, folketingsmand og landstingsmand, højre; jvnfr. V. Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, I 1949, s. 290.

³⁾ Dansk biogr. leksikon 1. bd., s. 472 (Thade Petersen); jvnfr. dog Asger Nyholm i Sønderj. månedsskr. 1952, s. 20—23.

mand kunne tillade sig at anvende i bekæmpelsen af en politisk modstander. Da der andetsteds⁴⁾ er givet en oversigt over »klosterbevægelsen« og dens mænd, skal her indledningsvis kun nævnes, at Løgumkloster-mødet, der gav navn til bevægelsen, og som også omtales i de nedenfor gengivne dokumenter, fandt sted d. 25. april 1861. Der har derefter været afholdt i hvert fald to møder i Tønder, nemlig d. 27. maj og 8. juni foruden et mindre forberedende møde d. 6. juni, hvilke møder gav anledning til herredsfoged Kiærs indskriden overfor Appel.

Endvidere er som tillæg medtaget nogle uddrag af en artikel i Vestslesvigske Tidende, der udkom i Møgeltønder, altså på kongerisk område, hvor der herskede grundlovshjemlet trykkefrihed. Artiklen uddyber Appels syn på sprogsagen og den slesvigske politik iøvrigt og er tillige et godt udtryk for hans umiskendelige evner som folkelig og politisk skribent.

Aktstykkerne er gengivne bogstavret, dog med den tillem্পning, at der er anvendt å-tegn og små begyndelsesbogstaver i navneord i overensstemmelse med moderne retskrivning.

*Udskrift af Tønder købstads politikammers protokol 1848—66, s. 302—04.*⁵⁾

Skeet Tønder politikammer den 6'te juni 1861.

Nærværende herredsfoged cancelliråd Kiær, r. af D. Efter tilsigelse møder skolelærer Appel heraf byen og forklarer som følger:

På den henvendelse til ham: Det er meldt mig, at De agter at holde et politisk møde iaften, svarede han: Et politisk møde? da er det en feil melding; vi have været vante til i vinter at samles hver onsdag aften, og andet er det ikke iaften. Han forklarer, at han ikke har været hos andre, end hvem der pleiede at møde, og dem har han opfordret til at samles iaften; de vilde tale om politisk og andet. »Må jeg spørge, om det skal vare længe, dette hersens?« Han forlanger dernæst tilført, at

⁴⁾ Jac. Appel: Klosterpolitikken i Festskrift til H. P. Hanssen, 1932, s. 174—187.

⁵⁾ i Tønder byarkiv, politiforvaltningen.

han først er mødt på politikammeret i den formening, at politimesteren der skulde være at finde; men da politimesteren ikke var der at finde, gik han herfra for at få at vide, om det måske var et privat anliggende, nærværende embedsmand vilde forhandle med ham, endvidere at han på spørgsmålet, om cancelliråden var politimester, ikke kunde få svar. På spørgsmålet, om han ikke vidste, at nærværende embedsmand fungerede i cancelliråd Holms fraværelse, svarede han ja med den bemærkning, at det ikke var ham officielt meddelt.

Herpå tilkjendegaves det ham, at sligt ikke meddeltes officielt til skolelærer Appel, hvortil han bemærkede, at når canc. Kiær som constitueret politimester vilde citere ham i forhør, det da turde være i sin orden, at han fik at vide, at han var konstitueret.

Det betyder ham, at denne bemærkning ikke kan skjønnes begrundet, og at han må antages vidende om eller i det mindste at have forudsat constitutionen, siden han på politibetjentens tilsigelse er mødt her.

Da der derpå forelagdes ham det spørgsmål, hos hvem han da havde været med opfordring, spørger han, om han er »forpligtet til at besvare alt hvad politimesteren får isinde at spørge ham om«, specielt om han er forpligtet til at besvare dette sidste spørgsmål, »da han har erklæret det for en aldeles privat sag og slet ikke noget offentligt.« Derefter navngiver han bager H. P. Petersen,⁶⁾ maler Petersen⁷⁾ og uhrmager Andresen,⁸⁾ desuden har han talt med Rosendahl,⁹⁾ andre mindes han ikke at have talt med.

Derpå adspørges han, om der er noget offentligt bekendtgjort, hvortil han svarer nei. Derpå tilkjendegives det ham, at det var anmeldt for politikammeret, at han agtede at holde et politisk møde på lørdag den 8'de ds. kl. 4 e. m., hvortil han svarer: Det er aldeles ikke tilfældet, jeg holder aldeles ingen politiske møder. Der har været et møde i mandags 8 dage¹⁰⁾ hvor der blev talt om offentlige anliggender, og der vedtoges

⁶⁾ Hans Peter Petersen stammede fra Ballum.

⁷⁾ Formentlig Andreas Christian Petersen, der stammer fra Gallehus.

⁸⁾ Formentlig Andreas Andresen, der stammer fra Højer.

⁹⁾ Hjælpelærer Jeppe Jeppesen Rosendahl.

¹⁰⁾ altså den 27. maj.

det at mødes igjen på løverdag, men der har intet offentligt været bekjendtgjort; det er privat møde, holdes på Humlekærren, »og jeg var der sidst, og jeg møder der igjen.« Hvem der har været ophavsmand til mødet, veed han ikke, han er det ikke, han hørte i Bovlund hos Bunde Refslund, at der skulde være møde på Humlekærren, og så gik han derhen; da han kom der, var mødet begyndt; han har ikke været dirigent og veed ikke, at der har været nogen dirigent. Adspurgt om hans meddelelse til cancelliråd Holm, som han har omtalt, var en anmeldelse til politimesteren, svarer han: »De kan tage det for, hvad De vil«; jeg forstår mig ikke meget på den slags ting.

F. v. med den bemærkning, at herr cancelliråd Holm har tilkjendegivet ham, at der ingen anmeldelse behøvedes til politiet.

A. Hermed sluttedes. Tid og sted som ovenfor.

Til bekræftelse

Kiær,

på hr. canc. Holms vegne.

Fra gendarmeristationen i Tønder.¹¹⁾

Tønder, den 8'de juni 1861.

I henhold til det kongelige politikammers ordre, har vi overværet det idag i »Humlekærren« afholdte politiske møde, og undlader vi ikke herved tjenstligst at gjengive nogle sammesteds af skolelærer Appel og Rosendal brugte ytringer:

Da der nemlig ikke var enighed eller overensstemmelse at opnå mellem dhr. indbydere og indbudne, blev der foreslået et nyt møde, ved hvilken lejlighed Appel yttrede »at det var bedst at mødet blev udsat indtil vor »ordentlige« politimester vendte tilbage /: her blev han afbrudt af skolelærer Rosendal der rettede hans ord til »overordentlige« politimester« /: jeg siger ikke dette som modsætning til »uordentlige«.

Stud. Ley¹²⁾ opfordrede Appel til at give en fremstilling af sin afhørelse for politiprotocolen, hvilket Appel nægtede, og

¹¹⁾ Tønder byarkiv. Politiforvaltningen. 1861—62. Indberetninger og korrespondance.

¹²⁾ Chr. Siegfred Ley.

forinden man gik fra hverandre kom Appel hen til medunder-
tegnede Mørup, og bad om ikke at omtale dette for politi-
mesteren.

C. A. Madsen fung. overvagtimester. J. Mørup.

Til
det kongelige politikammer i Tønder.

Til
det kongelige politikammer i Tønder!¹³⁾

Herved er jeg så fri at anmode det kongelige politikam-
mer om at meddele mig en afskrift af den protocol, der i politi-
forhør af 6. d. m. blev optaget af constitueret politimester, her,
cancelliråd Kiær, ridder, over den med mig i samme forhør
førte forhandling.

Tønder d. 10. juni 1861.

C. Appel,
skolelærer.

Skeet i Tønder i politiretten d. 17. juni 1861.¹⁴⁾

Nærværende herredsfoged cancelliråd Kiær, r. af D., i hr.
cancelliråd, borgermester Holms fraværelse, og rådmænd E.
Jacobsen, r. af D.; rådmænd Diemer, r. er fraværende.

Efter tilsigelse møder viinhandler Jensen¹⁵⁾ heraf byen for
at afhøres i anledning af den fra politibetjent Bek i
K[jøben]havn mod ham indgivne melding. Han benægter at
have sagt til denne politibetjent, med hvem han ganske vist har
talt flere gange, muligen også den dag, forsamlingen var på
Humlekærren: »Sådan nogen drenge af øvrighed sender de os
herover fra Kjøbenhavn«. Det kunde aldrig falde mig ind at
sige sligt. F. V. A.

Sagen foreløbig sluttet.

Hermed sluttedes.

Tid og sted som ovenfor.

Til bekræftelse. C. A. Kiær.

¹³⁾ Tønder byarkiv, som note 11.

¹⁴⁾ Tønder byarkiv. Politiretsprotokol 1855—66, s. 282.

¹⁵⁾ Formentlig Asmus Jensen, der stammede fra Mildsted sogn ved
Husum.

Til

det kongelige kirkevisitatorium for Tønder provsti.¹⁶⁾

Det vil være det kongelige kirkevisitatorium bekendt, at der i den senere tid har dels i Løgumkloster, dels heri byen været afholdt nogle politiske møder. Den almindelige mening udpeger tre mænd fra kongeriget¹⁷⁾ og skolelærer Appel hersteds som dem, der dels direkte, dels indirekte have foranlediget disse møder. Det er for mig også bekendt, at sidstnævnte har været virksom for udstedelse af indbydelser til mødet i Løgumkloster, ligesom han også er fremkommen med offentlige udtalelser angående dette, og optrådte som ordfører for indbyderne. Medens sådanne møder i almindelighed ere tilstedelige, har jeg dog måttet ansee det nødvendigt, at det med en passende frist anmeldtes for politimesteren, når de agtedes afholdte. Da det nu kom til min kundskab, at skolelærer Appel sidstafvigte torsdag havde henvendt sig til nogle borgere heri byen med opfordring til at samles i et værtshus samme dags aften, og det formodedes at være hans hensigt at formå dend, der efterkom opfordringen, til at indfinde sig i det til sidstafvigte løverdag berammede møde, der utvivlsom er udgået fra de samme mænd, som havde om end ikke udstedt så dog nærmest fremkaldt udstedelsen af indbydelser til mødet i Løgumkloster, var jeg efter forestående nærmest henviist til at meddele pålægget om foregående anmeldelse til den af de fire mænd, som har sin bopæl heri byen.

Jeg lod til den ende skolelærer Appel kalde for til protokollen at give ham ommeldte pålæg.

Han mødte efter tilsigelse, og passerede da som hosfølgende protokoludskrivt udviser.

Det kongelige kirkevisitatorium vil behageligen af denne erfare, at skolelærer Appel har gjort sig skyldig i en meget

---

¹⁶⁾ Tønder provstearkiv. Sager ang. Tønder by II, lægget skolesager. Kirkevisitatoriet bestod af amtmanden (grev Ludw. Brockenhuus-Schack) og provsten (J. M. L. Hjort).

¹⁷⁾ Af de tre mænd fra kongeriget var den ene huslærer Chr. Siegfred Ley, Visby Hedegård, den anden gårdejer, sen. landstingsmand Aug. Beck, Visby. Som nr. 3 har Kiær sikkert haft Knud L. Knudsen i tankerne.

utilbørlig opførsel, og har jeg den ære navnlig at udpege følgende udtalelser fra hans side:

1) »Må jeg spørge, om det skal vare længe dette hersens? hvilke ord han fremførte uden anledning, medens jeg protokollerede det foregående;

2) hans spørgsmål »om han var forpligtet til at besvare alt, hvad politimesteren fik isinde at spørge ham om?«

3) hans svar: »De kan tage det som De vil; jeg forstår mig ikke noget på det slags ting«.

På mødet i løverdags, der var besøgt af mellem 10 og 20 deltagere, deriblandt lærerne Appel, Rosendahl og Nielsen,¹⁸⁾ de tre ovenmeldt mænd fra kongeriget og nogle få (7) borgere, som ikke henregnes til de velsindede, har førstnævnte Appel, som det af hosfølgende melding fremgår, endvidere tilladt sig en meget usømmelig ytring og søgt at formå den tilstedeværende politibetjent til at undlade en anmeldelse til politimesteren om en til ham, Appel, af en deltager rettet anmodning.

Efter de modtagne oplysninger var det fortrinsvis lærerne Appel og Rosendahl, som, medens borgerne, på en ubetydelig undtagelse nær, ikke tillode sig nogen utilbørlig ytring, fremførte uforskammede bemærkninger i anledning af politiets (overvagtimester Madsen og politibetjent Mørup) nærværelse, og navnlig har Rosendahl yttret, at man jo kunde blive chikaneret med 6—7 gange om dagen at blive kaldt op til politiet, og senere forklaret for Madsen, på hvilken enkelt kjendsgerning han havde tænkt ved denne ytring. Bemærkningerne have været af den beskaffenhed, at en tilfældig tilstedeværende politibetjent fra Kjøbenhavn har yttret til mig, at det havde forundret ham, at der intet blev foretaget til at standse disse udtalelser, »i Kjøbenhavn vilde sligt ikke blive tålt.«

Det kongelige kirkevisitatorium vil indrømme mig, at det er såre uheldigt, at byens skolelærere give borgerne et så slet eksempel, og selv om der ikke havde været noget at sige på deres opførsel, måtte jeg i det hele ansee det for ulige rigtigere, om de afholdt sig fra deltagelse i sådanne møder, event. modtog et tilhold i så henseende.

¹⁸⁾ Kantor Jørgen Nielsen fra Lemb ved Ringkøbing.

Hvad nu i særdeleshed skolelærer Appel angår, skulde jeg ansee det for nødvendig, at han vises tilbage inden rette skranke, og modtager en alvorlig irettesættelse og advarsel for sin udviste utilbørlige og høist usømmelige opførsel såvel ved sin nærværelse hos mig som fungerende politimester, som i mødet løverdagen den 8. dennes.

Til vurdering af hans upassende indvendinger mod den fungerende politimester undlader jeg ikke at oplyse, at han først havde indfundet sig på herr cancelliråd Holms bopæl og derfra er af fuldmægtig på byskrivercontoiret Meyer blevet henviist til mig som den, der fungerede i cancelliråd Holms fraværelse.

Idet jeg hermed overgiver sagen til det kongelige kirkevisitatorium til behagelig efterretning og fornøden foranstaltning, tør jeg tjenstærbedigst udbede mig underretning om, hvad der af det kongelige kirkevisitatorium måtte blive foretaget.

Det kongel. politikammer i Tønder den 14'de juni 1861.

A. C. Kiær

i hr. kanc[elliråd] Holms fraværelse.

Med hensyn til den behagelige indberetning af 14. ds. angående det af skolelærer Appel ligeoverfor hr. politimesteren såvelsom i det den 8. ds. i Humlekærren afholdte møde udviste forhold undlader kirkevisitatoriet ikke herved at meddele det kongelige politikammer, at visitatoriet har givet skolelærer Appel en passende tilrettevisning.

Kongl. kirkevisitatorium for Tønder provsti d. 21. juni 1861.

P. k. v.

Brockenhuus-Schack.

Til

det kongl. politikammer i Tønder.¹⁰⁾

---

¹⁰⁾ Tønder byarkiv, som nr. 11. Hvori den »passende tilrettevisning« bestod, fremgår ikke af de bevarede akter; måske er den givet mundtligt.

Til

det kongelige visitatorium i Tønder.²⁰⁾

I anledning af den for kort tid siden konstituerede politimester, hr. cancelliråd Kiærs klage til det kongelige visitatorium i Tønder over undertegnede forhold i et politiforhør o. s. v. tillader jeg mig ærbødigst at tilstille det samme høie visitatorium følgende fremstilling af sagen, således som denne i det væsentlige stiller sig for min betragtning:

»Det har alt længe været min og mange fleres overbeviisning, at den forvirrede og splidagtige tilstand i hertugdømmet Slesvig ikke lod sig tilfredsstillende ordne alene ved administrative forholdsregler eller overhovedet ad officiel vei, men at ordenens og fredens sag tillige — og måske i væsentlig grad — måtte fremhjælpes gennem friere, folkelige forhandlinger. Ved det sidst afholdte stændervalg havde jeg derfor også gjerne ønsket fuldstændig offentlighed gennem hele valgkampen, og både mundtligt og skriftligt anbefalede jeg en sådan fremgangsmåde anvendt. Den herskende stemning var imidlertid imod det, og navnlig veed jeg, at cancelliråd Kiær var særdeles ivrig i at bekæmpe offentlighed i valgbestræbelserne, så jeg har grund til at troe, at han allerede den gang stærkt misbilligede min stræben for at fremkalde den frie åbne forhandling. Det har endvidere længe været min og mange fleres overbeviisning, at der i sprogsagen var nogle ulemper at afhjælpe, nogle unødvendige og ubillige tryk at hæve, og at der idethele på dette område herskede en sådan lidenskabelighed, at kun en fri og åben forhandling kunde bortblæse den tåge, der indhyllede den sproglige kampplads både for danskernes og tyskernes øine, og voldte, at såre meget viste sig i unaturlige, phantastiske skikkelser og omrids. Sprogsagen måtte der imidlertid ifølge den herskende stemning heller ikke røres ved, og den mindste yttring om, at der fra vor side kunde være noget at ændre i denne sag, ja i hele den slesvigske sag i almindelighed, blev strax mistænkeliggjort, og man var snart ved hånden med en fordømmelsesdom over den, fra hvem yttringen kom, som om han derved havde svigtet danskhedens og ordenens fane og

²⁰⁾ Tønder provstearkiv, som nr. 16.

stillet sig i fjendens række. Navnlig veed jeg, at cancelliråd Kiær i så henseende nærer meget strenge anskuelser, hvilke praktisk og myndigt gjorde gjældende gennem en embedsvirk-somhed, let kunne afstedkomme skade og bevirke unødvendig ophidselse. — Det har derfor heller ikke været påfaldende for nogen, der havde nærmere bekendtskab til hr. cancelliråd Kiær, at denne i høi grad misbilligede og modarbejdede den retning, der trådte frem på »Løgumkloster-mødet«, hvis formål i grunden blot var, om muligt, at give stødet til en fri, folkelig forhandling, hvorigjennem en virkelig folkestemme kunde komme til orde, og hvorigjennem ethvert godt og sandt ord kunde gjøre sig gjældende med al den kraft, der er nedlagt i samme, til at klare, berolige, overbevise og befæste, alt eftersom forhold og vilkår ere. Men en sådan folkelig virksomhed billiges ikke, seet fra et strengt bureaukratisk standpunkt, og fra et sådant standpunkt mener jeg, at cancelliråd Kiær er tilbøjelig til at see den.

Hvad der derimod har været påfaldende ikke blot for mig, men vistnok for de allerfleste, det er den måde, hvorpå hr. Kiær i cancelliråd Holms fraværelse er optrådt som konstitueret politimester imod den nys omtalte virksomhed. På »Løgumkloster-mødet« var cancelliråd Kiær selv tilstæde og fremhævede stærkt adskillige friheder i Slesvig, blandt andet da også forsamlingsfrihed.²¹⁾ Ikkedestomindre benytter han øieblikkeligt sin constitution som politimester til på en — efter min opfattelse — smålig måde at fortrædige mig og andre, fordi vi havde aftalt at samles en aftenstund på »Humlekærren« og

²¹⁾ Ifølge referat i Vestslesvigske Tidende 1/5. 1861 har cancelliråd Kiær på Løgumkloster-mødet bebrejdet »klosterbrødrene«, at de til stadighed har fremstillet forholdene i Sønderjylland i et skævt lys, dels i København og dels andre steder; embedsmændene blev skildrede som barbarer, tilstanden som utålelig o.s.v.; men disse folk kendte ikke forholdene og klagede uden grund f. eks. over censur og manglende forsamlingsfrihed. Kiær beklagede endvidere, at »klosterbrødrene« netop i det øjeblik, hvor enighed i det danske folk var så nødvendig, havde kunnet forsvare overfor sig selv at have kastet denne brand om sprogs-triden ind i forsamlingen. De, der kendte forholdene, vidste godt, at der derved ikke udrettedes andet end splid; sprogvangen blev overdrevet og fejlagtig fremstillet. Hertil bemærkede Appel, at han anså det for en ny opdagelse, at der var frihed i Sønderjylland, da han havde haft stort besvær med at få mødet bragt i stand; jvnfr. iøvrigt Jac. Appel i anf. arb. s. 180 f.

tale med hverandre om dagens begivenheder og navnlig om »Løgumkloster-mødet« og frugterne deraf hidtildags. Målet for *min* stræben i så henseende kjendte hr. cancelliråden både af det tidnævnte møde og af en udførligere fremstilling i »Vestslesvigsk Tidende«,²²⁾ og jeg tør vel nok påstå, at enhver rolig og lidenskabsløs dom over samme vil i det væsentlige falde sammen med, hvad tvende høitærede foresatte mundtligt have yttret til mig: at de nemlig ikke tvivlede om, at det var et ædelt formål, jeg virkede for, og et agtværdigt forsøg på at komme til en forhandling og om muligt en forståelse med hidtilværende modstandere, som prøvedes iværksat, så at den begyndte virksomhed hverken egnede sig til at bekæmpes med hån eller afvises med magt. Omtrent således have navnlig både hr. amtmand, grev Brockenhuus-Schack og hr. borgermester, cancelliråd Holm udtalt sig for mig om sagen, som de iøvrigt meente, at jeg og meningsfæller såe på med altfor store forventninger. — Det var kun til tre borgere, dansksindede mænd, og til skolelærer Rosendahl, at jeg havde henvendt mig med forslag om at samles i »Humlekærren« torsdagen d. 6. juni. Vel talte vi om, at flere af de mænd, der afvigte vinter pleiede at samles med os en gang om ugen, også burde vide, at vi vilde mødes; men hvorvidt nogen af disse virkelig fik det at vide, er mig ubekjendt. Det eneste offentlige i sagen var, at vi vilde samles på et offentligt sted, men at vi i så henseende kunde støde sammen med politiet, anede vistnok ingen af os. Den konstituerede politimester havde imidlertid fået nys om sagen, og ihvor uskyldig end denne må synes at have været, så satte han sig dog alvorligt i bevægelse. To af de omtalte borgere lod han i forening med fire andre danske mænd kalde til sig torsdag eftermiddag kl. 3. Han behandlede dem imidlertid forekommende, gav dem kaffe, og forhandlede vel idethele med dem som mand mod mænd.²³⁾ Mig derimod var en anden behandlingsmåde forbeholdt. Jeg blev stævnet til kl. 4 s. d. og underkastet et skarpt politiforhør. Først examinerede han mig strengt angående den påtænkte sammenkomst om aftenen, endskjøndt han af hine to borgere må have erfaret, at det var den lovlige

²²⁾ Vestslesvigsk Tidende 22. og 27. maj 1861; jvnfr. tillæg.

²³⁾ Mødet ikke refereret i politikammerets protokol.

og uskyldigste ting af verden. Dernæst forhørte han mig angående et møde, der var påtænkt at skulle afholdes på »Humlekærren« på den næstfølgende løverdag, og jeg måtte da tillige afgive beretning om en foregående sammenkomst sammesteds, afholdt førend hr. Kiærs funktionstid indtrådte, og hvorom hr. cancelliråd Holm neppe havde overdraget hiin noget hverv, ifølge hvilket en undersøgelse var fornøden.

Uagtet politimesteren nu angående det forestående møde fik at høre, at cancelliråd Holm havde erklæret, at til slige private sammenkomster behøvedes ingen anmeldelse for politiet, gav han mig dog med hensyn til min mulige deeltagelse i det aftalte møde den alvorligste advarsel, idet han betydede mig, »at slige møder vare forbudte, sålænge han fungerede som politimester her på stedet, medmindre de otte dage iforveien vare anmeldte for politiet«. Da nu en sådan anmeldelse ikke var skeet om det påtænkte møde, var dette altså forbudt. Denne slutning var uafviselig, så meget meer som det netop var med hensyn til dette møde, at han gav mig den myndige advarsel. Jeg fandt mig derfor opfordret til at give fornøden besked til nogle af dem, jeg antog vilde møde, for at de kunde tage deres forholdsregler. Hertil kom, at hr. politimesteren dagen efter, fredag d. 7. juni, lod hr. Hage²⁴⁾ paa »Humlekærren« kalde for sig, betydede ham væsentligt det samme og gjorde ham »ansvarlig for mødet«. Da imidlertid dagen og timen kom, at dette skulde holdes, kom der — dog først en times tid efter det til mødet fastsatte klokkeslet — bud fra hr. politimester Kiær til hr. Hage, at det var »en misforståelse« af hr. Hage, og at mødet ikke var forbudt.

Når jeg nu betragter hele denne sag, da kan jeg ikke skjønne rettere, end at den konstituerede politimester har gjort en utilbørlig brug af sin embedsstilling til uden nødvendighed at fortrædige mig og andre under vor lovlige og hæderlige virksomhed, lovlig og hæderlig såvel efter indhold som form, hvilket sidste hr. cancelliråd Kiær — efter mit skjøn — umuligt kan andet end anerkjende. Hertil kommer, at hr. Kiærs hele optræden ligeoverfor mig gjorde et uafviseligt indtryk af den

²⁴⁾ Gæstgiver Hans Hansen Hage, 1814—73, stammede fra Forballum.

bittreste hån og koldeste foragt. Længere tid måtte jeg vente, inden jeg stædtes for ham, ved min indtrædelse såe han slet ikke op fra sit arbeide, hvilket han fortsatte endnu en stund, og derpå lod han mig ståe ved døren under hele acten, som dog varede temmelig længe. Tonen i hans ord og minen i hans åsyn svarede til den øvrige adfærd: alt forekom mig beregnet på, at der skulde beredes mig en dyb personlig krænkelse. Han kunde f. ex. ikke være uvidende om, at jeg havde været virksom i min embedsgjerning fra morgenstunden af, og han vilde vist på ingen måde ladet mig ståe op og ned ved døren timeviis, hvis ikke han havde havt en bestemt hensigt dermed, så meget mindre som han tidligere har omgåedes mig med megen velvillie. Og har end forskjellighed i anskuelse senere fjernet os fra hinanden, så har han dog bestandig behandlet mig med agtelse.²⁵⁾ Under politiforhøret såe jeg derimod det stik modsatte, hvilket forbavsede og harmede mig såmeget mere, som jeg var mig bevidst at have handlet som en ærlig mand i en åben færd. Jeg kan af cancelliråd Kiærs optræden ikke skjønne andet, end at han i denne sag ikke har været upåvirket af partilidenskab, og at han er udsat for at forvexle sig selv og sine ansuelser med fædrelandets og danskhedens sag idethele, så at han er tilbøielig til at ansee enhver, der bestemt protesterer mod at følge hans fane, for en mistænkelig og borgerlig-foragtelig person.

Forsåvidt det er bleven lagt mig til last, at jeg under forhøret fremkom med det spørgsmaal: »Må jeg spørge, om dette skal vare længe, dette hersens«, da være det mig tilladt at bemærke, at foruden den harmfulde stemning, som hele situationen fremkaldte hos mig, kom endnu dette til, at min kone lå meget syg og ventede med længsel på mig, så, da jeg begyndte at forståe, at forhandlingen måske turde blive langvarig, faldt det mig ind, at jeg helst måtte sende bud hjem. Dette var nærmest grunden til, at jeg fremsatte hiint spørgsmaal, der ganske vist fik sin uheldige og utilbørlige form fra den indig-

²⁵⁾ Corn. Appel havde i de første år som lærer i Tønder indtaget et skarpt standpunkt overfor den nationale modpart og havde nærmest været på linie med C. A. Kiær, der på grund af sin pågæenhed overfor tyskerne 1853 blev afskediget som borgmester og afløst af den moderate Joh. Henrik Holm; jvnr. Sønderjyllands Historie IV, s. 470 f.

nation, der opfyldte mig, og som i min både sjæleligt og legemligt noget medtagne tilstand optrådte — dog kun i dette øieblik — uden tilbørlig modvægt. Politimesteren tog spørgsmålet til protokols, hvilket naturligviis ikke var beregnet på at dulme min harme. Hvad det andet af mig fremsatte spørgsmål angår, om jeg nemlig »var forpligtet til at besvare alt, hvad politimesteren får i sinde at spørge mig om«, da skal jeg bemærke, at hr. cancell. Kiær senere under forhøret tvende gange fremførte et andet spørgsmål, som han første gang ikke fik svar på, idet forhandlingen tog en anden vending, men som han senere hen gjentog og først da tilføjede, at dette spørgsmål var jeg ikke forpligtet til at svare på. Det er således en kjendsgerning, at han under forhøret spurgte om andet, end jeg var forpligtet til at svare på, og det var netop følelsen heraf, der fremkaldte det sidstomtalte spørgsmål fra min side. Iøvrigt kan jeg heller ikke undlade at tilføie, at ligesom jeg finder den optagne politiprotokol i sin heeltid at være ligeså betydningsløs af indhold som ubehjælpelig i form, således gjorde jeg også under oplæsningen opmærksom på, at mine spørgsmål og udsagn var gjen-givne på en besynderlig løsreven og afbrudt måde. Hertil svarede politimesteren med det i tonen skarpe og myndige spørgsmål: »Vil De benægte protokollens rigtighed?« Jeg bemærkede atter, at spørgsmålene og udtrykkene jo ganske vist vare faldne, men at de dog stode så stejlt, uden overgang og indledning, udrevne af den naturlige sammenhæng. Politimesteren gjentog blot det samme udfordrende spørgsmål, om jeg vilde benægte protokollens rigtighed, og da jeg ikke vidste, om en sådan benægtelse muligt kunde afføde vidtløftigheder, og desuden var inderlig [træt] af hele forhandlingen, svarede jeg nei og begjærede heller ikke denne episode ført til protokols. — At det kun var efter gjentagen anmodning, at jeg som en slutningsbemærkning fik det tilført protokollen, at hr. cancelliråd Holm havde erklæret, at slige møder (som de ovenfor omtalte) ikke behøvede at anmeldes for politiet, og at det først var efter protokollens slutning, at hr. Kiær gav mig hiin førømtalte advarsel, forekommer mig også at kaste et vist lys over hele forhandlingen.

Alt vel overveiet, kan jeg ikke tilbageholde min forundring

over, at hr. cancelliråd Kiær, ridder af Dannebrog, har kunnet finde sig oplagt til at føre klage over mit forhold i hele denne sag.«

Idet jeg herved tillader mig at tilstille det høitærede visitatorium foranstående fremstilling med den ærbødige begjæring, at samme må vedlægges de øvrige denne sag vedkommende dokumenter, da skeer dette tillige med den fortrøstning, at visitatoriet altid vil være rede til at tage mig under sin beskyttelse og gjøre alt muligt for at sikkre mig mod mulige politi-vilkårligheder i fremtiden.

Tønder den 1. juli 1861.

Allerærbødigst

Cornelius Appel,
skolelærer.

Tillæg:

Uddrag af Cornelius Appels artikel i Vestslesvigsk Tidende²⁶⁾
»Løgumkloster-mødet og sprogsagen«.

...
At danskheden altså har en overmåde vigtig opgave at løse i Slesvig, derom ere meningene ikke deelte blandt danske folk; men om midlerne til opgavens løsning er der vistnok nogen forskjellighed i anskuelser. Nogle vilde således fastholde billedet af en høist fortørnet fader, der med riset i hånden træder ind blandt sine uartige børn, påbyder orden og taushed og kræver ubetinget lydighed med øieblikkelig aflæggelse af alle unoder, som et passende udtryk for danskhedens rette fremgangsmåde; medens andre foretrække den mindre strænge moder, der vistnok ikke i kvindagtig svaghed undervurderer børnenes adfærd og tilstand, men dog tager alle omstændigheder i kjærlig betragtning og anvender venlige overtalelser ved siden af moderlig alvor, idet hun aldrig kan glemme, at det dog ene er kjærlighed, der drager det store læs. De indrømme nok — for at blive i lignelsen — nødvendigheden af, at faderen træder først ind i tumulten, skaffer ørenlyd og den nødvendige orden; men når dette er skeet, så må de bede om moderen. Hidindtil har den strænge

²⁶⁾ D. 27. maj 1861.

fader måske nærmest havt hele gjerningen med hensyn til sproget, uden at det dog er lykkedes ham at dæmpe skriget, og skjøndt man så mener, at han ikke destomindre skal blive og kun fare end strængere frem, så turde det vel dog være tilladt at gjøre opmærksom på den gamle sandhed, der har overlevet og nok fremdeles skal overleve alle indvendinger imod den, den nemlig, at det dog ene er ånden og livet, der kan gjøre levende, hvilket endnu aldrig nogen lov som sådan har kunnet gjøre efter, og det er dog vel en levende tilslutning til sproget, som vi alle stile efter. Af lovgivningen og regjeringen er der i sprogsagen måske ikke synderligt mere at forlange; men derimod nok af embedsstanden og befolkningen, og da først og fremmest, at man vænner sig til at tale om den i en anden tone, overhovedet vænner sig til at tale om den, istedetfor at skrige over den. Der har i almindelighed stået en sådan bitterhed og fordømmelseslyst over sprogforhandlingerne hernede, at vi alle ere blevne skruede over på et meer eller mindre falsk standpunkt og have fået en feber i kroppen, der hindrer i at opfatte klart, overveie roligt og dømme sundt. Fra den ene side har man vænnet sig til at råbe på undertrykkelse af tysk sprog og tysk nationalitet; thi således lød nu engang feltråbet fra agitatorerne, hvis skrig så let får overhånd, og mængden fik ikke tid og tilbørlig hjælp til at besinde sig på usandheden i skriget. Fra den anden side ville vi måske altfor gjerne stemple enhver vedhængen ved tysken som oprør og forræderi og ikke indrømme, at gammel vane, mangel på sund opfattelse af sprogets betydning for hele den menneskelige udvikling, miskjendelse af en sådan udviklings sande natur og umådelige vigtighed, almindelig overtro på tyskens fortrinlighed, forstærket ved agitatorenes forelæsninger både før og nu, at alle disse ting må tages vel i betragtning, og at befolkningen i almindelighed trænger meer til at tales tilrette end uden videre at sættes i ban. Derfor skal man heller ikke tage så hårdt på veie, når nogen mener, at det er hensigtsmæssigt at drage sprogsagen frem i folkelige forhandlinger, og man skal ikke fare for hidsigt på, selv om der ymtes om, at noget fra vor side kunde og burde være anderledes. Hidsighed er just ikke udtrykket for sikkerhed, og at smøre tykt på med overdrivelser røber ikke den bedste sag.

Måske det dog gennem en åben og fri folkelig forhandling kunde klare sig for de »blandede districter«, at det i og for sig vilde være en urimelig og, efter alt det passerede, tillige en høist fræk fordring til regjeringen, at den som forhen skulde blive ved med at arbejde på Slesvigs fortyskning og opholde tyske skoler i danske sogne, så at befolkningen vilde indsee, at der aldrig kunde være tale om tysk underviisningsprog i offentlige skoler. Og måske vi da også på vor side kunde komme til erkendelse af, at der gennem sprogskriget dog muligviis også lyder virkelig klage-toner, selv om agitatorernes skrål lyder stærkest og er det anførende, og at måske miskjendelsen af disse klage-toner, eller af den historisk nedarvede tilstand, udaf hvilken de fødes, netop har ligesom lagt en bråd i sprogsagen og gjort det muligt for skrålerne at få massen til at stemme i med og at holde ud. Har regjeringen end væsentligt handlet som den burde, så kunde der herhjemme også fra vor side muligviis dog undertiden have stået en anden tone hen over sprogforhandlingerne idethele. Og den private udvei for beboerne til ved egne midler at lade deres børn få den underviisning i tysk, de nu engang troede nødvendig, den burde ikke spærres eller utilbørlig indsnevres for dem, da de end ikke burde få skin af grund til at troe, at man, selv med tilsidesættelse af naturlige menneskerettigheder, vilde drive sprogsagen på spidsen; men til naturlige menneskerettigheder hører, at forældrenes bestemmelsesret med hensyn til deres børn såvidt muligt lades i fred og ikke utilbørligt indknibes. Den private underviisning kunde jo alligevel stilles under det offentliges tilsyn, og et vist mål af dansk udvikling kræves som en ueftergivelig borgerpligt. For såvidt der endnu med hensyn til den private underviisningsfrihed måtte være nogen uklarhed i lovgivningen — i befolkningen er der ialfald —, da måtte denne sag klares.

...

I meget af det udviklede ville nu måske mange erklære sig at være enige og desuagtet være lige hidsige på at fordømme Løgumkloster-mødet og sammes formål som aldeles ubetimeligt, farligt, ja næsten forrædersk. Det betimelige skal nemlig nu alene være: umiddelbart at tage sigte på »Holsteens udskillelse« og »Slesvigs inkorporation«, begge udtryk hyppigt anvendt blot

som stikord og begge behæftede med en høi grad af uklarhed hos de allerfleste. Ubetimeligt skal det derimod være at fremhjælpe og benytte den i Mellemslesvig og det sydligere Slesvig sig meer og meer sig kundgjørende, desværre så længe savnede stemning for Danmark, forenet med fordring på at fritages for Holsteens og Tydsklands indblanding ved ordningen af vore indenlandske forhold. Ubetimeligt skal det måske være at få en klar udtalelse fra Slesvig om, at det slet intet fællesskab ønsker med Holsteen, og man beder sig udtrykkeligt fritaget for ethvert nærmere forhold til Preussen og Tyskland. Ubetimeligt at fremhjælpe en sådan udtalelse, fordi denne endnu langtfra udtrykker alt, hvad man kunde ønske, og heller ikke umiddelbart kan anvendes som opskrift på en statsordning. Forskrækkeligt ubetimeligt skal det være, samtidig med en sådan udtalelse, at kræve frihed for Slesvig med deel i grundloven. Her skal man absolut tage »inkorporation« i munden, skjøndt dette ord har en dårlig klang i manges øren, og skjøndt vel ingen af »rette vedkommende« tænker på at gennemføre indlemmelsen i den forstand, hvori den nu synes at spøge i mangel statsmandslings hjerne. Men ubetimeligt dog fremfor alt at nævne sprogsagen, den, der jo nævnes af alle Danmarks fjender. Lad der måske end være nogen grund til påtale, men lad fjenden være ene om anken. Vi må navnlig vise os selvstændige, så at vi ikke tilbagekalde en forholdsregel (der i sin tid idetmindste var meget undskyldelig) netop fordi vore fjender forlange, rigtignok noget ganske andet og af ganske andre grunde, men dog noget lignende. Hidindtil har vor uselvstændighed især viist sig fra den ene side, idet vi nemlig undlode at gjøre, hvad Tyskland var imod, nu skal endelig også den anden side frem, nemlig: at vi ikke tør gjøre, hvad der måske nok er ret, men for et overfladisk øie falder sammen med vore fjenders fordringer.

Men hvorom alting er: når en krig står for døren, eller medens disse og hine underhandlinger drives, da ere dog slige bestræbelser ubetimelige. — Står da en krig virkelig for døren? Og selv om den stod? — Istedetfor at lade sig forvirre af hine vimse, men upålidelige efterretninger fra »høiderne med de store udsigter« (udi egen indbildning), er det for os herhjemme et betimeligere arbeide at virke for dannelsen af en fornuftig

og brugbar folkestemning og folkestemme i Slesvig, så ophidselsen kunde lægge sig og tilfredshed vinde fodfæste, et arbejde, der noget nær vil gå i den stik modsatte retning af det, hvad Danmarks klogeste fjender sætte som deres formål.

Optøjerne i Åbenrå 1790

Af H. V. Gregersen.

I Sønderjydske årbøger 1945 findes en særdeles læseværdig afhandling »Social og politisk uro i Sønderjylland på revolutionstiden« af landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Ved en række eksempler belyses her for hele Sønderjyllands vedkommende eftervirkningerne efter de skelsættende begivenheder i Frankrig i 1789. På grundlag af amtmand v. Schmettaus erindringer og en samtidig byhistorisk beskrivelse omtales i denne sammenhæng også korteligt nogle tildragelser, der fandt sted i Åbenrå i 1790. Selve akterne vedrørende hele denne affære findes imidlertid i pakken LA. Afl. Kiel C II 1. 164, og da begivenhederne må siges ikke alene at være af byhistorisk interesse, men også at have betydning for bedømmelsen af de verdenshistoriske hændelsers virkninger i et lille sønderjysk købstadsamfund, skal der ved hjælp af det foreliggende materiale gives en kortfattet skildring af urolighedernes forløb.

Årsagen til disse var som så ofte i den slags tilfælde af ren og skær økonomisk natur. Trods en god høst herskede der dyrtid; især var priserne på brødkornet føleligt høje, hvorfor der allerede i februar 1790 var forekommet uroligheder på Tønderegnen. Til stor fortrydelse for den jævne mand udskibedes der dog altimens korn over Åbenrå havn. Men menigmand har åbenbart ikke været klar over, at kornet gik til garnisonen i Glückstadt, som skulde bruge ialt 3.000 tdr. rug. Dette kvantum havde købmand Christian Möller i Wilster påtaget sig at skaffe, men da man dernede hovedsagelig dyrkede raps og hvede, måtte rugen hovedsagelig skaffes andetsteds fra. Med Hans Kopperholdt fra Slotsgade i Åbenrå havde han derfor en aftale om levering af 600 tdr. rug.

Kopperholdt havde det meste af denne rug på lager, men da han behøvede noget mere for at være fuldt leveringsdygtig, havde han fået sin ven, forpagter Stuhr fra Stubbe ved Eckernförde, til at forhøre sig, om der var rug at få hos Åbenrå-

egnens møllere, præster og forpagtere, som denne netop samtidig agtede at aflægge et besøg for at opkøbe kær og kvier. Det resulterede i, at Kopperholdt hos møller Nis Nissen, Felsbæk, fik 30 tdr. rug, hos forpagter Petersen, Vojensgård, 50 tdr., hos gårdmand Peter Simonsen, Vejbløgdgård, 40 tdr. og hos præsten i Skrydstrup andre 40 tdr.

De stadige leverancer af korn til Åbenrå under dyrtiden i de første måneder af året 1790 har åbenbart øget bitterheden hos småkårsfolk, og lidt efter lidt forlød det, at opkøbene sikkert var ulovlige og dermed faldt ind under, hvad man i datiden kaldte forprang. Tilmed foretog samtidig en vis Johan Christian Grage fra Eckernförde, nu ejer af den tidligere Dörck'ske gård i Brunde, en række opkøb af korn, og de utilfredse i Åbenrå har da antaget, at der var forbindelse mellem denne og Kopperholdt, hvilket imidlertid skulde vise sig at være en uholdbar antagelse.

Afskibningen af rug fra skibbroen i Åbenrå mødte dog ikke vanskeligheder til at begynde med. Skipper Martin Petersen var således afgået med een ladning til Holtenu ved kanalmundingen, hvor der skete omladning til småbåde, idet den nuværende Kielerkanals forløber kun var et smalt sejløb af ringe dybde.¹⁾ Flensborg-skipperen Martin Paulsen skulde sejle med resten, men forinden tog spektaklerne fart.

Det var betegnende nok ikke byens øvrighed eller købmænd og skippere eller andre af de mere velstillede borgere, men derimod håndværkerlavens medlemmer, der satte sig imod afskibningen af rugen. Der var dengang ti håndværkerlav i Åbenrå (skræddere, smede, skomagere, snedkere og glarmestre), skindere, bødkere, kobbersmede, sadelmagere og glarmestre), og alle var de enige om at søge at hindre afsejlingen af det dyrebare brødkorn. Hans Kopperholdt mente, at de enten endnu måtte have hovederne fulde af de stærke drikke fra den foregående tids fastelavnsfornøjelser eller også af efterretningerne fra optøjerne i Paris og Lüttich (Liège, Luik). Ligesom Paris' fiskerkoner (Kopperholdts udtryk²⁾) drog de om formiddagen

¹⁾ Eiderkanalen var netop blevet færdigbygget i 1784.

²⁾ Han hentyder til sansculotternes berømte tog til Versailles i oktober 1789.

den 10. marts 1790 gennem Åbenrås gader ned til skibbroen, besatte det befragtede skib, hvor indladningen var i fuld gang, og truede med, at rugen vilde blive kastet i havnen, dersom arbejdet ombord ikke øjeblikkeligt bragtes til ophør.

Derefter vandrede demonstrationstoget ud til amtmand v. Schmettau på Brundlund, hvor otte mænd på de utilfredses vegne satte amtmanden ind i situationen. De forklarede, at dyrtiden fortsatte, og at mangelen på brødkorn blev stadig mere følelig, hvilket virkede endnu mere trykkende på baggrund af de tab, de just havde lidt ved indførelsen af de nye penge,³⁾ således at håbet om lavere kornpriser ikke var blevet indfriet trods sidste års velsignede høst. Hvis kornskibet nu fik lov til at sejle, vilde nøden blot blive endnu større.

For at bilægge sagen i mindelighed, især da demonstranternes talsmænd efter amtmandens mening var beskedne i deres fordringer, foreslog han dem at komme igen om eftermiddagen og lod tillige Kopperholdt stævne. Denne mødte også og af borgerne »et stort antal fra alle lav«. Amtmanden regnede med nogle og tres personer, hvilket jo efter vore begreber ikke skulde synes så skrækindgydende, men amtmandens syn på sagen og holdning over for de demonstrerende bør ses på baggrund af de stedfundne begivenheder. Efter Kopperholdts mening opførte de sig som »tumultuanter,« således at der intet manglede i den fuldstændige lighed med optøjerne i Paris. Amtmanden er dog nok et noget mere uvildigt vidne end den ophidsede kornhandler.

Ifølge amtmanden var forbitrelsen mod Kopperholdt meget stor. Han havde dog også ment at høre ret tydelige røster, der krævede totalt forbud imod korneksport. Tydeligt blev det dog ikke nævnt, idet v. Schmettau omgående havde forestillet dem, at korneksporten jo skete efter kongelig tilladelse. Imidlertid hindrede folkenes skænderier, eftersom ingen specielt førte ordet, at der kunde komme noget ordentligt ud af sammenkomsten, hvorfor amtmanden opfordrede dem til at komme igen næste dag.

³⁾ Med de nye penge hentydes der til Ernst Schimmelmanns penge-reform i 1788. Se Eggers: Neue schl.-holst. Münz- u. Bankeinrichtung i Deutsches Gemeinnütziges Magazin II (1788).

De kom også, skønt ikke så mange som den første dag. Kopperholdt gentog sit tilbud fra dagen før om indtil mikkeldag at opbevare lige så meget korn, som enhver borger i denne tid skulde bruge, og sælge det i små portioner, hvis de vilde være villige til at betale ham een skilling mere for hver skæppe eller otte skilling mere for hver hel tønne, end han selv måtte betale. Den omstridte skibsladning var han villig til at sælge til samme pris, som han fik hos sin aftager, nemlig 10 mark lybsk tønden — hvilket dengang skal have været meget billigt — når blot skipperen fik en erstatning for sin tabte fragtfortjeneste.

Alle disse forslag tog demonstranterne ikke imod. Det drejede sig altså for dem trods alt ikke om mangelen på brødkorn, men snarere — som Kopperholdt fremhævede — om nogle hoveder, der var blevet »inficerede af Pariser-luften«. De krævede edsaflægelse på, at der ikke var tale om forprang, men da Kopperholdt gik med hertil, ønskede de alligevel at skaffe bevis for deres påstand.

Schmettau erklærede i sin indberetning til regeringen på Gottorp, at demonstranterne næsten udelukkende bestod af håndværkere og den mindrebemidlede — men største — del af borgerskabet. »Ved kærlig og blid behandling blev de så temmelig (!) holdt inden for anstændighedens grænser« og for at formilde dem og komme en almindelig misfornøjelse i forkøbet, til hvis undertrykkelse der ingen midler fandtes, så amtmanden sig nødsaget til at imødekomme deres krav om at holde kornskibet i arrest, indtil yderligere oplysninger forelå. Han ønskede dog ikke, at et militærkommando blev forlagt til Åbenrå, fordi han var overbevist om, at det blot vilde bringe byens borgere i endnu større affekt, hvilket vilde kunne få ubehagelige følger!

Regeringens svar på v. Schmettaus redegørelse blev en ret skarp irettesættelse på grund af hans ukloge optræden i sagen. Det forbavtede således at høre klager over dyrtid og mangel på brødkorn, da kornpriserne dog i de sidste 8—14 dage var faldet kendeligt på de udenlandske handelspladser, hvilket vel også snart måtte trykke priserne på det indenlandske marked.

Det havde været rigtigt at holde skibet i arrest, så længe undersøgelsen om forprang stod på, men amtmanden havde ikke

gjort ret i at lade de klagende borgere få foretræde hos sig hele to gange i stedet for at henvise dem til at indgive klagen skriftligt og så lade sagen gå rettens vej. Herved var den mislighed (Übelstand) opstået, som havde været let at forudse, nemlig at mange mennesker vilde stimle sammen. »Den slags tumultuariske sammenløb må fremtidigt ikke finde sted, men tværtimod på enhver måde forpures enten ved formaninger eller ved trusel om straf«. Angsten for, at de franske revolutionæres eksempel skulde smitte her i landet, har altså også siddet myndighederne i Slesvig i blodet!

Denne frygt skulde imidlertid snart vise sig at være ganske ubegrundet. Sagen kom nemlig herefter til at gå rettens vej, og der er derfor ingen grund til at forfølge den videre i alle enkeltheder. Blot skal det anføres, at det ikke lykkedes de klagende, der nu havde organiseret sig ved at vælge hattemager Rasmus Møller og skrædder Hans Christian Hansen til deres talsmænd, at føre bevis for, at kornet var tilvejebragt ved ulovligt forprang.

Efter en halv snes dages forløb fik skibet lov til at sejle bort med den omstridte ladning, betegnende nok for amtmandens usikkerhed dog først efter, at han en aften klokken 11 ved en dreng havde ladet forespørge hos anførerne, om de vilde have noget at indvende derimod! De havde den dristighed at svare, at det jo ikke var dem, men amtmanden selv, der havde forordnet skibets tilbageholdelse!

Kopperholdt tog sagen mere koldblodigt, idet han simpelt hen kaldte de klagendes optræden for uoverlagte børnestreger. De tabte da også sagen. Regeringen krævede udtrykkeligt, at de skulde bøde for »deres ubetænksomme, tumultuariske opførsel, som havde vakt kongens mishag, hvorfor deltagerne skulde irettesættes på det alvorligste og erstatte samtlige omkostninger.« Det blev for de 108 borgere, som skriftligt havde støttet demonstrationen, samt for alle håndværkerlavens medlemmer til en bøde på 3 rigsdaler til hver.

Hvad der først for dem havde lydt som en fanfare, slog således hurtigt om til den bedrøveligste chamade, simpelthen fordi optøjerne blot havde haft tilfældighedernes præg. De viser imidlertid tydeligt, at meddelelserne fra Paris hos mange små-

kårsfolk havde haft en forjættende klang, men det vil dog være bundforkert at stemple disse optøjer som optakt til et idealistisk betonet opgør med hele den bestående absolutistiske samfundsorden. Det, som det drejede sig om hos disse mennesker, og det, som de havde fået ud af revolutionsrøret i Paris, var noget langt mere håndgribeligt, nemlig ønsket om at skaffe sig økonomisk vinding. Ud fra dette synspunkt er det, at disse begivenheder bør ses.

Rasmus P. Clausen af Smedager

1841—1909.

En danskhedens forkæmper i udlændighedstiden.

Af Jens Holdt.

I en lille rimet »pennetegning« af Aabenraa kredsdays 20 medlemmer, meddelt under syv segl 1888 til vennen Jørgen Iversen i Svejrup, tegner Clausen til slut sit eget billede med følgende streger:

»Som stor Beskedenhed Du mig tilregner vist,
At jeg har ventet med mig selv tilsidst.
Du som mig kjender, vide maa jo bedst,
At af den Tølper, som saa langt i Vest
Maa nøies med at p!øie i det bare Sand,
Paa Allehaande man sig belave kan.
Desværre jeg bekjender til hans Skam,
Let Drillelysten løber af med ham
Kritikken, ved Du, er ham strax tilrede
Hans bedste Venner sig i Vaande vrede,
Naar saadan udi al Gemytlighed som Skive
Han for sit Vid saa ofte lod dem blive.
Dog mener han slet intet Ondt dermed,
Han høist ugjerne Næsten gjør Fortræd. —
Hvad Du nu om ham haver end for Tanker,
Husk paa! vi alle har jo vore smaa Skavanker,
Du sagtens derfor gjør ham nok den Glæde
At dække til hans Feil med Kjærlighedens Klæde.«

Vi får her sikkert en rammende selvkaraktistik af den re-
delige og beskedne forfatter, der i Nordslesvigs udlændighedstid
hørte til den række af »Håbets Mænd«, de »nordiske høvdinge-
typer« (H. V. Clausen), som blev den danske befolknings kårne
ledere i nationalitetskampen. H. P. Hanssen skriver 1890 om
ham i Illustreret Tidende: »Clausen tier helst i Forsamlingerne,
når andre blot tilnærmelsesvis udtaler hans Tanker; først no
dær æ Nø o Far, kommer han frem, og så falder hans ord også

med vægt. Han er altid ved frejdigt mod, hvor mørkt det end stundom ser ud, og hans sprudlende vid og gode lune smitter i reglen hans omgivelser.«

En brystsvaghed hindrede ham dog i den fulde folkelige indsats, hvilken han ellers havde evner og vilje til at øve. Måske var det et eftersmæk fra strabadserne under krigsdeltagelsen i 1864, der efterhånden nedbrød hans helbred. Ved indkaldelsen til krigen 1870—71 blev han af helbredsgrunde kasseret. Denne legemets lænke har måske også været medvirkende til at give hans væsen dets kritiske og noget frastødende skal. Den ironisk-satiriske måde, hans skarpe forstand og betydelige viden ytrede sig på, lod ofte hans medmenneskelige hjertelag forblive skjult for andre. Han var en indadvendt, filosofisk anlagt og religiøst bestemt natur, der tænkte sine egne nøgterne tanker om forholdene og menneskene; men altid var han rede til at bryde en lanse i befolkningens kamp for sandhed og ret mod løgnens hykleri og urettens vold.

Jørgen Iversen kvitterer på Clausens pennetegning med følgende lille velvillige skitse af kampfællen i vest:

»Ras Clausen er det dybe Vand,
 Hvor Bunden let ei skjælnes kan.
 Paa Fladen leger Boblen rund
 Og varsler om en mudret Grund.
 Men duk kun ned med frejdigt Mod
 I hans Satires bedske Flod.
 Du finder, om just ei i Hast,
 Dog Bund, fuldgod og klippefast.«

Slægt og fremvækst indtil 1864.

Rasmus Clausens fødegård i Smedager, en lille af enge omgivet landsby i Bjolderup sogns vestlige udkant, var i 1780 blevet købt af hans oldefader Peter Clausen, der stammede fra Kassø i Hjordkær sogn, død 1811, 82 år gammel. Dennes søn Rasmus, født 1759, levede til 1831. Faderen Peter Hansen Clausen, født 1799, kom ulykkeligt af dage under pløjning allerede 1842. Hans store firehulede plov stødte mod en sten i mulden, så pløjemanden faldt og slog baghovedet. Hans eneste søn, Rasmus Peter, af andet ægteskab, født 15. 1. 1841, var da kun godt et år gammel. Foruden ham var der to søstre, en i

hvert ægteskab, begge siden gifte i fødebyen. Moderen giftede sig igen, 1843, med Peter Petersen fra Rørkær, efter sigende slesvig-holstensk indstillet. I dette ægteskab fødtes 1844 endnu en søn, Peter Clausen.

Rasmus, fødegårdens arving, har åbenbart været en rask og opvakt dreng. Det synes at fremgå af et længere digt, han siden skrev under en sygdom (1890?) om »Bækken ved mit Hjem«, en af de mange mindre åløb, der forener sig til Slogsåen vest for byen. Her ved bækken legede drengen sin barndomsleg med »Stemmeværker og Møllehjul«:

»Jeg ofte drømte, at ved din Bred
 et dejligt Slot monne stande
 med Taarne og Svale og Borgeled
 og Bolværk, hvor Skib kunde lande.
 Jeg drømte, du var den største Flod,
 ved hvis Bred laa store Stæder;
 ja saadan kan sig det unge Blod
 berede billige Glæder.«

En uvejrsnat på sensommeren tog strømmen alle drengens legeindretninger med sig: »Jeg mindes, straks jeg bitterlig græd . . . Dog hurtig min Græmmelse jeg forvandt, thi ikke jeg tabte Modet, og bedre Værker jeg atter opfandt; for Snille tomt var ej Ho'det . . . Drengen blev voksen, . . . men dog der blev i Ynglingens Sind en Rest af Drengens tilbage«, meddeler erindringsdigtet.

Treårskrigen, som i tid lå forud for barndomslegen ved bækken, synes ikke at have efterladt minder i drengens sind. I 1856 blev han konfirmeret af sognets nye danske præst Mühlensteth. Det skete et år før normalt, åbenbart fordi han var forud for sine jævnaldrende og vel derfor bestemtes til læsevejen. Han sattes i en privatskole i Petersborg, Uge sogn, som den i 1850 afsatte tyske præst i Bov, Andreas Hansen (født i Aarslev, Hjordkær sogn, efter 1864 provst i Broager), her havde indrettet i gårdens bagestue, hvilket havde givet ham tilnavnet »bakhusræsten«. Men eleven havde kun fået godt begyndt på latinen, da forholdene i hjemmet tvang ham til at afbryde studierne og tage hjem for at hjælpe med ved gårdens drift. Stedfaderen var pludseligt død kort før hans konfir-

mation, og halvbroderen viste sig at være svagelig, og kunne derfor ikke tænkes at overtage gården, som Rasmus jo var skrevet for. Han blev da bonde i stedet for præst og ønskede siden hen heller aldrig at være andet. Hedens lyng forvandlede nu under hans hånd til kornmark, og engens grøde bragte »Fyld og Duft i Bondens Lade«, som han selv skriver siden, altimens ynglingen voksede til mand. I det ydre blev han en stout, kraftigt bygget bondeskikkelse i vadmelskofter, med stort fuldskæg, høj pande og et par kloge, ofte hvasse øjne under de buskede bryn.

I fritiden har bondemanden privat fortsat med læsningen, så han kom til at beherske både dansk og tysk til fuldkommenhed og ligeledes var hjemme i den danske og tyske klassiske litteratur samt i verdenshistorien. »Faa Sønderjyder har fyldigere historiske kundskaber og endnu færre er bedre kjendte med den danske Litteratur«, skriver H. P. Hanssen siden i den nævnte omtale i Illustreret Tidende.

Deltagelse i krigen 1864.

Fredens lykkelige arbejdsår afbrødes af Bismarcks brutale krigs- og erobringsvilje. I sommeren 1863, da en forøgelse af det danske forsvarsberedskab vel syntes nødvendig, indkaldtes også Rasmus Clausen til militær uddannelse ved 21. bataillon i Flensborg. Først lå han på kasernen sammen med et par andre fra hjembyen, men udtoges så i september til underkorporal og gik fra oktober på befalingsmandsskole. Krigsfaren kastede allerede sine skygger ind i soldaterlivet, som det mærkes i hans flittige breve hjem til moderen og halvbroderen, der også begge besøgte ham i garnisonen, medbringende de nødvendige forsyninger hjemmefra. Bataillonen forøgedes med to kompagnier til i alt seks. Nye indkaldelser skete. Clausen udkvarteredes da i massekvarter i byen. Efter kongens bratte død på Lyksborg slot midt i november sendtes hele bataillonen den 20. pr. jernbane til Neumünster i Holsten. Brevene udebliver nu, indtil han nytårsdag 1864 er havnet i byen Slesvig. Da har han med sin afdeling hele juleugen igennem været på en anstrengende march gennem Holsten fra Oldesloe i syd over Segeberg og Eckernförde til Slesvig. Holsten blev

rømmet. Prøjsiske og østrigske tropper fulgte de vigende danske i hælene, som derefter besatte Dannevirkestillingen. Stemningen iblandt dem var på grund af de dårlige, overfyldte kvarterer i byen ikke god. Der forekom ligefrem samlet lydighedsnægtelse blandt de menige, som beordredes til skansesarbejde. Korporal Clausen misbilligede naturligvis denne optræden, skønt han godt var klar over årsagerne. Og selvom kvartererne bedredes i løbet af januar ved barakbygning vest for byen og udlevering af uldtæpper, var det dog vist på forhånd klart, at den danske fronts militære og moralske standard ikke var på højde med modstanderens.

Den 3. februar om natten afløste 21. bataillon den 1. på forpost. Man indvikledes straks i fægtning med angribende østrigere, så de den 4. mod aften måtte vige for overmagten.

Så fulgte den 5. om aftenen Dannevirkestillingens nationalt tragiske, men militært nødvendige rømning. Clausen meddeler i et hastigt brev fra Flensborg den 6. kun kendsgerningen og gisner om stormagternes forestående indgriben i konflikten og dermed krigens afslutning.

Vi havde gerne hørt lidt mere om hans personlige oplevelser i denne skæbneat. Men for den menige mand har situationen på det tidspunkt vel været uoverskuelig og forvirret.

Det næste brev sender Clausen den 1. april fra Fredericia, hvor de den 19. og 20. marts havde oplevet byens bombardement og 2. påskedag taget en østriger til fange. I maj — efter Dybbøls fald i april — gik det længere nord på, nemlig med skib fra Fyn til Hals i Vendsyssel, hvor afdelingen sattes til at vogte Aggersund overfarten ved Løgstør. I 40 uger havde han da ikke været af klæderne.

Krigens storpolitiske mål synes for menigmand stadig ikke at have stået klart. Man bliver ved med at håbe på London-

Rasmus P. Clausen af Smedager

protokolmagternes intervention og Slesvigs forbliven indenfor den danske stats rammer. Tanken om en afståelse til Prøjsen synes overhovedet ikke at have strejft deres tanke. En så himmelråbende uretfærdighed imod i hvert fald det danske Nordslesvig kunne dog ikke tænkes at blive resultatet. Som Clausen på sin ironiske måde skriver hjem den 11. juni: »Ty-skerne driver jo vel deres spil nu hjemme. Jeg hører meget tale om deres virksomhed, men deres tid har vel snart ende, og så må man bede til, at man for fremtiden må blive fri for deres omsorg for Slesvig, da det nok fornemmelig er en smudsig egennyttighed, som er bevæggrunden til deres kjærlige omhyggelighed.«

I juli kom hans afdeling atter til Bogense på Fyn. Og derfra nåede han så — efter en ubehagelig svovlkur for fnat — med hele lemmer hjem til sine kære i Smedager. Krigens strenge oplevelser havde legemligt som sjæleligt præget ham for livstid. Helbredet var blevet svækket, men ånden styrket til dansk folkelig frontindsats mod Prøjsens retsløse magtovergreb.

Modstandsmand efter 1864.

I 1866 overtog Clausen som 25 årig selv sin fødegård. Året efter, den 6. april, stiftede han eget hjem sammen med den 19 årige Kjestine Marie Nissen Ley fra nabobyen Gåskjær. Hun var eneste barn fra et kådnerhjem, hvor forældrene begge var døde, født 1846, død 1925. Hun blev ham en dygtig og trofast hustru, der med ægtefællens siden hen tiltagende svaghed styrede ligeså myndigt ude som inde. Clausen ville således ikke udvandre eller optere for Danmark, som så mange andre, men forblive hjemstavnen tro. Allerede samme efterår måtte han bøde herfor ved at blive indkaldt til den prøjsiske armé i Rendsborg. Efter ansøgning og anbefaling fra de stedlige myndigheder fik han dog de foreskrevne 6 uger nedsat til 4.

Indtil 1875 fødtes der 5 børn i ægteskabet, 3 piger og 2 drenge, af hvilke den yngste datter døde som spæd 1874. At der ellers har været arbejdsdrift i Clausen i disse år, fremgår af, at han 1871 helt nybyggede gårdens forfaldne og inde-

klemte bygninger. I arbejdet deltog han med iver, så vidt kræfterne tillod det, men efterhånden åbenbart mindre og mindre.

Til gengæld lagde det offentlige liv beslag på hans overlegne intelligens og slagfærdighed i debatten. Han blev hurtigt medlem af de hjemlige kommunale og kirkelige råd, stod som sognets fattigforstander gennem en årrække og var 1868 medstifter af og fra 1880 til sin død formand for sognets sparekasse, der betragtedes som et værdifuldt lokalt aktiv i danskhedens kamp. I 1896 blev han af sognets folk bemyndiget til at foretage det fornødne med at føre proces mod den prøjsiske regering i anledning af de såkaldte »pligts« eller »herredspenges« anerkendelse som grundskat. Omtrent samtidig valgtes han ind i herredsrådet for Ris og Sdr. Rangstrup herreder og beholdt sæde her til dets ophævelse ved den nye kredsordning i 1889. Fra august 1874 blev han medlem af Åbenrå kreds dag, valgt i 5. distrikt med 9 af 14 stemmer, indtil han i november 1903 udtrådte på grund af svagelighed. Også i provinslanddagen i Slesvig fik han sin plads fra 1880—89, hvorefter den prøjsiske valggeometri hindrede dansk repræsentation for fremtiden i denne offentlige forsamling. Ved sin afsked fra Slesvig undså den nordslesvigske danske delegerede sig ikke ved at gøre opmærksom herpå, idet han på sin plads i salen efterlod følgende lille skriftlige stikpille, der siden blev gengivet i de tyske blade, vel som udtryk for dansk »uforskammethed«:

»Auf diesem Platze habe gesessen
Neun Jahre ich, niemals vergessen,
Dass ich gesessen hier als Däne,
Was kurz und bündig ich erwähne.

So lebe wohl! da Du mein Sitz,
Ach leider! ich bin weggeblitzt.
Und braucht warum man des Beweises,
Sucht's in den »Ordnungen des Kreises.« —

I Åbenrå kreds dag stod Clausen i snævert venskabeligt samarbejde med Jørgen Iversen fra Svejrup og Nis Callesen fra Lerskov, med hvilke han også mødtes på den kirkepolitiske front i provstisynoden. Han var kirkeældste fra 1877 til

sin død i 1909, sad i Åbenrå provstisynode fra 1879 til 1901 og i dens permanente udvalg fra 1888. I synodesamlingerne 1884, 90 og 93 var han på grund af svigtende helbred repræsenteret ved suppleanten. Under synoden i 1893, da Jørgen Iversen blev midtpunktet i det dramatiske optrin med den for den tavse gejstlighed pinlige konstatering, »at ikke en eneste (gejstlig) skoleinspektør turde stå frem og erklære vore børn for at være udenfor sjælefare under den nuværende skoleordning«, var Clausen til kur i Ems og ønsker i brev af 31. juli sin medstrider tillykke med den udviste »tapperhed«.

Om Clausens positive indsats som dansker i disse offentlige prøjsereinstitutioner er det vanskeligt at sige noget bestemt, da der kun foreligger korte officielt tilskårne referater. På synoden i 1897 var det hans tur til at stille og motivere det fra dansk side i disse år regelmæssigt fremførte sprogandragende. Det lød: »Provstisynoden beslutter at indsende følgende andragende til fællessynoden: Den højærværdige synode bedes hos de højere kirkelige myndigheder at gøre sin indflydelse gældende med det formål, at der under delvis ophævelse af overpræsidualforordningen af 18. december 1888 for fremtiden gives ugentlig 6 religionstimer i det danske sprog og desuden mindst 2 danske sprogtimer i Nordslesvigs folkeskoler.« Under sin ordførertale i salen ændrede Clausen tallet 6 til 4, uden at synodeberetningen ellers meddeler noget om hans begrundelse for forslaget, der vedtoges med 35 mod 21 stemmer.

Der er ingen tvivl om, at Clausen har været det prøjsiske styres kompromisløse »modstandsmand« gennem årene, frygtet for sine beske piller, men også respekteret for sin mandige overbevisning. Denne hans bevidst danske holdning hindrede ham dog ikke i at stå i et personlig venligt forhold til f. eks. provst Göttig i Åbenrå, der godt privat kunne drøfte tingene med Clausen. I anledning af sin udtræden af provinslanddagen i Slesvig skriver han i 1888 til Iversen: »Sandsynligvis siger jeg så farvel deropepe i Staden; thi det skulde dog gå underligt til, hvis Tyskerne ikke skulde kunne manipulere så behændigt med Indretningen af den ny Kredsordning, at denne vil kunne befri dem for sådanne »boshafte« ubekvem-

me Personer som jeg. Nu, for min egen Persons Skyld tager jeg en sådan Eventualitet med Ro; derimod kunde jeg for Sagens Skyld, som ligger os paa Sinde, ret af Hjertet ønsket, at det modsatte kunde blive Tilfældet, saa at der kunde sendes dem ret mange paa Halsen, som endnu ere værre end jeg.« —

Men Clausen så også godt, at det ikke blot gjaldt om at føre en stejl, negativ protestpolitik, men også positivt at udbygge den danske front, gøre den danske ånd kulturelt stærkere end den tyske. Det måtte ske ved at løfte i flok gennem dannelsen af egne nationale og faglige organisationer. Han stod således som tillidsmand i Sprogforeningen og Skoleforeningen og som medlem af Vælgerforeningens bestyrelse og af Åbenrå amts Landboforening. Han interesserede sig for den jyske hesteavl og holdt selv hingst på gården.

Men ak, helbredet svigtede for tidligt til at holde til de anstrengelser, deltagelsen i det offentlige liv krævede. Vinterrejserne på åben vogn tålte han ikke. I sommeren 1890 var han døden nær. Men han narrede spåmændene og kom sig igen. I 1893 forsøgte han at ophjælpe helbredet ved en kur i Ems og i 1901 på Finsen sanatoriet i København. Hjemme styrkede han sig gennem daglige kolde afvaskninger. Men det blev alt kun forbigående bedringer. Han måtte mest holde sig inden døre og frasige sig alt legemligt arbejde — undtagen lidt snedkeri, som lå for hans flittige og snilde hånd. Til gengæld kom i denne hans legemlige svaghedstid hans litterære evner til deres stærkeste udfoldelse, hvilket nu nærmere skal skildres. — Medens nemlig prøjserne under den unge kejser Wilhelm II med list og vold søgte at knuse Nordslesvigs danskhed, rejste denne en uventet åndelig modstand, der trodsede al ydre magtpolitik. Og da den digtende Frøslev bonde Karsten Thomsen var død i 1889, trådte Clausen frem som hans værdige arvtager og blev det danske Nordslesvigs folkepoet i 90erne, Køllerpolitikens dramatiske år.

Digtning i folkesagens tjeneste.

Evnen til at forme sine iagttagelser og tanker i bunden stil har naturligvis været Smedager bonden medfødt. Men der foreligger ikke vidnesbyrd om, at han i sine yngre år har dyr-

ket denne evne i nævneværdig grad. Først da folkesagen kaldte, blev også hans digteråre til et kildespring. Nogle små album-rim fra 1866 er det eneste, vi kender fra tiden forud. Et af dem lyder sålunde:

»Gid Roser Dig ledsage,
 Sig Torne bøje for din Fod,
 Gid Du maa nyde glade Dage
 Og Lykken ile Dig imod.
 Jeg veed ei mer at ønske Dig
 End det maa gaa Dig lykkelig.«

Til erindring om Din Morbroder R. P. Clausen.

Smedager den 25. november 1866.

En dybtfølt og velformet lille begravelsessang stammer dog vist også fra disse år, nemlig fra den 5 måneder gamle datters død i 1874. Den fortjener, synes jeg, også at kendes:

»Fra Vuggen til min Kiste	Min første Grædetone
Var mine Grændser sat;	Blev snart omvendt til Dands
Dog intet jeg forliste,	Jeg staaer for Lammets Throne
Thi Himlen blev min Skat.	Med bedste Brudekranids,
I Sted for al Elende	Mit Jordetøi og Klæde
Jeg evig Glæde fandt;	Blev skjønnest Brudedragt.
Min Strid fik hastig Ende,	Dem bærer jeg med Glæde
Jeg kom, jeg saae, jeg vandt.	Trods Verdens Glimrepragt.
Saa reen som Daabens Vande	I Orme maae fortære
Har gjort en syndig Sjæl,	Mit spæde Legems Kjød,
Skal jeg i Himlen lande	Min Sjæl urørt skal være
Og — evig fare vel.	I Jesu Haand og Skjød,
Jeg gik fra Barnesvøbet	Der er jeg fra al Jammer,
Til Gravens Gjemme ned,	Fra Synd og Sorrig frie.
Og hastig endte Løbet	Luk nu mit Sovekammer,
Fra Suk til Salighed.	Luk nu min Kiste i.«

Iøvrigt har Clausen — som Wessel i sin tid — kunnet underholde et helt selskab med på stående fod at ryste små karakteriserende rim ud af ærmet. Men at samle noget af den slags og sætte det på tryk, kom sikkert ikke i hans tanke. Først omkring 1890, da prøjsernes tvangsfærd, især efter skoleinstruksen af 1888 fremkaldte en forøget dansk kamp for moders mål og fædres ånd, følte Clausen sig drevet til også at give sit litterære bidrag til folkekampen. Vennerne Jørgen Iversen og Morten Eskesen, hvis broder Thomas, smed i Ru-

rup, Clausen havde været krigskammerat med, tilskyndede. Fra lejlighedsdigter blev han da folkesagens frejdige sanger. Morten Eskesen satte melodi til digtene og sang dem ind i folket på sine mange rejser landet over både norden og sønden å. På sin tourné kom han også regelmæssigt hvert år et par dage til Smedager.

Selv havde Clausen ikke store tanker om sin digtekunst, hvis gennembrud vi nu vil prøve at følge. I 1889 havde han — rimeligvis i en sygdomsperiode — fået skrevet et lille salmesuk efter Johannes Ewalds forlæg, som han sendte til Iversen. Denne blev så begejstret for det lille digt, at han med forfatterens tilladelse fik det optaget anonymt i »Nord-slesvigsk Søndagsblad« (16. 2. 1890). I en efterskrift fremhævede han den hos sin landsmand fundne »digteriske begavelse«. Til Clausens store fortrydelse skete trykningen dog i en lemlæstet og ændret form, hvorved salmens bærende motivbillede af den i havn kommende livssejler forrykkedes til fordel for »Støvets Søn«, der »famler om i Blinde«. Her skal gengives originaludkastet fra Clausens brev til Iversen:

»Udrust o Helt fra Golgatha	Naar der mit Skib har Anker
Mig til min sidste Strid,	kast',
Naar jeg engang skal gaa her-	Mig, Herre, naadig vær,
fra,	Ransag for nøie ei min Last,
Til dig staar kun min Lid.	Men tag alt som det er.
Mit arme Hjerte helt forsagt	Jeg lastet er med idel Skyld,
For Døden føler Gru,	Kun Straf har jeg fortjent,
Men du har over Døden magt,	Men du har lægt min Synde-
Kom, Herre, mig ihu.	byld,
Saa naar jeg staar i Dødens	Og gjort mit Regnskab rent.
Port	Du derfor jo udgød dit Blod,
Og raaber høit dit Navn,	O Helt fra Golgatha,
Kom du da selv og tag mig bort,	At Syndre, som vil paa dig tro,
Før mig i sikker Havn.	Kan frelse gaa herfra.

Giv da mig arme Synder Tro,
Lad dig mig stole paa,
Saa jeg kan med Fortrøstnings Ro
Min Død imødegaa.

Dette bøttesuk foran dødens port, hvor et menneske skal gøre sit regnskab op, er ingenlunde noget originalt eller be-

tydeligt digt, men det vidner dog i jævne ord om et kristenmenneskes ægte følelse og fromme sind. Iversen mener ganske vist, at Clausen kun trænger til lidt øvelse for at bringe kunsten til højere udfoldelse og opfordrer derfor venen stærkt til at opflamme sit digtertalent i folkekampens tjeneste. Herpå svarer Clausen i erkendelsen af sin egen begrænsning meget beskedent med en længere udredning, som der til bedømmelse af hans lette formevne og selvkritiske indstilling skal gives en del af:

Din Kritik er. . . alt for velvillig og Du har aabenbart ladet Dig forlede til at anse Messing for Guld. Var jeg ikke saa fast i øverste Etage, saa kunde Du gjerne have gaaet hen og forrykket Ligevægten; men det har nu ingen Fare. Jeg ved saa godt selv, at der ikke kan være Tale om Digtning i egentlig Forstand, at jeg heller ikke lader mig saadant noget binde paa Ærmet. Jeg kan rime lidt, uden at kunne hæve mig høiere, end Benene ere paa Jorden, thi:

Min Pegasus, hvorm saa skønt Du taler,
Desværre er kun ligt et Æsel vorden,
Som ludende med Hovedet
Kun lunter langsomt frem med Jorden.

Et saadant Asen skulde jo spores af Fantasiens Spore for at kunne flyve i Høiden og udfolde Vingerne.

En Digter bruger Fantasi
Og ikke alt for megen Forstand,
For ret at kunne svæve i
De høiere Regioners Land.
Jeg rider ei bevinget Hest,
Men holder mig helst paa det Jævne,
Den Sport jeg overlader bedst
Til dem, som har lidt bedre Evne.

Min Fantasi er ikke udviklet nok til at svæve i Høiderne; derved undgaar man da ogsaa let at blive svulstig; den er bedst egnet til at opfatte det Komiske og Satiriske, hvad enten det saa er hos Personer eller under visse Situationer. Der vil jeg ikke nægte, at den undertiden kan være hurtig nok, men den maler kun nøgternt og ligefremt uden ret store poetiske Sving, og Du har høiligen Ret, naar Du bemærker:

at Vingerne paa min Pegasus ikke ere stærkt udviklede, og ved Du hvorfor? Hør nu efter:

Min Fantasi er af Forstanden lænkebunden,
Maaske, min Ven, det turde være Grunden,
Hvorfor min Pegasus fik ikke stærke Vinger,
Men sig kun smaat og jævnt med Jorden svinger«.—

Den modtagne opfordring til blot at øve digtergaven kan derfor ikke klare sagen. Han fortsætter i brevet:

»Dit Raad jeg ikke kan følge,	At rime er ikke at digte,
At øve min Ganger med Flid,	Det er mig saa tydelig klart,
Thi ei for Dig jeg vil dølgge,	Efter digternavn at sigte,
For ringe er dertil mit Vid,	Har Fantasien min ei Fart,
For svag er ogsaa min Evne,	Hvor meget jeg mig anstrenger,
At ride bevingede Hest,	Hvor ofte jeg sysler dermed,
Nei, holde mig paa det Jævne,	Jeg frygter, jeg naar ei længer,
Ven, tro mig, det baader mig	End at nævnes: en Rimesmed.«
bedst,	

Clausen beholdt — som barnet i H. C. Andersens eventyr — bondedrengens nøgterne seerevne og lod sig ikke dåre af en såkaldt dannet verdens ofte opblæste hulhed. Ganske vist turde han ogsaa her være hildet i et vist selvbedrag, thi virkelig digtekunst er jo aldeles ikke ensbetydende med det luftige og svulstige, men derimod med ægte åndsfylde, som netop vil gro frem af en ædruelig virkelighedserkendelse. En større åndsrigdom — større »vid« med hans egne ord —, som omstændighederne altså ikke havde tilmålt den uskoledede bonde, havde ogsaa kunnet gøre ham til en større digter. Men han er ogsaa beskeden nok til ikke at give sig ud for mere, end han er, en jævn rimesmed, som bidrager til folkekampen med lidt »bondepoesi« — med Wessel, Stub og Runeberg som sine — ikke nåede — forbilleder. Som han selv udtrykker sig:

»Jeg beiler ei om Ære,	Jeg søge vil at tale
Ei søger Digternavn,	Til det med Alvorsrøst
Men gjerne vil jeg være	Og vække op af Dvale
Dog Folket mit til Gavn.	Syn for dets Trang og Brøst.

Skal til min Røst man lytte,
Skal den til Hjertet naa,
Et Sprog jeg maa benytte,
Som alle kan forstaa.« (1891)

I Sønderjyllands folkelige eksistenskamp gjaldt det for Clausen om at få den jævne mand med i kampen. Men så måtte denne også tiltales i en jævn tankegang og et for ham forståeligt sprog. Her så den halvstuderende bonde sin opgave i situationen og sit talents anvendelighed, som han skriver til Iversen (1891): »En Ting beder jeg Dig mindes, nemlig den Omstændighed, at Folk, der som vi maa føre en stadig Kamp for vort Aandslivs Vedligeholdelse og vor Nationalitet, har ikke Raad til Luxus, men maa holde sig til det mest fornødne, saa vi maa ikke gjøre Fordring paa, at der iblandt os, ud af vor Midte vil kunne fremstaa høipoetiske Genier, nei, dertil har vi sandelig for meget Arbejde paa Jorden, at vi kunne faa Raad til at sværme i Luften. Vi maa lægge mere Vægt paa Kraft end paa det Skjønne«.

Vel, ægtheden og fyllden i vidnesbyrdet er altid mere end formen, uden at den sidste hverken opslugende eller forstyrrende skal tildrage sig opmærksomheden. Altertæppets skønhed er ikke en værdi i sig selv, men skal fremhæve alterets høje betydning (Søren Kierkegaard). At Sønderjylland så ikke fostrede de store digtere dengang, havde ikke sin årsag i folkekampens jordbundethed, men snarere i savnet af den fordrevne åndsformede og kulturbærende stand i folket. Men Clausen har ret i, at nu gjaldt det om at sætte alle de endnu forhåndne reserver ind i kampen, hvis folket ikke skulle miste sin danske sjæl under den tyske kulturpåvirkning.

Det samme synspunkt gjorde han gældende, da han sendte det udvalg, der i 1891 arbejdede med et tillæg til 3. udgave af den »blaa Sangbog«, tre af sine kvædinger:

»Vi, som for Tilværelsen maa stride,
for os er det ogsaa rart at vide,
at Kampen den føres paa Jorden,
hvorfor mig synes det snusfornuftige
passer bedre end det altfor luftige.
Bedst synes mig er for os den Tale,
som Folket kan vække lidt af Dvale,
thi Dvaskhed, Lunkenhed er den Skade,
som vi saa tidt hos os herske lade.
Alt dette med Rode bør ryddes bort,
hvis ei tilsidst vi skal komme tilkort,

og Liv maa indblæses de døde Lemmer,
 saa kraftigt Pulsslag deraf man fornemmer.
 Enhver, som dermed kan hjælpe lidt til, —
 gid han tilbage ei holde sig vil!
 Men hvis vi skal vente Maalet at naa,
 maa bruges et Sprog, som alle forstaa.« —

De medsendte sange er 1) en foredragssang på 10 vers,
 hvoraf redaktionen optager 4 udvalgte; det første lyder:

»At se med eget Øje
 og lære selv forstaa,
 det er nok værdt lidt Møje,
 nok værdt al vor Attraa,
 nok værdt det er at søge,
 at af os vi kan smøge
 hvert fremmed Ledebaand!«

2) en opsang til nordslesvigske landsmænd:

»Kommer, Brødre, lytter til,
 laaner mig Jert Øre,
 naar jeg Jer fortælle vil,
 hvad vi kunne gjøre,
 for af Tidens Bølgeslag
 ei at blive slaa't i Vrag
 og gaa helt til Grunde.

Aanden du af Fædre fik
 som dit bedste Eie,
 Sprog og Tankesæt og Skik
 du i Hjærtet pleie,
 og naar Pust af fremmed Vind
 trænge vil i Hjærtet ind,
 Døren fast du stænge.

Og i fremmed Flitterguld
 ei du dig forgabe,
 bliver deraf Hjærtet fuld,
 du dig selv vil tabe
 og du da vil rodløs¹⁾ staa,
 ei i Storme Støtte faa,
 værgeløs du stander.

Læg i Barnets Hjærtbund
 Arv, du fik af Fædre,
 Hjærtetsprog i Hjærtets Grund
 lær det elske, hædre,
 lær det sky al fremmed Sæd,
 som os bragt har kun Fortræd,
 elske høit vort eget.

Da vil voxe frem en Æt,
 som vil ei vanslægte,
 som forsagt ei bliver træt,
 men hvis Aand er ægte,
 som nok faar i Knogler Marv
 til at vogte Slægtens Arv,
 mandeligt den væge.

Stærke Magter truer os,
 vi kun synes svage
 til at byde disse Trods,
 dog vi ei forsage,
 kæmpe vi saa godt vi kan,
 for vort Aandsliv holder Stand,
 Resten gjør Vor Herre.«²⁾

¹⁾ raadløs paa tryk, ²⁾ Sidste vers er vel af taktiske grunde ikke medtaget i sangbogen.

3) en kort og fyndig håbets sang:

»Aldrig tab dit Mod, haab kun ufortrøden, Hjælpen nærmest er, naar størst synes Nøden.	Efter Regn og Rusk Solskin kommer atter, efter Suk og Graad igjen Smil og Latter.
---	--

Derfor Ho'det op,
ingen bør forsage,
efter mørken Nat
kommer lyse Dage.« —

Vi møder her den med naturen fortrolige landmand, som henter sine billeder på åndslivets vækstkår og troens forvisning fra naturlivets usvigelige rytme. — I næste udgave af sangbogen 1894 er Clausens 3 sange endnu med, men i 5. udgave 1899 kun »Kommer, Brødre, lytter til«, medens så en ny er kommet til, nemlig »Sneen har sit hvide Tæppe« (1892), den priser hjemmet som den syngende folkelige borg, hvor fjendens åndstvang ikke kan nå ind og kvæle sjælen. Jeg gengiver af de fire vers det tredje:

»Ja, i Hjemmet skal nu plantes
Spiren for vor Folketro,
der skal gamle Minder fredes,
der for Fremtid bygges Bro,
der til Kampen vi os væbne,
at vi kan vor Fremtidsskæbne
trygt imødse med Ro.

I de senere udgaver efter genforeningen af den »blaa Sangbog«, dette uerstattelige kampmiddel i grænsekampen, er Clausen ikke mere repræsenteret. Hans jævne, men trobårne sange havde opfyldt deres mission i udlændighedstidens folkelige nødtilstand og kampsituation. Da de højere lag i befolkningen efterhånden blev tyske og den danske almues sjælelige død var besluttet, måtte denne selv tage åndsannelsen i sin hånd og søge at vedligeholde det danske åndsliv sønden å. Et enestående kapitel i Danmarks- og måske også i verdenshistorien. Clausen stod i dette folkelige åndsvæld i forreste række og opfordrede enhver landsmand til også at gøre sit talent frugtbart, da »Granit« her måske kan være af større nytte end »Diamant« og »tidt ædel Jagthund

maa / for Køteren som Vagt i Gaard / maaske tilbage staa.« — Han erkender sin almuebegrænsning og vil gerne nøjes med at »bjæffe som en arrig Hund ad, hvad mig synes slet«. Og det gjorde han trofast og udholdende, da den folkelige kamp i 90erne var på sit højeste og den prøjsiske stats voldspolitik — symboliseret gennem overpræsident Køllers navn — led sit store, aldrig genoprettede nederlag overfor den danske grænselandsbefolknings sejge åndelige modstand på folkets egen odelsgrund.

Stødet til, at Clausen vovede sig frem på tryk i begyndelsen af 90erne, er måske blevet givet af den almindelige anerkendelse, hans lejlighedssang til J. P. Junggreens mindefest den 14. august 1891 i Aabenraa fik. På Junggreens fødselsdag 5 år efter hans død blev der på hans grav på Åbenrå kirkegård afsløret en mindesten, hvortil Clausen havde indsendt en lille vellykket, dog anonym sang til festen bagefter. Mod samværrets slutning blev forfatteren kaldt frem og hyldet af hovedtaleren Gustav Johannsen. Sangen tegner et godt billede af Junggreens åndelige indsats, som Clausen sikkert selv har følt sig draget af og derfor også kaldet af til at træde i den segnede forkæmpers spor. Hans dyre minde blev til fremtidskraft i forfatteren selv. Hør disciplen prise sin mester:

»Sit Fædrelands trofaste Søn
Landsmænds Taknemlighed
opreiste Bautastenen skøn
udi Gudshavens Fred.

Dog bedre Minde end af Sten
i Landets danske Hjem
er sikkert sat J. P. Junggreen
i Folkets Hjærtetem.

Thi af sit Hjertes dybe Grund
for Sandhed og for Ret
han kæmpede med Pen og Mund,
og aldrig blev han træt.

Hvor fandtes Følelsen saa varm
for Folkets gode Sag,
hvor lued Øjet mer af Harm
ved hvert tilføjjet Slag?

I Kjærligheden til sit Folk
ham ingen overgik,
og for vor Ret en bedre Tolk
og Talsmand vi ej fik.

Hans Aand døg sikkert hos os bor,
saa vi tør haabe paa,
at Mænd, som kan gaa i hans Spor,
vi aldrig savne maa.

Blot af vor Midte kan fremstaa
kun altid slige Mænd,
vort Folk da aldrig vil forgaa,
men kraftig leve end.

Og han, som Verdensroret har
udi sin stærke Haand,
han kan, om saa hans Vilje var,
snart løse vore Baand.

Den, der kunne skrive så flydende og kaldende, måtte kunne skabe mere af den slags til folkets åndelige føde.

Da Sprogforeningen fra 1894 begyndte at udgive sin kendte almanak for Nordslesvig som et led i dansk folkelivs vækkelse og styrkelse, var Clausen derfor også selvskreven til at være blandt dens bidragydere. Vi træffer år for år hans pennevid i bunden stil, mest i den satiriske genre. Stoffet hentedes ofte fra fremmede landes historie, men sigtede i virkeligheden på de hjemlige forhold, hvor magthavernes hule hykleri måtte stå for skud. Jeg skal her i korthed kun rent skematisk nævne bidragenes årgang og titel med en kort bemærkning om indholdet:

1894: *Billeder fra Kina*, (skildrer kinesisk rettergang — jfr. Wessels smed for bager — der indledes med følgende linjer: Ej mødes her frem med Digterkrav, / men Tiderne er nu saa onde, / at med det Pund, som Vorherre gav, / maa aagre sønderjydske Bonde . . .)

1895: *En Tyran* (Moden)

1896: *Lys og Mørke* (Folkeoplysningens nødvendighed)

Hvem er han? (Grisen med det poliske blink i øjet)

1897: *Det sure Æble* (Moralen: Naar i det sure Æble du skal bide / da bid helst straks, du vil da mindre lide)

1899: *Min gamle Hat*: Det gaar da her som alletider / naar Stormagt kriges med de smaa / den Ende plejer det at faa / at disse jo i Græsset bider).

1900: *Skt. Peder og de to Sjæle. En Legende* (En besk satire over den nye indremissionske bevægelses religiøse snæverhed og fari-sæisme:

Skt. Peder Porten lukker / og brummer hen for sig / Hvor Mennesker selvkloge / dog er paa Himmerig).

1903: *Fra gamle Dage* (Et kulturhistorisk bidrag til belysning af rettingangen for 200 år tilbage).

1905: *Fædrenes Minde* (Vel Blodet det varmere rinder / og Hjærtet kan højere slaa / ved Fædrenes dejlige Minder / dog ingen skal hvile derpaa, / men Tanken derom skal være / en Spore, som driver os frem, / en Kraft, som op os kan bære, / naar Skæbnen den bliver os slem).

Folkevisen (Om forsmået elskov, vist datteren Ingeborgs skæbne).

1906: *Lidt om en Drengs Ferieoplevelser* (senere købmand i Nr. Hostrup Hans Jessen paa feriebesøg som dreng hos grandonklen i Smedager).

1910: *Trylleæblerne. Et Eventyr* (Ærlighed contra hykleri).

Vi møder i disse satiriske rim vel ikke den ædle gemme-frugt, der siden går over i folkets åndelige arv og eje, men

dog madfrugt til dagens og vejens behov, der utvivlsomt har styrket stridende landsmænd under vandringen og striden for hjemmets danske arne.

Andre digteriske frembringelser af Rasmus Clausen gemmer sig i Morten Eskesens meget brugte lille sangbog »Fra danske Hjem i Sønderjylland« (i 1896). Her findes ved siden af Anna Lautrups og Karsten Thomsens sange også en fyldig samling af Clausens »Rim og Sange« under navneskjulet »Per Sønderjyde«, i alt 22 numre, som giver et godt indtryk af forfatterens poetiske talent i folkesagens tjeneste. Titlerne, som skal anføres, peger på emnerne og sigtet:

Tidsbetragtninger — Bækken ved mit Hjem — Min Fødeegn — Mit Hjemland — Sønderjylland — Sønderjyden er saa fast og sej — Sønderjyllands Pris — Peter Hiort Lorenzen — En Røst fra Sønderjylland — Det Maal, som vor Moder os lærte — Vor Moders Gaard — Hjemmet og Haabet — Hjemmets Herlighed — Paa Knivsbjerg nylig Talen lød — Fremmed Herskab — Vaaren — Sommeren — Vaar efter Vinter — Jeg bejler ej til Ære — Øv ikke Hævn, plej aldrig Had — Æ Væ'ren — Guds Forsyn —.

Den folkelige kamp bæres for Clausen, som vi allerede har set adskillige vidnesbyrd om det, dybest set af den kristne tro på Guds retfærdige verdensstyrelse. Historiens tråde hænger i hans højre hånd. Antagelig har det nære samarbejde med M. Eskesen styrket denne bærende linje i Clausens livs- og arbejdssyn. Skønnere og kraftfuldere udtryk for forpostkampens kår og de kæmpendes bedende sind kan vel næppe gives, end det står i følgende allerede nævnte »Røst fra Sønderjylland«:

<p>»Et simpelt Folk i Hjemmedragt — Smaaborgere og Bønder — nu staar som Nordens Forpostvagt her ude imod Sønder mod Tyskens Magt, som gjerne slaar helst Folkelivet Ulivssaar i Sønderjyllands Vænge.</p>	<p>Det er en vis Naturens Lov, at Nøden Kræfter skaber, som Tidens Trang dem har behov, — naar Folk sig selv ej taber. Og vi os selv ej tabe vil, men lægge alle Kræfter til, at vi os selv kan blive.</p>
<p>Og kæmper det mod Overmagt, — er det endi stedt i Vaande — det dog ej træet og ej forsagt vil fremmed gaa til Haande, men kæmper frejdigt, kækt og støt for Arv og Eje uforknýt med bedste Kraft og Evne.</p>	<p>Hvor herligt nu vort lille Folk udfolder sine Kræfter, at Saga det som Danskheds Tolk vel nævne vil herefter. Hvor tones høj're Danskheds Flag, Hvor kæmpes saa for Danskens Sag, som nu hos Sønderjyden.</p>

Og hvirvler vi end som et Vrag
 paa Skæbnens Bølgetoppe,
 vi trygt indskyde tør vor Sag
 for Herskeren her oppe,
 thi ej det Folk han sletter ud,
 hvor Livet skyder friske Skud
 og Folkeaanden lever.

Men vi, som i Udlændighed
 end tjene Herrer strenge
 paa egen Jord — vi trøstes ved —
 de ej regerer længe.
 Vi derfor trøstig Aaget bær'
 og haaber, Tiden den er nær,
 da atter hjem vi komme. —

Sådan troede og talte håbets mænd i fængslet. De levede i forventning om befrielsesdagen. Efterslægten bøjer sig i beundring og tak for deres folkelige stordåd.

Der findes fra Clausens hånd endnu adskillige utrykte digte, behandlende folkekampen, enkelte i sønderjydske dialekt.

Folkelige og kristelige grundtanker.

»Se de beder« — som den til jorden slæde Saulus foran Damaskus — skrev den hjemmetyske præstesøn Johannes Tiedje om sine danske landsmænd i grænsekampen. Han ville dermed sige, at bønnen til rettens Gud gør danskerne stærke og uovervindelige overfor den prøjsiske magtpolitik og militærkultur. Denne positive og dybe karakteristik af den danske front i Køller-tiden omfatter også Rasmus Clausen i Smedager, hvis folkelige og kristelige grundtanker jeg nu til slut vil sammenstille ud fra hans efterladte breve til arbejdsfællen Jørgen Iversen i Svejrup.

Clausen var i livstype alle dage en konservativ bondenatur. Vi har ganske vist ingen særlige udtalelser om hans livstanker før omkring 1890, da han var ved de halvhundrede, men de har vel bevæget sig i de overleverede baner. Hans opladthed overfor åndens verden og interessen for vækkelsen af dansk åndsliv i grænsebefolkningen har imidlertid gjort ham tilgængelig også for de nye levende åndsstrømninger, der kom nord fra. Der kan i denne forbindelse nævnes mænd som den bekendte kollaborator C. F. Monrad i Flensborg, med hvem han ved sig »temmelig fortrolig«, måske allerede fra soldatertiden i Flensborg og senere gennem deres fælles interesse for udbygningen af den danske kulturelle front i det tabte land. Og så højskolemanden Morten Eskesen, der under sin rejsevirksomhed fra begyndelsen af 90'erne har været med

til at bringe dansk åndskultur også til hjemmet i Smedager. Når han foredrog sine kæmpeviser og sang sine sange i hjemmene, lyttede både børn og voksne.

Måske er det også Eskesen, som har tilskyndet Clausen til at sende sin 22-årige datter Ingeborg på Askov højskole sommeren 1891. Han giver i denne sammenhæng i et brev til Iversen udtryk for sit syn på højskolerne og deres betydning for åndslivets udvikling, specielt i Sønderjylland: »Det vilde unægtelig være en stor Fordel, når Folket i dets store Almindelighed kunde faa et mere udvidet aandeligt Syn paa Tingene, saa det formaaede at dømmе selv i Steden for, som saa ofte skeer, at lade sig trække rundt ved Næsen af dem, som forstaae at slaa paa de Strengе, som lyde godt i Ørerne paa dem, som ikke see videre, og knap saa vidt som de ere«. Han betragter dog dette ønske om åndelig selvstændiggørelse af den brede almue som uopfyldeligt foreløbig. At »de Fleste vil kunne see ud over deres egen snævre Synskreds og deres egen Interessесfære, kan næppe ventes for det Første«. Han betragtede sig vel selv som hørende til »det kulturskabende mindretal« i befolkningen, men ønskede dette udvidet gennem ungdommens uddannelse på kongerigske højskoler, hvis disse ikke forsømte kundskabssiden i undervisningen. »Man vil ellers gerne have vore unge Folk dernede i Danmark paa Højskolerne«, skriver han videre, »og de vilde jo ogsaa faa et godt Rygstød imod Tyskheden for deres hele Liv, naar de kunde gennemgaa et Kursus paa en god Højskole, thi der er ogsaa dem, som ikke duer noget; der er altfor mange Fusentaster uden virkelige solide, grundige Kundskaber iblandt Lærerkræfterne paa en Del Højskoler, og der bliver det da især kun Vind, man fyldes med, og Vind forårsager, som Du vist vil indrømme, kun bare Opblæsthed«. For Clausen er altså den reelle viden en væsentlig del af den folkelige oplysning. Han kunne ikke nøjes med »Bragesnak« alene. Det er dog næppe af selvsyn, han har kunnet dømmе om disse ting, men hans linje er ellers klar og rigtig nok.

I 1894 omtaler han sin deltagelse i et højskolepræget foredragsmøde i hjemmet på Rhedersborg, Hellevad sogn, hvor Nis Callesen også var tilstede. Friskolelæreren Kaspar Jen-

sen, som havde optaget et arbejde til fremme af dansk hjemmeundervisning i Sønderjylland, lod til indledning synge Clausens sang »Kommer, Brødre, lytter til« og talte så om »Opdragelse og Hjemmeundervisning«. Bagefter gav han ypperlige bidrag til underholdningen. Betegnende for Clausens nøgterne indstilling er det, at han taler om foredragsholderens »Vederhæftighed«, som var »fri for Opblæsthed«.

Efter Iversens forbillede sætter Clausen sig i 1892 i spidsen for, at ungdommens amatørforelæser på scenen højnes, så de bliver »ej blot til lyst«, men et led i den folkelige oplysning og de optrædendes personlige selvstændiggørelse. Den sønderjydske almue skulle ved fri åndsuddannelse gøres til et uovervindeligt folk og derved unddrages prøjsernes kulturelle erobring.

Men den nord fra kommende åndspåvirkning skulle heller ikke modtages kritikløst. Fru Wildenradt-Krabbes overtalelse af danskhedens to ældste blade i Nordslesvig, — »Dannevirke-Freja« — ved århundredskiftet er naturligvis også for sønderjyden i Smedager en skandale af rang. Disse »radikale »Europæere« af »Politikens« nationalitetsløse Surdej« foragter han af hele sit nationalt konservative hjerte. Kun en gudløs dansker kan tænkes at gå i forbund med selve fjenden.

Denne absolutte afvisning af en materialistisk begrundet grænsepolitik hænger utvivlsomt sammen med, at Clausens folkelige syn dybest set var båret af hans kristne tro, som jeg nu skal gøre lidt nærmere rede for. Vi har allerede set denne komme til udtryk i hans forsøg med salmedigtning, hvilke han også fortsatte. Efter offentliggørelsen af hans Ewald-salme i februar 1890 sender han til mellemmanden Iversen en ny bibelhistorisk salme, som i tolv vers skildrer den stille uges begivenheder fra Getsemane til påskemorgen. Men Iversen vil denne gang ikke sende produktet videre til trykning i »Søndagsbladet«s påskenummer. Han synes, at dets digteriske niveau ligger under den tidligere trykte salmes og vil derfor ikke være med til at sænke forfatternavnet. Clausen godkender ganske vist ikke helt vennens kritik, men lader dog værket forblive i skuffen og synes ikke siden at have betrådt salmedigtningens vej. Den dramatiske opbygning af stoffet i

salmen med kontrasterne mellem den uskyldigt lidende Jesus og hans voldsmænds skyld og videre mellem livets fyrste, som døde, og påskemorgens sejr over døden giver godt nok indholdet vægt, men i formel henseende er det kun blevet til rimeri.

Clausen var, skønt blandt de af synoderne foreslåede, af myndighederne ikke blevet udpeget til den salmebogskommission, som fra 1885 udarbejdede den nye slesvigske salmebog af 1890. Andre mente ellers, at han som mere kyndig burde have indtaget P. Skaus plads. Men myndighederne har sikkert foretrukket Skau som mere »medgørlig« end Clausen, der på sin side med små forbehold siden godkendte det færdige arbejde som helhed. »Salmebogen maa i Almindelighed ogsaa kaldes god«, skriver han til Iversen i 1891, »endskønt det er umiskendeligt, at der ikke har siddet store Poeter i Salmebogskommissionen. Jeg har altid modtaget den med velvilligt Sindelag og slet ikke villet øve mit kritiske Talent paa den«. Bogen viste sig jo ogsaa at være et virkelig værdifuldt arbejde under de daværende forhold, idet den var med til at fremdrage varigt dansk salmestof og bringe det i levende brug sønden å.

De tyske statspræsters haltende optræden fremkaldte på den anden side efterhånden mere og mere hans foragt. Sognets første præst efter statsskiftet i 1864, J. Michaelsen (1866—80), som var danskindstillet, var dog hans fortrolige ven, med hvem han korresponderede til hans død i 1900. Efterfølgeren C. Jessen (1880—1903), som var hjemmetysker, havde han i sin tid gået i privatskole sammen med. De var dus, og Clausen anså ham for at være skikkelig i nationale spørgsmål, uden dog naturligvis at tilfredsstille. Gejstligheden som helhed fandt afgjort ikke nåde for kritikeren i Smedager, hvad hans breve i sammenhæng med sprogsagen giver stærke ironiske vidnesbyrd om. Fællessynoden i 1891 i Rendsborg står for ham som et »Marionetteater, manglende selvstændige Karakterer, — — hvorved alle disse fra først med en hel Del Effekt i Scene satte Forhandlinger fik et bedrøveligt, uværdigt Resultat. Men hvad kunde man vente andet af Ty-skere, ja jeg tror, at de Fleste af de Herrer, som viste et saa

beskedent Maal af Selvstændighed at stemme for et saa intet-sigende Forslag, endda mene at have vist en uhyre Tapperhed og føle sig hævede i deres egen Bevidsthed ved at have vist en saa prisværdig Retfærdighed og Upartiskhed overfor Næsten, ved at være villig til at anerkjende hans Ret til idetmindste at faa tilkastet et lidet Ben fra hans Kødgryde, hvorved de Herrer ellers sidde og brede sig i god Mag, efterat have fortrængt den berettigede Ejermand.« —

I anledning af sognepræst Jessens modvillighed mod konfirmationsdispensationer vender Clausens kritik sig mod statskirketvangen som helhed (1892): »Efter min Mening er det vistnok mindre hensigtsmæssigt i vore Tider at ville gjøre Kirken til en Tvangsanstalt og de kirkelige Indretninger til et Aag, som skal lægges paa Nakken af Folket. Man bør mindes, at Konfirmationen er en frivillig Sag, og ikke derfor stille det paa Spidsen, men hellere strække sig efter Lejligheden«, —

Efter Iversens modige optræden på provstisynoden i 1893 udkaster Clausen planen om at true statskirkemaskineriet med masseudtrædelse af landskirken. Måske gejstlighedens samvittighed så kunne blive aktiv til fordel for deres nød-stedte menigheder. »Ak, Gud bedre [det,] den store Hob af Sortkjolerne holder nok næppe for Alvor med Folket, om de end tilsyneladende synes tildels at gøre det. Var det ikke for, at de frygte for, at Folket endelig skulde vaagne op og for Alvor tænke paa en Masseudtrædelse af Statskirken, tror jeg næppe, at et ret stort Antal af dem lagde sig Sagen svært paa Sinde. Men det er de bange for, og vi maa ogsaa nok som et gavnligt Ansporingmiddel have denne Sag bragt lidt frem til offentlig Drøftelse, hvad der bedst kunde ske, hvis en og anden fremsatte sine Anskuelser i Bladene. Jeg tror det kunde være formaalstjenligt at lade fremskinne, at en saadan Mulighed ikke turde ligge saa aldeles i det Fjerne. Rigtignok har en Masseudtrædelse af Statskirken sine store Vanskeligheder og foreløbig mener jeg ikke, at der kan eller bør gøres Alvor deraf, men at slaa lidt paa Strengen for at antyde, at det ligger i Luften, kan kun tjene til at bibringe Vedkommende en gavnlig Skræk, saa de neppe vover at være altfor indifferente«. —

Og da så i 1894 de 77 nordslesvigske præster stiltiende modtager Berlins afslag på deres danske sprogandragende, tager Clausen dem på kornet med disse bitre ord: »Hvad tænker du, Præsterne vil gøre i Sprogsagen? Ingen Ting, for det er det mageligste. De kunde dog idetmindste gjøre deres Pligt og paase, at Anordningerne strengt overholdes (hvad ikke skete overalt), men saamænd om de gjør«. — Den præjsiske Fremfærd vil efter hans Mening bare styrke den danske frimenighedsbevægelse, hvis gavnlighed han dog foreløbig ikke er helt sikker på, for »det politiske er nok det, som er aldeles i Forgrunden, og den religiøse Trang er nok kun saa som saa tilstede, og paa anden Grund duer det nok ikke at rejse Bygningen«. I denne bedømmelse af den danske frimenighedsbevægelse i det forud under Ribe hørende Tørninglen, der formentlig hviler på pastor Michaelsens højkirkelige synspunkter fra Rødding, tog Clausen dog fejl. Det kirkelige frihedsmotiv og ønsket om et grundtvigsk betonet menighedsliv var netop bærende i frimenighedsdannelsen på disse kirkeligt vågne egne. Men Clausen har naturligvis principielt ret i, at man ikke kan bygge kirke på et politisk grundlag.

Også på provstisynoden i Åbenrå samme år viste præsterne deres tvesindethed, idet de »først stiltiende samtykkede med Provsten i hans Beklagelse af Kultusministerens Svar paa Præsternes Andragende, og siden efter, ved den Tale, Jep Hinrichsen holdt, at vælge paa ham, ligeledes derved tilkjendegav deres Billigelse af Kultusministerens Afslag. Konsekvensen ligger der dog ikke i en saadan Adfærd, det var noget, som vor præst, der ellers ikke er saa skarpsindig anlagt, dog straks var paa det rene med. En saadan tvetydig Adfærd bidrager just ikke til at befæste den i Forvejen vel ikke saa overmaade store Tillid, Folk har til dem. Præsterne vil, enkelte ærlige medlemmer i Standen fraregnede, nok helst lade, som de ville gjøre noget, men ser i Grunden helst, at det ikke fører til noget.

Hvad tænker Du nu, den højærværdige Synode vil sige til Sprogsagen? »Regjeringens Velvillie« har den jo nu erfaret, hvorvidt den rækker. Sandsynligvis vil den komme til det Resultat, at Nordslesvigerne ere nogle Dumrianer eller Vrøvlhoveder

med deres naragtige Trang til dansk Religion. En Dumhed, som det naturligvis vilde være urigtigt af den højærværdige Synode at hjælpe til at fremme. Nej, tysk, kun tysk, fører nu i Nordslesvig (som allevegne) kun til Salighed, til Trods for om 77 Præster ogsaa mene anderledes, eller synes at mene anderledes. For tænkende Folk maa det synes nødvendigt, at der gjordes alt muligt for at hæve Folkets sædelige Liv i Steden for, at det fremmes, der absolut maa virke nedbrydende. At det gaar tilbage, er desværre en Kjendsgerning. Ser man ikke den ene Slyngelstreg øves efter den anden, langt oftere end vi før plejede at erfare hos os. Hvoraf kommer det? Ja, Svaret ligger nær; med vore Unges Guds frygt gaar det tilbage, og værre vil det blive og maa det blive, hvis der ikke gjøres noget. Fra Regjeringens Side kan vi ikke vente noget og fra os selv ved egen Hjælp? Ja, mens Græsset groer, dør Horsemor. Vi er altfor indifferente. Men jeg tror neppe, desværre, at jeg maler for sort. Kan det ventes, at Skolen fremtidig i den Aand, hvori Lærerkræfterne uddannes, en Vantroens Aand, kan lære vore Børn at elske Gud, som det ikke er moderne og tidssvarende i Henhold til Videnskabens høje Standpunkt at tro paa. Kan Børnene have Tillid til Lærere, som propper dem med Kundskaber, som Kjendsgerningerne modsige?« —

Troen er ægte nok i disse overvejelser i forbindelse med den nyere læreruddannelse, men det skorter åbenbart på indsigt i den nyere forskning, så ikke blot dens vantro afsporinger, men også dens ægte fremskridt søges vurderet. Men trods de mørke — man fristes til at sige også lidt gammelmands — fremtidsudsigter, skal man efter Clausen dog aldrig tabe modet: »Vil vor Herre ikke, at vi skal gaa til Grunde, og det vil han ikke, saafremt vi ikke selv ville, saa vil han nok finde Midler og Veje til at føre vor Sag til en god Ende paa. Men vil vi ikke selv gjøre vort, vil vi lægge Hænderne i Skjødets og lade fem være lige, ja saa er vi jo ikke værd at bestaa som Folk og ville gaa til Grunde. Dog alle Tegn tyde paa, at der er Mulighed for, at der kan komme Liv i døde Lemmer; og lad saa Tyskerne rase«. —

Denne lange udredning lyser jo af berettiget forargelse over

de beskikkede statspræsters kirkelige svigten overfor deres danske menigheder af nationalpolitiske grunde, men bæres også af trodsig tro på herrernes Herres hjælp til et villende folk, der tager sin sag og sin fremtid i sin egen hånd.

I 1903 synes Clausens afstand fra statskirkegejstligheden at være blevet endnu større. Han taler ligefrem om »Lejesvendnaturen i dem« og synes helst at ville give helt afkald på statens kirkelige omsorg, fordi denne dog altid misbruges politisk; han foretrækker da hellere en frikirkeordning. »Staten skal ikke forsyne med Religion. For et tænkende Menneske maa det synes indlysende, at det maa være enhvers Sag at forsørge sig aandeligt, ligesaavel som man lader dem forsørge sig legemligt. Og hvor haandværksmæssig er ikke Prætegejstlingen — naturligvis er der en Del brave ærlige Præster — bleven. Herrere er de Fleste og ikke Tjenere, som de burde være«. — Clausen viser sig her — i lighed med redaktør Jens Jessen som den statshørige gejstligheds strenge dommer — som helhed uimodsigeligt med rette.

Hans forventning om, at der kunne blæses liv i folkets døde ben, opfyldtes dog næppe gennem den form, vækkelsen fik i Indremissionsbevægelsen omkring århundredskiftet — med et stærkt centrum i selve Bjolderup sogn. Den syntes ham tværtimod indirekte at gå tyskhedens ærinde. Ved valgmandsvalget til landdagen i 1903 var man fra dansk side ængstelig for, at de vakte missionsfolk måske under præsternes indflydelse ville blive hjemme fra valget, for ikke at gå imod bibelens ord om den af Gud beskikkede øvrighed. Clausen »skrev da til 2 af de førende Hellige og lagde dem Sagen paa Hjærte. Det hjalp, eller ogsaa Herren har givet dem bedre Indsigter, thi jeg fik strax Meddelelse om, at de havde fattet den Beslutning at vælge, naar en af dem udpeget Mand opstilledes til Valgene. Det var en billig og let Ret at opfylde, thi Manden var saa god, som forlanges kunde. Altsaa gik det godt. Og Tyskerne fik en lang Næse«. — Clausen synes således at have været en frisindet mand i religiøse spørgsmål. Ikke formen, men ægtheden var for ham det afgørende.

Til menighedsrepræsentantvalget i januar 1904 måtte han igen til at forhandle med missionsfolkene, foranlediget af

tyskernes stærke mobilisering til dette valg. »Det er jo her saa slemt med Indremissionsfolkene«, skriver han til vennen i Svejrup, »de er i Regelen gode danske Folk; men deres ømme Samvittighed kan nu en Gang ikke tillade dem at gaa sammen med vi andre »Hedninger«. I deres Øjne ere jo alle »Vantro«, som ikke løber med dem gennem tykt og tyndt. Skjøndt vi (d. v. s. ved min Indflydelse) er saa medgjærlige at ville indrømme dem et passende Antal Medlemmer, saa kan de dog ikke bekvemme dem til at gjøre fælles Sag med os. Og lade dem helt kommandere Kodillen, det er der mange, der ikke gaaer med til. Naar kun enhver gjør sin Skyldighed, saa kan vi ogsaa let endnu holde Tyskerne Stangen uden de Helliges Hjælp«. —

Det er altså ikke kristentroens vækkelse som sådan, Clausen afviser, men derimod dens snævre pietistiske form, som let ender i religiøs selvretfærdighed og politisk passivitet, hvorved den kunne komme til at svække den danske bevægelse. Denne politiske fare viste sig dog efterhånden ikke at blive til virkelighed, hvilket klart manifesteredes gennem det nationale bud indenfor Indremissionsbevægelsen i 1912, — dog først efter Clausens død. Det hørte nemlig med til hans grundsyn, at ægte kristentro ogsaa måtte vække og styrke danskheden til kamp for hævdelsen af fædrearven mod prøjsisk sjælemord.

Men prøjsernes åndstvang i landet kunne ellers nok friste til mørksyn engang imellem. Og deres vagtsomme iagttagere i Smedager sparer heller ikke med at sige dem sin hjertens mening: »Det er en daarlig Verden, vi leve i, fordi Menneskene ere saa bedrøvelig ynkelige i mange Maader:

Vi fra Arilds Tid tillfulde kjender,
at det var god Sæd og Skik hos Vender:
Brutalitet og Hovmod, naar de var paa Tærne,
men Kryben, Sledskhed, naar de var paa Knæerne,
og Slægtsarten ej sig nu fordølger,
Efterkommerne Systemet følger!!!« (1897)

Ja vi må sande, at den samme prøjserånd har drevet sit uberegnelige magtspil indtil i dag og bragt Europa i ulykke. Men, mener Clausen mismodigt, »Verden vil blive ved med at gaa sin skæve Gang, — — — thi synderlig bedre i Bund og Grund er Mennesket i Aarhundredernes Løb ikke blevet, blot

Overfladen er lidt bedre poleret, men Dyret i Mennesket er det samme. Kristendommen, som officielt føres i Munden, agtes kun lidet i Grunden.« (1901)

I en »Tidsbetragtning« til århundredeskiftet på 21 vers kommer Clausens — nu vel både af alderen og sygdommen prægede — sortsyn stærkt frem. Kun den kristne tro på Guds retfærdige og nådige forsyn bærer ham nu oppe. Et par karakteristiske vers skal plukkes ud og gengives:

- (2) Thi saa er nu Gangen i Verden:
de Store vil kue de smaa,
og hvis det ej hine behager,
deres Ret ej disse kan faa.
- (3) For Magten — det er nu Retten —
saa sørgeligt, men dog saa sandt,
og derfor kun sjældent den Svage
sin Sag mod en Stærkere vandt.
- (4) Smaa Folk og deres Rolle
i Verdensordenen fik;
derfor Gud dem gav deres Eget
baade Jord og Maal og Skik.
- (10) Hvi tør da ej smaa Nationer
leve selv deres Liv, som de vil?
Hvorfor skal saa ofte de tjene
som Bold i de Stores Spil?
- (13) Hvorfor skal den Rige hige
dog efter den Fattiges Lam?
Hvi kan ej den Stærke føle,
at Uret mod Svage er Skam?
- (20) Maaske dog Kongernes Konge
griber ind og viser sin Magt
og bringer Retfærdigheden
hos hvert Jordens Folk i Agt.

Denne stadig tilbagevendende, erfaringsmættede tanke hos Clausen om de stores undertrykkelse af de små og hans harmdirrende forsvar også for de smås livsret lader ham også se det berettigede i socialisternes kamp for menneskeligt retfærdige levevilkår. Den præjsiske stats udvikling til mere og mere at blive et bureaukrati med et modbydeligt kejserafguderium i toppen og et politiregimente med ustandselige tvangsforanstaltninger vil, mener han, drive en mængde over i socialismen.

Han er naturligvis ikke selv socialist, »men min Retfærdighedsfølelse indrømmer, at de ikke har Uret i meget«. Undertrykkelsen af dem tvinger dem til at »arbejde i Mørke«, hvilket er »langt farligere«. Deres idé skal tværtimod have »Lov til at udvikle sig frit« og vil da efterhånden komme »til Klarhed og ind i et sundt Spor«. Jeg har »ingensinde kunnet billige Uret og Undertrykkelse, og altid holdt paa, at enhver faar sin Ret; saa den Følelse er mig nu saadan indgroet, at der neppe er Haab om Forbedring«. (1898). Clausen var altså ikke klassebetonet, men af kristendommen præget politiker, for hvem sandhed og ret for alle var ledestjernen under alle forhold. Denne kristne og folkelige indstilling har jo også siden været den danske grænsepolitiks styrke.

Afslutning.

I anledning af Christian IX's død i 1906 — efter Clausen »en hæderlig og ærlig Mand i enhver Henseende« — følte han også for sit eget vedkommende, at »Olien slipper op i Lampen, og saa gaar Lyset ud af sig selv«. På sit livs faldereb så han med forfærdelse stormagterne lege med ilden på Marokkokonferencen og en kommende »almindelig europæisk Krig« som »en stor Ulykke« og »et stort Ansvar for Vedkommende«. Men begivenhederne i den russisk-japanske krig havde givet ham den fortrøstning: »Saadan skaffer Vor Herre nok Midler til at forhindre, at Træerne gror ind i Himlen«. Han er træt af verdens dårlighed, men slipper ikke troen på Guds styrelse: »Ret og Sandhed kan dog ikke til evig Tid underkues af Løgn og Uret«, hævder han som sit grundsyn.

I julen 1905 havde hjemmet i Smedager besøg af Morten Eskesen. Clausen har lovet at sende en sang til 80-års festen for Eskesen i Kolding den 5. januar 1906. Han vil da forsøge at overvinde sin nu af legemets svaghed forårsagede træghed, men, føjer han til, »nu kan jeg ellers ikke rigtig mere give mig af med saadan Daarlighed«. Selv digtetrangen synes han nu løst fra. Hans livskraft er omme. Yngre kræfter må afløse. Men han havde da også, ledet af sit primitive bondeinstinkt — »en Dyrene saa nær staaende Menneskeklasse som Bønder«, som han udtrykker sig engang — og stolende på, at »den Gamle«

ville give »sit Besyv med i Laget«, også stået sin mand og fyldt sin plads, tappert og udholdende, indtil han segnede på sin forpost.

Lad hans stærke høvdinge-profil endnu engang tegne sig for vort øje gennem den af ham selv forbedrede udgave af hans sang om modersmålet, som måske er sendt til festen for Morten Eskesen.

Det Maal, som vor Moder os lærte,
da vi gik med Sløjkjole paa,
er vokset sig fast i vort Hjærte
saa Rødderne Bunden naa.

Det ruller saa let i vor Tale,
det bruser saa højt i vor Sang,
alvorligt i Tempelhaller
og muntert ved Bægerklang.

Det er vort herlige Eje,
en Skat, en kostelig Arv,
det giver vore Tanker Vinge,
det er vort Folkelivs Marv.

I det sig vort Aandsliv rører
og rigt kun folder sig ud,
og bærer liflige Frugter
og skyder levende Skud.

Man kalde det simpelt og ringe,
det er dog alligevel vort,
og for en Ret Lindser ville
vi aldrig det bytte bort.

Lad fremmed sit Maal kalde bedre
vi ikke misunde dem det,
men os er dog bedst vort eget,
lad kalde man end det slet.

Dog slet er det sandelig ikke,
ethvert vist jævnbyrdigt det er,
ej Udtryk for Følelsen savnes
og Ord ej for Tankens Hær.

Der er grundtvigske klange i disse vers om modersmålet, hjertebladet i al kultur. Og det var også på denne kristne folkevækkers linje, at Rasmus Clausen af Smedager levede og stred i sin fødestavn Sønderjylland. Hans ånds slebne våben var stærkere end alle Prøjsens ydre magtmidler. Selv nåede han ikke at se frihedens løn for kampens møje, men han døde i håbet om Guds antagelse af den danske sag i Sønderjylland. Og hans håb blev ikke beskæmmet. —

Kilder:

- Illustreret Tidende, XXXII, 1890—91, 115 (H. P. Hanssen).
Fr. v. Jessen: Haandbog i det nordsl. Spørgsmaals Historie, 1901, 562.
Sprogforeningens Almanak 1894—1910.
Haabets Mænd 1923, 161—66 (P. H.)
M. Eskesen: Fra danske Hjem i Sønderjylland, 1896, 44—70.
Dansk Sangbog ved M. Andresen, 1891 ff. —
Vestslesvigsk Tidende, 1890—91, 1909.

- Bjolderup sogns Kirkebøger.
Kinkekollegiets forhandlingsprotokol.
Synodeberetninger (Aabenraa Provstisynode, Landsarkivet).
Aabenraa Kredsudvalgs Arkiv (sst.).
Breve fra R. P. Clausen, Smedager (J. Iversens Privatarkiv, sst.).
Breve fra R. P. Clausen til hjemmet 1863—64 (privateje).
Breve fra J. Iversen til R. P. Clausen 1889—1903 (sst.).
Breve fra pastor J. Michaelsen til R. P. Clausen 1888—8 (sst.).
S. Dahl og A. Linvald: Sønderjylland, I (1919) 25 (H. V. Clausen).
Højskolebladet 1910, 457—64 (M. Eskesen).
M. Eskesen: Paa Rejse. Minder og Oplevelser, (1904), 76. 77.
Diverse Papirer (Ing. P. Jørgensens Privateje). (bl. a. to Breve fra M. Eskesen til R. Clausen).
Breve fra R. P. Clausen til Slægten Jessen i Nr. Hostrup (privateje)
Hejmdal 1909, 3—8. — Dannevirke 1892, 13. 9.

Prinsen af Nør i Rendsborg fæstning

Af **Hans Neerbek.**

I »Sønderjydske Årbøger«, 1937 offentliggjorde overarkivar Holger Hjelholt sit indlæg fra historikerkonkurrencen året før: »Om dannelsen af den provisoriske regering.« Han behandlede her det, han kaldte: »Spørgsmålet om, hvorfor Prinsen af Nør tog sin gamle militærfrakke med«, d. v. s. om, hvorvidt prinsens deltagelse i kuppet i Rendsborg var fremkaldt af tilfældigheder eller ej, og drog forsigtige, men umiskendelige konklusioner ud fra de samtidige kilder.

Der er det ene beklagelige ved det friske lille arbejde, at Hjelholt standser op uden for Rendsborgs volde, altså ikke fortsætter med undersøgelsen af sandhedsværdien i prinsens beretning, da han er kommet inden for hovedvægten. Også her gemmer der sig nemlig ganske artige småting, således i kildernes uoverensstemmelse med hensyn til kommandantens rolle, om der blev slået generalmarch o. s. v. Jeg har valgt at søge at belyse en enkelt, ganske lille tildragelse — som dog har haft sin betydning.

I 1948, i hundredåret for martsdagene, skildrede Bokkenheuser og Hatting i »Det begyndte i 48« også kuppet i Rendsborg og efter at have refereret prinsens tale om den »ufrie konge« o. s. v. siger de: »En officer spurgte ham, hvorfra han havde disse nyheder. Prinsen svarede, at de stod i »Statstidende«, men blev afbrudt med, at en sådan ikke eksisterede. Han rettede det så til »Berlingske Tidende«, hvortil premierløjtnant Chr. Mathiesen råbte: »Det er løgn!«¹⁾ I Fabricius' Danmarkshistorie står om den samme hændelse: »Kun de danske officerer med løjtnant Mathiesen i spidsen protesterede mod

---

¹⁾ K. Bokkenheuser og J. Hatting: »Det begyndte i 48«, Kbhvn, 1948, p. 100. (Udhævelserne af mig).

Prinsen af Nørs tale.«²⁾ Den senere bekendte kaptajn og politiker C. Jagd fortæller, at hans chef på et vist tidspunkt var »Chr. Mathiesen, den officer, der i Rendsborg ved oprørets udbrud 1848 til Prinsen af Noer havde sagt: »Det er løgn« dengang prinsen erklærede, at den danske konge ikke var fri, og at der ingen regering var i landet.«³⁾

Denne opfattelse af, hvad der hændte mellem prinsen og de danske officerer er der da også god hjemmel for hos et øjenvidne, den senere oberst Wedege, der som ung officer lå i Rendsborg i 1848, og som i ugebladet »Dannebrog« 1882 fortæller: »— Der udspandt sig nu et ordskifte, idet prinsen gjentog historien om kongens ufrihed, medens lieutenant Chr. Mathiesen af 5. bataillon — ved hvis side jeg netop stod — protesterede. Prinsen påstod, at det stod i »Statstidende« for i går. Mathiesen: »Der eksisterer ingen »Statstidende«; hvis det skal være »Berlingske Tidende«, da kan det heller ikke være sandt, da denne ikke kan være kommet hertil endnu.« Det endte med, at prinsen udbrød: »Ja, hvad enten det nu er i »Statstidenden« eller i et andet blad, så have de herrer øjeblikkelig at begive sig til deres kvarterer og forblive der til nærmere ordre.«⁴⁾

En fælleserklæring afgivet af nogle danske officerer (Krieger, Ernst m. fl.) d. 28. 3. 48 gengiver prinsens udtalelser om kongens ufrihed som ovnf., men fortsætter: »Den største del af officererne — — forlangte af prinsen at se en kongelig ordre, idet han bestandig påstod, at han handlede i kongens navn. Til svar herpå sagde han: »Mine herrer, De kunne jo læse det i aviserne.«⁵⁾

Men hvad siger nu parterne selv i sagen? Her er vi så heldige at have en redegørelse fra Chr. Mathiesen, også nedskrevet kort efter og hvori det hedder: »Da Prindsen af Augustenborg havde gjort en fremstilling af de begivenheder, der skulle have bevirket den provisoriske regjeringssammmentrædelse, og navn-

---

²⁾ A. Fabricius: »Illustreret Danmarkshistorie for Folket«. 4. udg. 1915, II p. 588.

³⁾ K. B. Jagd: »Jagds gule Kanariefugle«, (duplikeret) 1950, p. 187.

⁴⁾ »Dannebrog«, Ugeblad for Hær og Flåde, 2. årg. nr 26 (p. 404).

⁵⁾ Otto Vaupell: »Læssøes Levned og Aktstykker til Krigen 1848—50«. Kbhvn. 1895, aktstykker, p. 49.

ligen at kongen var fangen, og dette ingenlunde stemmede med, hvad der berettedes i det sidste nr. af Berlingske Tidende, hvorefter Hs. Majestæt meget mere havde forekommet begjæringen om det ældre ministeriums entledigelse, henvendte jeg mig til prindsen med den bemærkning: »Das ist doch nur auf ein Gerücht, dass die provisorische Regierung sich die Macht genommen hat«, hvortil prindsen svarede: »Das steht ja in der Staatszeitung,« hertil bemærkede jeg atter: »Ich kenne keine Staatszeitung« og ytrede prindsen: »oder in der Berlingschen Zeitung«, hvorpå han vendte sig om til den anden side og blev ved at tale, medens jeg, forbavset over den frækhed, med hvilken sådan usandhed fremførtes, ikke kunne tilbageholde det udbrud, som til mig selv sagt: »Berlingske Avis! Det er jo løgn!«⁹⁾

Som man vil have set, er der én tydelig uoverensstemmelse mellem Wedeges og Mathiesens forklaringer. Wedege hævder nemlig, at når Mathiesen sagde: »Løgn«, var det fordi »Berlingske Tidende« ikke kunne være nået dertil endnu, mens Mathiesen selv siger, at prinsens udtalelser ikke stemte med, hvad der faktisk stod i avisen.

Nu ved vi jo fra Hjelholts artikel, at »Berlingske Tidende« for 22. marts allerede d. 23. om morgenen i hvert fald var nået frem til Esselbachs gæstgivergård. (Beselers brev til broderen 23. 3. 73). Det er vel værd at erindre sig, at bladet ikke var tilhænger af den politiske retning, der var kommet til magten i København, og derfor ikke kan antages at være for elskværdig i sin bedømmelse af de stedfundne begivenheder, men i artiklen herom — som ikke er lang og står inde i bladet — hedder det kun, at »alt foregik i den største rolighed, og ordenen blev ikke i mindste måde forstyrret«, og af kongens udtalelser, som er gengivet, fremgår det jo tydeligt, at hans ønsker er i samklang med de liberales, at han altså handlede frit. Ikke desto mindre er det på denne avisartikel, at prinsen alene kan have bygget sin opfattelse, af hvad der var sket, da han får den refereret (cfr. Hjelholt).

Med hensyn til førnævnte uoverensstemmelse må Wedege altså have husket fejl, da han i 1882 skrev sine erindringer i

⁹⁾ ibidem, p. 46 ff.

»Dannebrog«. Men hvad har nu Prinsen af Nør at sige til den anklage, der her er rettet mod ham for usandfærdighed?

Tilsyneladende mangler hans ord ikke noget i tydelighed: »— — jeg skulle have foreviist en avis, i hvilken en artikel fra Kjøbenhavn havde beskrevet revolutionen der og erklæret kongen for en fange. Denne opfindelse er altfor tåbelig til, at et nogenlunde forstandigt menneske ikke let kunne indse sammes umulighed. Hvorfra skulle jeg kunne have fået et sådant fabrikat? Og hvorledes skulle jeg kunne have gjort det, da jeg først den foregående dags eftermiddag kl. 5 kunne have kjendt begivenhederne i K.? På Noer var der intet trykkeri, og ligesålidt kunne jeg i Kiel få tid til sligt«.7)

Som man vil bemærke, drejer sagen sig her på én gang om helt andre ting end det i det foregående nævnte; nu skal prinsen pludselig have haft en avis med (i baglommen på generalsfrakken?) og det ovenikøbet en til lejligheden specielt fremstillet. Man kan næppe i dette tilfælde nå længere ved en undersøgelse af de direkte kilder.

Det kunne dog måske være lønnende et øjeblik at betragte den »psykologiske« side af sagen for indirekte at prøve at slutte sig til, hvem der har ret. Prinsens karakter er vel i hovedsagen kendt nok, men det kan være ganske oplysende at høre denne lille optegnelse (af en meget moderat helstatsmand) fra Chr. 8.s kroning 1840: »Det frembød nogen vanskelighed at passere forbi bag om alteret, hvorover nogle bleve utålmodige, og prindsen af Augustenburg, der som sædvanlig var »vorlaut«, råbte højt: »Vorwärtz!« Landgreve Vilhelm søgte at berolige ham. »Nej, vi må frem, lad mig«, og nu skred han frem med lange skridt, puffende tilhøire og tilvenstre, og til dels over det fløilstæppe, ingen andre end majestæterne turde betræde, hen

7) Prinsen af Noer: Optegnelser. 1861, p. 60.

Anm.: I samme afsnit bebrejder prinsen Geheimearkivar Wegener, at han har optaget denne historie i sin »skjændige Libel«. Hvis hermed er ment A. Wegener: »Über das wahre Verhältnis des Herzogs von Augustenburg etc.« 1849, så findes her ingen sådan omtale. I »Felttogene 1848. 49. 50« af Vilh. Holst, Kbhvn. 1852, nævnes, at »Prindsen oplæste nu en falsk Beretning af en formodentlig eftertrykt Berlings Tidende — — —« (p. 6). I »Felttogene i vore første Frihedsår« af Frits Holst og Axel Liljefalk, som afløser ovennævnte, findes denne passage ikke.

til sin plads.« — Men ved en anden lejlighed må fortælleren indrømme, at prinsen »var forbavsende artig« mod ham.⁸⁾

Prinsen af Nør fortæller selv, at da de danske officerer i København blev bebredet, at de ikke havde hugget ham ned; undskyldte de sig med, at han »så så imponerende ud«,⁹⁾ »og det ville derfor ikke være urimeligt, hvis man kom til den anskuelse, at en ganske almindelig lille ung løjtnant, stillet overfor den ranke og elegante fyrste, — som både kunne være »vort laut« og charmerende, som det passede ham, og som få år i forvejen havde været general og statholder i hertugdømmerne, — ikke har vovet at fremføre en protest, ovenikøbet i en så drastisk form.

Men så er spørgsmålet: »V a r Chr. Mathiesen en ganske almindelig lille løjtnant? At han var lille, fremgår af »Generalstabens værk om den dansk-tydske Krig«, hvori det hedder: »Chr. Matthiesen var lille af væxt, men kraftig og elegant bygget. Han havde et vindende væsen og mange interesser, der forskaffede ham kammeraternes venskab på samme tid, som hans sunde fornuft, bestemte character og glødende fædrelandskjærlighed erhvervede ham alles højagtelse.«¹⁰⁾

Tilfældigvis foreligger der også et øjebliksbillede af ham, hvor den »bestemte character« mere konkret giver sig udtryk. I et privatbrev i januar 1838 til den unge Læssøe fortæller hans ven, Adolf Fibiger, om en kammerherre, der havde forgrebet sig på mandskabet ved flere lejligheder og fortsætter: »Rasende forbitret over, at bladene have sat ham (Rømeling) i gabestokken kommer han på parolen og insulterer sit officerskorps. Chr. Mathiesen spiller helteroller i et dramatisk selskab og har derved fået et helteydre og et Nielsen-Einar Tambe-skælversk blik. Det er natur hos ham. Han ser på R. med det ham ejendommelige blik, denne farer i ham og dikterer ham tre dages arrest på hovedvagten. M. melder, at han vil klage til kongen. R. og M. hos Rex. Med helteanstand plaiderer M.

⁸⁾ E. Bodenhoff: »Hofliv under trende Konger«. Uddrag af generalmajor Müllers efterladte papirer, p. 142, p. 185.

⁹⁾ Optegnelser, p. 61.

¹⁰⁾ »Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848—50, udgivet af Generalstaben«. 1880. Nekrologen, VI, bind.

sin sag, og han fæster sit af vor kæmpeold begejstrede, stolte øie på vor tids monark. Kongen afbryder: »Ja, men De ser også impertinent ud!« Til R.: »Se, hvor han ser på mig!« Til M.: »De går øjeblikkelig på hovedvagten. Der kan De sidde i fire dage, fordi De kommer her og er impertinent!« Svarer M. rolig og kold: »Deres Majestæt! Jeg beder allerunderdanigst om forhør og krigsret.« Kongen: »Hvad! Hvad for noget! De vil ikke gå på hovedvagten? Forhør og krigsret! Ja, ja, det forstår sig, når De forlanger det.«¹¹⁾

Med dette kendskab til de to mænds psyke, der fredag d. 24. marts 1848 stod overfor hinanden på paradepladsen i Rendsborg, har man vel lov til at slutte, at den unge officers ord står til troende, når han hævder at have fremsat sin indvending og, efter at have fået svaret, at have sagt: »Det er løgn!« — idet han meget ærligt tilføjer: »som til mig selv sagt.« Denne afsides replik i det lille drama kan være overhørt af prinsen, men protesten mod »kongens ufrihed« blev altså ført frem fra dansk side ved denne lejlighed.

Når Prinsen af Nørs handling kunne henrive selv en så besindig mand som Heiberg til det ganske pompøse, men unægtelig fortegnende digt: »Det danske flag til Prinsen af Nør.« (1849) der begynder:

»Så fik du mig da fat! Din hånd mit kors berørte,
den hånd, hvormed du svor en hurtigt krænkede ed,
den hånd, hvoraf dit sværd, som du med skælven førte
på første kampdag gilede —«¹²⁾

Så kan vi, der jo har begivenhederne i lidt større perspektiv, vel ikke samstemme heri, men kunne dog have ønsket, at prinsens sanddrøhed havde stået mål med det mod, han utvivlsomt udviste den dag, han med et par hundrede mand marcherede ind i den gamle danske fæstning ved Ejderen.

¹¹⁾ »Museum«, 3. hefte, årg. 1894. Det er Fibiger selv, der har foretaget navneforkortelser, antagelig for at give episoden karakter af en dramatisk scene. Når Fibiger fortæller videre, at »et kgl. Reskript befaler, at Sagen skulde falde bort«, stemmer dette ikke med bl. a. general Müllers ovennævnte optegnelser, hvorefter Mathiesen skulle have fået 3 mdr. i Citadellet. (p. 108). I hvert fald blev Mathiesen som en følge af sammenstødet samme år forsat til Rendsborg.

¹²⁾ J. L. Heibergs »Poetiske Skrifter«, 1862, 8. bd. p. 362.

Visitats-Spørgsmaalene 1740 for Flensborg Amt

Ved **H. F. Petersen.**

Den katolske Kirke er bleven betegnet som en Frelsesanstalt under Devisen »Udenfor Kirken er der ingen Frelse«. At den lutherske Kirke ingenlunde brød med denne Overlevering i Praksis, fremgaar især af Pietismens Forsøg paa at sikre sig de enkelte Menighedsmedlemmers Frelse. Den opstillede i Lære og Kirkelighed en Mængde Regler for den enkelte og for Samfundet, en Slags Frelsesapparat levendegjort af Missionssind.

Foran mig ligger den sønderjyske Biskop (Generalsuperintendent) Georg Johannes Conrads Visitatsprotokol fra 1740 for Flensborg Amt¹⁾ med ikke mindre end 286 Spørgsmaal (for Nemheds Skyld her betegnet med §); Generalsuperintendent Reuss indrettede sin Protokol ti Aar senere paa nøjagtig samme Maade.

De 286 Spørgsmaal (§) er inddelte i 12 Hovedgrupper, nemlig:

I. Om Tilstanden i Kirkerne og Skolerne	§§	1—142
II. Om Præsternes og Skolelærernes Beskaffenhed	§§	143—158
III. Om den særlige Sjælesorg (cura animarum)	§§	159—176
IV. Om Katekisationen og den øvrige Undervisning i Skolerne	§§	177—190
V. Om Fattigforsørgelsen	§§	191—202
VI. Om Kirke- og Skolebygningernes ydre Tilstand	§§	203—214
VII. Om Kirkeindtægternes Beskaffenhed og Forvaltning	§§	215—236
VIII. Om den kirkelige Over-Højhed (Von den Juribus Summi Imperantis in Ecclesiasticis)	§§	237—238
IX. Om hvorvidt de kongl. Forordninger i Kirke- og Skolesager overholdes	§§	239—240
X. Om eventuelle Fejl og Mangler i Kirke- og Skolesager	§§	241—242
XI. Særlige Spørgsmaal til Provsten	§§	243—253

¹⁾ Landsarkivet paa Gottorp Slot. Abt. 18, Nr. 45.

XII. Særlige Spørgsmaal til Juraterne (beedigede Lægmand, »Kirchgeschworene« og Ottemænd) ..... §§ 254—286

I. Om Tilstanden i Kirkerne og Skolerne.

a. om Præsterne

§§ 1—21

hvilke Kirker de betjener, Hovedsogn og Anneks, hvem er Patron, hvem der præsenterer og kalder dem; Præstens Navn, Fødselsdato og -sted, hvor han har studeret og hvor længe han har været i det nuværende Embede, og om han er valgt og hvorledes, især om paa Betingelser; hvem der har kaldet og ordineret Præsten, om han har faaet kongelig Stadfæstelse, om han kan forevise de originale Kalds- og Stadfæstelsesbreve, om han har aflagt den befalede Embedsed; om hvem der betaler Kaldelses-, Stadfæstelses-, Ordinations- og Introduktionsomkostningerne; endelig om Kirkesognets Udstrækning og Indbygger-tal.

b. om Prædike- og Guds-Tjenesten

§§ 22—37

hvor mange Prædikener holdes der Søn- og Helligdage, holdes der Ugedagsprædikener og paa hvilke Dage, i Fastetiden, over hvilke Tekster, paa Bods- og Bededagen, den regulære Gudstjenestes Begyndelsestid, hvor længe prædikes²⁾ om Prædikenen efterfølges af den almindelige Kirkebøn, i hvilket Sprog der synges og prædikes, hvilke Forbønner og Taksigelser der foretages, om Patronen først skal give Tilladelse, inden disse og offentlige Bekendtgørelser offentliggøres, om og hvorledes Præsten fremkommer med Berigtigelser og Irettesættelser³⁾ hvilket Ritual bruges; synges (messes) eller læses Teksterne foran Alteret; om en Student uden særlig Tilladelse til at prædike faar Lov at benytte Prædikestolen?

c. om Menighedens Tilstand,

§§ 38—52

er Kirkegængerne flittige til at besøge Gudstjenesterne, opfører de sig ordentligt og opmærksomt⁴⁾, tillades i Gudstjenestetiden Udskænkning af Brændevin og Øl samt taales Kortspil; findes der blandt Menighedsmedlemmerne saadanne, paa hvem man ser Kendetegn paa en sand Hjerteændring og en retskaffen Kristendom, findes anfægtede; findes Horer. Ægteskabsbrydere. Bandere. Spottere, saadanne, som lever i ondt Ægteskab eller forstokket uforsonlige, Separatister og andre Vild-

²⁾ Svar fra næsten alle 31 Sogne i Flensborg-Bredsted Provsti: en Time.

³⁾ Epanonthism og Elerchum; Svar fra alle: moderate = med Maade.

⁴⁾ Et Sted svares: nogle sover, et andet Sted: nogle snakker, et tredje: hvis det varer for længe, snakkes der.

førte, saadanne, der tilhører fremmede Konfessioner, om sidstnævnte har Opholdstilladelse, om de forholder sig roligt eller laver Proselyter inden- og udenfor deres Hjem, om de taler ilde om vor Religion og Gudstjeneste; om og hvor ofte der holdes Visitats i Sognet og af hvem⁵⁾; hvad foretages under Visitatsen; om Provsten har tillagt Præsterne læge Medhjælpere?

d. om Daaben,

§§ 53—60

hvor mange Faddere; findes blandt dem saadanne, som endnu ikke tillades til Altergang eller tilhører en fremmed Religion; hvor længe efter Fødslen bæres Børnene til Daab; paa hvilke Dage døbes og af hvem, hjemme eller i Kirken⁶⁾, om der føres Daabsregister?

e. om Katekisationen og Konfirmationen

§§ 61—73

om, naar og hvor ofte Præsten katekiserer, efter hvilken Katekismus; indfinder alle sig og bliver de til Slutningen, om Forældrene flittigt sender deres Børn til Katekisation; hvor længe undervises til Konfirmation, konfirmeres ogsaa udygtige; konfirmeres privat og hvorledes; hvorledes foregaar Konfirmationen og af hvem; hvornaar og hvor snart gaar Konfirmerede til Alters; tillades ogsaa ukonfirmerede til Alters⁷⁾; bliver konfirmerede ved med at gaa til Katekisation?

f. om Skriftemaalet, Kirkebøden og Altergangen

§§ 74—87

om de, der gaar til Skrifte, forinden anmelder sig hos Præsten, hvornaar der skrifies og hos hvem⁸⁾; holdes forinden en Skrifte-tale, om de, der gaar til Skrifte, efter Skrifte-talen og før Absolutionen, eksamineres; om der føres ordentligt Konfitemregister; hvor stort er Tallet over Skriftebørnene; afvises der nogle fra Skriftestolen; om de, der paa Grund af deres aabenbare Synder og offentlig givne Forargelse skal staa aabenbar Skrifte, stedes til Alterbordet uden kongelig Dispensation⁹⁾; føres Register over dem, der skal undergaa offentlig Pønitense; hvor ofte og paa hvilke Dage holdes Altergang, hvor mange Altergæster hver Gang; findes private Altergæster og hvorfor?

g. om Trolovelse og Vielse

§§ 88—96

om de, som vil indgaa Ægteskab, bliver offentlig for- eller tro-

5) Svar: Aarligt af Amtmand, Provst, Amtsforvalter og Herredsfoged. Gennemgang af Kirkens Regnskab, Prædiken, Katekisation og Bilæggelse af smaa Stridigheder.

6) Altid næstfølgende Søndag og aldrig udenfor Kirken.

7) overalt svares benægtende.

8) i Reglen i Præstegaarden om Lørdagen i Tiden Kl. 8—12.

9) overalt svares benægtende.

lovet¹⁰⁾; om Slægtsforholdet forinden nøje undersøges, hvorledes og af hvem foretages Trolovelsen, ordentlig Tillysning og hvor ofte, om Enker og Enkemænd vies, inden de har affundet sig med deres Børn; om udensogns vies uden foregaaende Undersøgelse af deres Forhold, om Vielser ogsaa finder Sted i Hjemmene uden kongelig Dispensation, føres Registre over Trolovede (desponsati) og Viede (Copulerede)?

h. om Begravelsen

§§ 97—102

hvem foretager den, og paa hvilke Dage begravet? gaar det ordentligt og nøgternt til ved Begravelserne; om Begravelserne sinker Gudstjenesten¹¹⁾; er Ligprædikener almindelige og hvem holder dem, føres ordentligt Register?

i. om Skolerne i Byerne

§§ 103—118

hvor mange Skoler findes i Byen, hvem har Patronatet, hvor mange Lærere og Klasser, hvem kalder Lærerne, om Rektorerne og Konrektorerne stadfæstes af Kongen; hvor ofte og i hvis Nærværelse holdes Eksamen; om Lærerne har tilstrækkeligt Udkomme; hvorledes man i benægtende Fald skulde hjælpe dem; findes Stipendier og hvilke; af hvem bestyres de; findes Biskoler i Byen; hvem kalder deres Lærere og lønner dem; hvad undervises der i¹²⁾; om Børnene gaar flittigt i Skole?

k. om Skolerne paa Landet

§§ 119—131

findes en Skole for Sognet; ligger den saaledes, at alle Sognets Børn kan gaa derhen; hvem er Skolemester, Organist, Kantor, eller Degn; hvem kalder dem, er de eksaminerede og af hvem, har de aflagt Embedsed, faar de tilstrækkeligt Udkomme eller hvorledes kan de hjælpes; findes Biskoler i Sognet, hvor mange Elever i hver Skole, holdes ogsaa i Biskolerne Undervisning baade Vinter og Sommer, hvem kalder Biskolelærerne; hvem eksaminerer og ansætter dem; har de nødtørftigt Udkomme?

l. om Kantorer, Organister og Degne

§§ 132—136

hvilke findes, er de duelige og tilstrækkeligt lønnede, hvorledes kan eventuel Trang afhjælpes, kan Tjenesterne evt. slaas sammen?

m. om Jurater, Otte-Mændene etc.

§§ 137—142

hvilke Folk med Æreshverv findes¹³⁾ af hvem ansættes de, tages

¹⁰⁾ overalt svares bekræftende og om Søndagen inden Gudstjensten.

¹¹⁾ et Sted svares: af og til, naar Ligene ikke bringes kl. 8 præcis Søndag Morgen.

¹²⁾ et Sted svares: i Stavning, Læsning, Bøn og Katekisation.

¹³⁾ overalt svares: kongelige.

de i Ed, om Juraterne er duelige, samvittighedsfulde og paa-lidelige?

II. Om Præsternes og Skolelærernes Beskaffenhed

§§ 143—158

forkynder Præsten sund Lære, bruger han ved Prædiken og Katekisationen flittigt Biblen og tilholder han Menigheden til at gøre det samme, bekæmper han i sine Prædikener Vildfarelser og Bøger, hvilke; kommer han sammen med Nabopræsterne til fælles Bøn og Opvækkelse; lever han evt. ikke blot udvortes fredeligt sammen med sin Kollega, men i Sindenes sande Overensstemmelse til egen og Menighedens Opbyggelse; passer Kollegaen sit Embede tro og opbyggeligt baade med Hensyn til Lære og Vandel; hvad godt og ondt ved Præsterne om Nabopræsterne¹⁴); om Lærerne i By og paa Land er duelige, tro og flittige, lever fredeligt sammen med sine Kolleger; deres Vandel i og udenfor deres Hjem og Skole; giver de andre et godt Eksempel, er de i deres Ægteskab og overfor Børnene ordentlige og uden Forargelse; rejser de bort uden Præstens (resp. Provstens) Tilladelse og forsømmer Skolen derved¹⁵); viser de deres Præst Ærbødighed og Lydighed?

III. Om den særlige Sjælesorg

§§ 159—176

holder Præsten et vaagent Øje med halsstarrige og frække Syndere; søger han at vinde dem med Visdom, Kærlighed og Alvor; melder han dem rettidig til Konsistoriet ved fortsat Opsætsighed; hvad han ellers foretager sig overfor dem, som ikke følger sig hans offentlige og særlige Paamindelser; besøger han de Syge ud over den Tid, hvor de begærer Altergang; har han Vogn eller Heste dertil eller stiller Menigheden Befordring¹⁶); tilkalder de Syge Præsten rettidig; er Præsten villig til at tale med Folk om deres Sjæleanliggender; er han flittig til Husbesøg¹⁷); hvad han foretager sig ved den Lejlighed; opsøger han især tungsindige og anfægtede¹⁸); henleder han, naar Lejlighed gives, Samtalen paa guddommelige og opbyggelige Ting; taler han uden Sky med Skriftebørnene efter deres ham bekendte Sindstilstand; gør han Forskel paa omvendte og uomvendte ved Embedshandlinger; prøver han paa at fremme dem, der er begyndt paa en aktiv Kristendom, i deres Vækst; hvordan tager

¹⁴) alle svarer: kun godt (Nichts als gutes).

¹⁵) overalt svares benægtende.

¹⁶) i Reglen svares: til Altergang stilles Befordring, ellers ikke.

¹⁷) i Reglen svares: af og til; en svarer: saa ofte det lader sig gøre; undertiden: Folk er næsten aldrig hjemme.

¹⁸) overalt svares: forefindes ikke.

han sig af Separatister og fremmede Religionstilhængere; behandler han dem ogsaa fra Prædikestolen?

IV. Om Katekisationen og den øvrige Undervisning i Skolerne

§§ 177—190

hvilke Forfattere læses i Skolerne; hvilken Metode anvender Lærerne; er Klasserne adskilte; gives der en forsvarlig Kristendomsundervisning; hvad undervises der i i hver Klasse; drives Katekisation flittigt og dueligt i Landskolerne; visiterer og katekiserer Præsten flittigt deri; lader Præsten Lærerne i sin Nærværelse katekisere for at lære deres Metode at kende; hjælper han dem, som mangler en god Metode, i sit Hjem med at forstaa Katekismen og undervise metodisk deri og er Lærerne villige til at tage imod Anvisning; holdes Børnene flittigt til Skole; holdes Sommer- og Vinter-Skole; findes særlige uvorne Børn?

V. Om Fattigforsørgelsen

§§ 191—202

findes Fattighuse og Hospitaler; hvem har oprettet dem og hvem forvalter dem; hvilke Slags Fattige plejes i Fattighusene; hvor mange findes i hvert Fattighus; hvorledes er Forplejningen og Fattighusets Bygning; ledes de Fattige hen til Gudfrygtighed; besøges Fattighusene af Præsten; hvad foretager han derved; hvorledes hjælpes de Fattige i Landsognene; findes her indfødte eller omløbende Tiggere?

VI. Om Kirke- og Skolebygningernes ydre Tilstand

§§ 203—214

trænger Kirkebygningen til Istandsættelse; af hvem og ved hvilke Midler skal en saadan foretages; hvem har Tilsyn; hvem skal istandsætte Præstegaard og Skolehus; hvad tager Patronen sig af; i hvilken Tilstand befinder Præstegaarden og Skolehuset sig; er der tilstrækkelig Plads i Præstegaarden; findes en Inventarfortegnelse; er Kirkegaarden omgivet af en Mur eller et Gærde; holdes Kirken og Kirkegaarden rene; hvem skal tage sig deraf og af Mangler ved Bygningerne?

VII. Om Kirkeindtægternes Beskaffenhed og Forvaltning

§§ 215—236

findes der Kirkejord, en Inventarfortegnelse og hvor; er Kirkejorden bortforpagtet; har man frataget Kirken Land eller Gods og hvorledes kan dette skaffes tilbage; findes Kirkeblokke til indsamlede Penge; hvem bestyrer dem; findes Kirkekapitaler og hvilke; er de udlaante eller forsvundne; hvor opbevares de

Kirkepenge, som ikke er udlaante mod Rente; hvor er de faste Kapitaler protokollerede og hvor opbevares Dokumenterne sikkert; har Kirken andre Indtægter og hvilke; fører den Proces og med hvem; findes Hypoteker; hvor ofte aflægges Kirkeregnskab og af hvem; findes der Mangler i Regnskabsføringen og Bøger og Inventar ved Kirken?

VIII. Om den kirkelige Over-Højhed

§§ 237—238

om Patronen eller andre har foretaget sig noget imod Kongens øverste kirkelige Myndighed¹⁹⁾?

IX. Om hvorvidt de kongl. Forordninger i Kirke- og Skolesager overholdes

§§ 239—240

især vedrørende Gudstjenesten?

X. Om eventuelle Fejl og Mangler i Kirke- og Skolesager

§§ 241—242

kan Præsten angive saadanne og hvorledes de afhjælpes?

XI. Særlige Spørgsmaal til Provsten

§§ 243—253

hvilke Kirker og Præster findes under hans Tilsyn; hvorledes Provstiets Indbyggere forholder sig i Lære og Liv; om Provsten har indsat Medhjælpere eller Mellemmænd; hvor ofte holdes Visitats og hvorledes, findes en Medvisitor; indsender Provsten hver Gang en Beretning til Kongen; i hvilken Tilstand befinder sig Provstiets Hospitaler, Fattighuse, Fattigforsorgen; findes indenfor Provstiet Ensartethed med Hensyn til Katekismus, Salmebog og Liturgi; hvilke Mangler forefandtes ved Visitaserne og hvilke Hindringer for Kristendommen; hvorledes kan saadanne efter Provstens Mening afhjælpes?

XII. Særlige Spørgsmaal til Juraterne

§§ 254—286

hvor mange Jurater findes i Sognet og hvad hedder de; er de edsvorne og af hvem; betaler de for Edfæstningen; hvad er deres Virksomhed; af hvem er de kaldede; Tiden for deres Hverv²⁰⁾, prædiker Præsten flittigt, hører Præsterne hinandens Prædiken, rejser Præsten ofte bort, driver han Haandtering, Forpagtning andensteds, forliges han med Kollega; bringer han Splid i Menigheden eller paa Prædikestolen; er han tjenstvillig

¹⁹⁾ Saakaldt Jura Regis Episcopalia.

²⁰⁾ som Regel svares: Jurater paa 3 Aar, Ottemænd paa Livstid.

i Embedet, besøger han flittigt syge og døende, katekiserer han flittigt og hvor ofte i Kirken og visiterer han Skolerne, afviser han Folk fra Skrifte, er han i Hjem og Omgang et godt Eksempel, passer han godt paa Præstegaardens og Kirkens Gods, er han flittigt til Husbesøg og til at tale om aandelige Ting; gaar han ofte til Gilde, danser, kegler og spiller han Kort; vil han indføre Nyt med Hensyn til Offer; er Lærerne flittige til at undervise Ungdommen, giver de den og Menigheden et godt Eksempel i deres Liv og Vandel; gaar de gerne til Kros, forliges de med Hustruerne og Menigheden, og tilsidst: kan ellers anføres noget til Forbedring af Kirke- og Skolevæsenet?

Anmeldelser

Marten Refslund Poulsen:

Erindringer.

Første Del. Opgangstider i Nordslesvig. Det Danske Forlag.

I 1950 endte jeg en omtale af M. R. Poulsens første bog »Minder«: »Desværre hører man ikke om hans gerning i økonomisk og folkeligt arbejde«. Det har han nu fortalt os om i »Erindringer,« og da der står første del på titelbladet, tør vi endda vente en fortsættelse. I modsætning til »Minder« med de mange smukke karakteristiker af de fremtrædende mennesker, i hvis kreds forfatteren voksede op, er det i den nye bog økonomiske og nationalpolitiske forhold, der drages i forgrunden med lige så stor stilistisk dygtighed og frejdig oprigtighed som i den første bog. Omtalen af enkeltpersoner kan være ligeså frisk som i denne, og mange af hans domme om disse vil nok blive stående.

»Vor mester« kalder Poulsen et sted H. P. Hanssen. Han er altid den klogeste og har altid ret. Det var der foruden Poulsen adskillige andre, der mente. Det volder også, at bogens 16 sider om »Indre Stridigheder« bliver stærkt ensidige. Forfatteren har endnu ikke forstået, at vi, som den gang kaldtes »protest-folk«, var rædde for, at arbejdet for at skaffe den enkelte blidere kår, når genforeningshåbet ikke nævntes tit og stærkt, kunne stille dette i skygge eller faa det til at visne. Vi oplevede, at en dansk mand ved et af Vødder-præstens møder i Tønder stod frem og sagde, at han ikke ønskede nogen genforening med Danmark, men kun frihed til at dyrke og bo i dansk kultur. Denne fare eller synet på den var noget af det, der mest skillede protest- og forhandlingsfolk. Den overlegne tone, som M. R. Poulsen skriver i om anderledes tænkende, klæder ham ikke.

Men bagved finder man altid alligevel den kloge danske mand, som så smukt selv har hævdet sin gode plads i vort nationale arbejde. Det ses ikke blot ved omtalen af de mennesker, han kom til at arbejde sammen med, men ikke mindst ved den iver, som han selv udfører sin del af arbejdet med. Han kan være stærk og hård i sine domme, og han viger ikke et fjed fra, hvad han holder for rigtigt.

Hans evne til at skrive, kender man fra hans »Minder«. Den er ikke blevet mindre siden, skønt han fyldte 82 år i dette efterår. Hans enkeltskildringer og billeder af de folk, han er venner med eller også uvenner med, er lige så friske og klare som nogen sinde; men selve hans emner, hans økonomiske og indrepolitiske overvejelser vil næppe tale så tydeligt til læsere, der ikke tidligere kender sønderjydske forhold inden 1914, som »Minder« gjorde.

De sidste 75 tekstsider i »Erindringer« fortæller om Poulens deltagelse i første verdenskrig. Han kommer som tysk soldat til Balkan; men hvor han så færdes, fører han præget af sin opvækst i Bovlund og af sit liv i grundtvigske kredse i Nordslesvig med sig. De oplevelser, han har under krigens tunge kår, afrunder på en mærkelig måde det billede, bogen giver af sin forfatter. »Minder« var nok som helhed lettere og lysere af karakter end »Erindringer«, men lægger vi begge bøger sammen, får man af dem billedet af en mand, der har stillet sine gode evner i sit lands og folks tjenste fra sin ungdom af, en særpræget og dygtig personlighed af den slags, vi må ønske, at Sønderjylland aldrig må savne, en mand, som har fyldt sin plads og udført en fortjenstfuld gerning på en måde, så han respekteres af både venner og tidligere modstandere.

H. L a u s t e n - T h o m s e n.

Litteratur om Aabenraa.

Foreløbig udgave. 1956. 24 s. (duplikeret).

Olav Christensen: Litteratur om Haderslev.

Haderslev, 1956. 166 s. (Skrifter, udg. af Haderslev byhistoriske Arkiv 1).

Mens der fra »det gamle land« efterhånden foreligger en hel række byhistoriske — og i tilgift hertil endda et par amts-historiske — bibliografier, har Nordslesvig hidtil ikke haft et eneste arbejde af tilsvarende art at opvise. Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at der i år er fremkommet fortegnelser over litteraturen vedr. hele to nordslesvigske byer.

Åbenrå-bibliografien, der for en væsentlig del skylder Det sønderjydske Landsbibliotek sin tilblivelse, og som foreligger duplikeret i 150 eksemplarer, er dog kun et forarbejde og indeholder et begrænset og temmelig tilfældigt udvalg af litteraturen om byen. Man kunde vel have ønsket, at der — bibliografiens foreløbige karakter til trods — havde været anvendt større omhu på beskrivelsen af de enkelte titler, og systematiseringen af stoffet forekommer ikke alle steder lige hensigtsmæssig, men der er dog ingen tvivl om, at bibliografien, som

den nu foreligger, kan være til nytte; blot må man ønske, at den til sin tid, som forordet stiller i udsigt, virkelig vil blive afløst af en fyldestgørende fortegnelse over litteraturen om byen.

Et i alle henseender gedigent bibliografisk arbejde er fuldmægtig Olav Christensens fortegnelse over litteraturen om Haderslev. Den er med sine 3.000 titler langt den fyldigste registrering af litteraturen om en enkelt by, der til dato er foretaget herhjemme, og det er ikke for meget sagt, at den tillige er den bedste af samtlige foreliggende danske byhistoriske bibliografier. Forf. har virkelig gjort et systematisk arbejde for at opspore, hvad der foreligger på tryk om byen, dens historie og de mennesker, der har eller har haft tilknytning til den, og selv om det lige så lidt er lykkedes ham som andre bibliografer at få alt med, tør man roligt konstatere, at det kun er småfisk, der er undsluppet hans net. Den samvittighedsfuldhed, der kendetegner fremdragelsen af materiel, gør sig også gældende m. h. t. beskrivelsen af de enkelte titler og grupperingen af stoffet, ligesom talløse henvisninger og fortrinlige emne- og forfatterregistre i høj grad letter arbejdet med bogen. Haderslev-bibliografien er i det hele taget et i teknisk henseende forbavsende dygtigt arbejde; i god overensstemmelse hermed kan den også rent typografisk tjene som et forbillede for slige arbejder.

A a g e B o n d e.

G. E. Hoffmann:

Archivschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein. Ein Rückblick, Slesvig, 1955, 88 s.

Arkivvæsenet i Slesvig-Holsten er ordnet på en anden måde end i Danmark. I Landesarchiv på Gottorp (forh. Staatsarchiv i Kiel) opbevares såvel centraladministrationens som de underordnede statslige myndigheders arkiver, medens her i landet centraladministrationens arkiver beror i rigsarkivet og de lokale myndigheders i landsarkiverne. Og medens der i de danske arkiver også opbevares mange arkivalier af privat og kommunal oprindelse, er kun en forsvindende del af disse sager syd for grænsen afleveret til Landesarchiv. Påfaldende for os danske er det tillige, at de gejstlige arkiver ikke er afleveringspligtige til Landesarchiv, men dette er en følge af, at den slesvig-holstenske landskirke ikke er en statskirke. Man vil derfor syd for grænsen finde mange flere arkivalier liggende spredt ude omkring hos private og hos kommunale og kirkelige myndigheder, end tilfældet er hos os. Denne ordning kan ud

fra et arkivteknisk synspunkt ikke siges at være ideel, for det første fordi en sådan spredning af arkivmateriale let kan medføre, at det opbevares under utilfredsstillende forhold, hvorved værdifulde historiske kilder kan gå tabt og også er gået tabt, og for det andet fordi den egentlige videnskabelige udforskning af materialet derved vanskeliggøres. På den anden side må man medgive, at placeringen af en række små arkiver rundt omkring kan virke inciterende på det lokalhistoriske arbejde.

Det er forståeligt, at embedsmændene i det preussiske Staatsarchiv fra dets oprettelse i 1869, sen. det slesvig-holstenske Landesarchiv, årvågent har fulgt de ikke afleverede arkivers skæbne. Det er lykkedes at få enkelte private arkiver, der var anbragt under ugunstige forhold afleveret til eller deponeret i Landesarchiv, og dette har været behjælpeligt med ordningen og registreringen af andre arkiver, som derved er blevet gjort tilgængelige for forskningen. En del af de større byer har efterhånden fået egne stadsarkiver; det gælder f. ex. Kiel (1907) og Flensborg (1925), og imellem de to verdenskrige har også nogle af de mindre byer i Sydslesvig (Tønning, Husum og Slesvig) fået deres arkiver ordnede og gjort tilgængelige. Det store flertal af de slesvig-holstenske godsarkiver ligger endnu ude på godserne, de fleste af dem kun nødtørftigt registrerede. Men undtagelser findes. Paul v. Hedemann-Heespen, den kendte slesvig-holstenske historiker, har således registreret det store familiearkiv, der opbevares på Deutsch-Nienhof, og som også indeholder værdifuldt materiale vedrørende Nordslesvig. Under den første verdenskrig har arkivar, dr. Georg Kupke under vanskelige forhold udført ordningsarbejder i godsarkiverne; enkelte lykkedes det ham at få afleveret til det daværende Staatsarchiv. Også de kommunale og gejstlige arkiver interesserede dr. Kupke sig for, men det er navnlig provst Friedrich Witt, Franz Rendtorff, Wilhelm Jensen og Heinrich Kochendörfer, som har foretaget den omfattende undersøgelse og registrering, der resulterede i den i 1923 udgivne oversigt: Die Pastoralarchive in Schleswig-Holstein.

Efter den første verdenskrig organiserede den daværende leder af Staatsarchiv, dr. Paul Richter, en mere rationel vejledning og et mere systematisk tilsyn med de spredte arkiver. Han arrangerede kursus til uddannelse af såkaldte »Archivpfleger«, der skulde føre tilsyn med, ordne og registrere de kommunale arkiver og arkivalier i privat eje. Som regel blev det lærerne, som påtog sig denne opgave, og flere steder lykkedes det dem at oprette sognearkiver, hvori indgik såvel den kommunale administrations papirer som ejendoms- og familiepapirer m. v.

Disse »Archivpfleger« blev ved deres ordningsarbejder ofte inspirerede til at gå i lag med egentlige lokalhistoriske undersøgelser og talrige afhandlinger og sognebøger er blevet resultatet. Der blev i den nazistiske periode oprettet et »Archivberatungsstelle« hvor »Archivpfleger«ne kunne hente råd og vejledning, og fortegnelser over de ordnede arkiver blev indsendt til Staatsarchiv. Under og efter den anden verdenskrig gik »Archivpfleger«nes forjættede arbejde i stå for først at blive genoptaget i fuldt omfang 1950. Efter krigen fører det slesvig-holstenske Landesarchiv tilsyn med deres arbejde. Dets leder, dr. G. E. Hoffmann har nu i forannævnte bog redegjort for det arbejde, der er gjort for at bevare og tilgængeliggøre de i privat eller kommunalt eje beroende arkivalier, og i tilslutning dertil har han udarbejdet en fortegnelse over de 566 arkivsamlinger, hvortil der i Landesarchiv findes mere eller mindre omfattende registreringer. Det er en såre fortjenstfuld gerning, der her er øvet fra dr. Hoffmanns side. Forskerne vil herefter let kunne orientere sig om, hvor der findes lokale arkiver, men desværre er der — vel af pladsmangel — ikke givet oplysninger om indholdet af arkiverne. Hjælpemidler af denne art får historikerne ikke let for mange af, og det må inderligt håbes, at det må lykkes den energiske landesarchivdirektor og hans medhjælpere at få udgivet yderligere oversigter, således at det rige kildemateriale til sønderjysk historie, som opbevares i Landesarchiv, lettere kan udnyttes af tyske som danske historikere.

Peter Kr. Iversen.

Robert Pries:

Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein — Gottorf 1716—1773.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins.
Band 32 (Neumünster 1955).

Denne bog er en af de efterhånden ikke helt få doktor-dissertationer med emne fra slesvig-holstensk historie, der i de senere år er skrevet i Kiel af professor Scharffs elever. Bogen har de lyder og dyder, der ofte udmærker tyske dissertationer: et meget snævert afgrænset og derfor ikke altid lige spændende emne, men til gengæld en minutios udforskning af det.

Pries har meget nøje gennemgået instrukserne for det holsten-gottorpske gehejmekonsejl i perioden fra Karl Friedrich blev hertug i 1716 til mageskiftet i 1773, og han har omhyggeligt redegjort for de mænd, der sad i konsejlet. Også modsæt-

ningerne mellem dem og deres forhold til de skiftende landsherrer og formynderregeringer har han belyst.

Måske fremhæver han her lovlig stærkt rådets karakter af et kollegialt organiseret regeringsorgan med ligestillede medlemmer. Hans fremstilling viser nemlig tydeligt, at i de perioder, hvor rådet spiller en rolle, skete det i kraft af en stærk personligheds virksomhed. Det gælder især for tiden efter 1762, da den dynamiske Caspar von Saldern bragte hertugdømmets forvaltning frem til en høj grad af effektivitet, delvis efter preussisk mønster. Pries tegner iøvrigt her et par streger, der retoucherer Otto Brandts flatterende portræt af Saldern lidt uden at trække noget fra opfattelsen af ham som den effektive og dygtige administrator.

Robert Pries viser i bogen, at det gottorpske gehejmeråd udviklede sig fra et kollegium, der skulle råde hertugen i hemmelige sager — det vil fortrinsvis sige de udenrigspolitiske — til at blive den øverste myndighed i forvaltningen. Til sidst var netop de udenrigspolitiske sager undtaget fra rådets indflydelse, et tegn på, at dets område var blevet et andet end oprindeligt tænkt. Denne udvikling har sin forklaring i, at landsheren efter 1743 befandt sig uden for hertugdømmet, i Sverige eller i Rusland. Forvaltningen af de lokale anliggender blev derfor i vid udstrækning overladt til rådet i Kiel.

Det betød også øgede muligheder for intrigespil og magtmisbrug både i Kiel og ved hoffet i Rusland. Administrationens effektivitet må således have lidt under, at snart et, snart et andet af konsejlets medlemmer konstant var i undersøgelsesarrest under storfyrst Peters regering. Pries mener dog ikke — i modsætning til Hedemann-Hespén og Brandt, at forvaltningens niveau sænkedes i disse urolige år. Ganske vist tilføjer han så, at niveauet i sig selv ikke var særlig højt.

Muligvis har Pries ret i påstanden, men man kan ikke betragte den som bevist, da han ikke giver eksempler på, hvorledes forvaltningen fungerede. Vi faar ikke meget at vide om, hvad rådet reelt havde med at gøre, og hvordan det løste opgaverne. Redegørelsen for dets opbygning og sammensætning er givet så godt som uden analyse af dets praktiske virksomhed. Således er det meget utilfredsstillende, at det uden videre siges, at de store økonomiske vanskeligheder under storfyrst Peter ikke skyldtes brist i forvaltningen, men Peters sygelige lidenskab af militærvæsen. Modsat ses det som et resultat af Salderns forbedring af forvaltningen, at der blev balance mellem indtægter og udgifter. De elendige finansielle forhold i Holsten-Gottorp må være af større betydning for forståelsen

også af forvaltningen, end det fremgår af fremstillingen hos Pries.

Bogens koncentration af interessen om det formelle og om personerne gør, at den højst kan betragtes som et første skridt til belysning af gehejmekonsejlets stilling i den gottorpske administration. Man savner stærkt en noget bredere baggrund til forståelse af rådets virksomhed. Formodentlig ville det ved en sådan mere indgående analyse være af interesse at betragte forholdet mellem rentekammer og konsejl, som nu kun berøres i en note. Muligvis ville det også være af interesse at udstrække synsfeltet til de fælles anliggender, der hørte både under den kongelige og gottorpske administration. Saldernes reformer f. eks. strakte sig også til forvaltningen af de fælles anliggender, og mødet mellem gottorpsk og kongelig administration i praksis ville formodentlig give interessante bidrag til forståelse af udviklingen.

Det er på mange måder et prisværdigt arbejde, der er nedlagt i bogen, og man er glad for i et tillæg at have fået trykt de dokumenter, der oplyser det formelle grundlag for gehejmekonsejlets virksomhed. Men i hvert fald hos undertegnede læser har fremstillingen efterladt en følelse af utilfredsstillet interesse for den holsten-gottorpske forvaltningshistorie.

Hans P. Clausen.

Alfred Kamphausen:

Die Kirchen Schleswig-Holsteins.

Slesvig 1955. Verlag Hildegard Bernaerts,
72 pp. text, 140 plancher (format 21×15 cm).

Den foreliggende bog giver i text og billeder en udmærket oversigt over Slesvig-Holstens kirker, selv om man hurtigt opdager, at Nordslesvig i nogen grad er blevet stedbarn. Dette savn må afhjælpes ad åre, når »Danmarks Kirker«, der kun er nået gennem det første amt, Haderslev amt, af de fire nordslesviske, får dækket hele området.

Forf., der er kunsthistoriker og arkæolog, er vist ikke særlig kendt nord for ørænsen, men det fremgår af den halve snes af egne skrifter, til hvilke han henviser i noteapparatet, at han har et intimt kendskab til Slesvig-Holstens kirker og deres forudsætninger, hvad der også til fulde fremgår af bogens text. Vi kan her benytte lejligheden til at gøre læserne opmærksom på et yderst interessant lille skrift fra samme forfatters hånd, et skrift som også benyttes i den her omtalte bog, nemlig: Ursprung und frühe Gestalt des Schleswiger Doms, i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Ge-

schichte, bind 79 (også som særtryk 1955). Her gøres nemlig rede for de gravninger i Slesvig domkirke 1954, der dels havde til formål så vidt muligt at bestemme den ældste kirke på stedet, dels at undersøge — med henblik på spørgsmålet Slesvig-Hedeby — hvor gamle kulturlagene under domkirken var. Den udbytterige gravning viste bl. a., at det, man tidligere havde antaget for kor med apsis hørende til de endnu bevarede romanske dele i den nu hovedsagelig gotiske kirke, i virkeligheden var en selvstændig lille kvaderstenskirke, som forf. henfører til Knud den stores tid, og til hvis mærkelige form han finder paralleler i England. Til denne kirke føjedes i romansk tid et treskibet langhus med smalle sideskibe, men uden korsarme; disse (med østapsider) opførtes i slutningen af 1100'rne. Af en under udgravningen fundet kragsten af form og størrelse som en endnu in situ siddende kragsten på en af langhuspillerne drager forf. vidtgående slutninger om det romanske langhus' indre elevation. Det bliver interessant at se, om disse kan stå for en nøjere prøvelse. Uanset dette vil en kyndig udgravningsberetning vedrørende denne vor sydligste og, ifølge forf., ældste stenbyggede kirke kunne påregne mere end almindelig interesse. I alder vil den vel komme til at kappes med den af Knud den Stores søster, Estrid, kort efter 1026 byggede kirke i Roskilde (jfr. »Danmarks Kirker«, Københavns amt).

Vi vender tilbage til bogen om Slesvig-Holstens kirker, der er emnet for vor meddelelse. Den er skrevet som en populær bog og skulle som sådan henvende sig både til læg og lærd. Og sikkert er det, at den fornemme billedskat, der rummes i de 140 plancher, vil sikre den mange Liebhaveere både nord og syd for grænsen. Ja, at den vil få mange billed-læsere, må anses for utvivlsomt, thi såvel emnevalg som billedgengivelse sikrer den en plads i vor kirkelitteratur, men hvor mange der vil finde behag i forf.s skrivemåde, er et andet spørgsmål. Ligeså jævnt og nøgternt forf. udtrykker sig i den lille afhandling om Slesvig domkirke, ligeså umådeholdent og svulstigt deklamerer han i bogen om Slesvig-Holstens kirker, snart lyrisk, snart patetisk, snart begejstret. så læseren hurtigt udmattes og — irriteres. Som så mange lærde folk savner forf. den, især for en populær forfatter vigtige evne at lade tingene tale for sig selv, at fremkalde stemningen og følelsen hos sin læser, ikke at diktere den ex cathedra.

Allerede i »Vorwort« får den jævne, danske læser, der er chovert fra Mackeprangs »Vore Landsbykirker«, sit første chock, når forf. forkynnder: »Die Steine des Gotteshauses sind der Seismograph des Verhaltens zum Ewigen« — og den slags er teksten desværre fuld af, og rummene svæver og står, de flyder og jubler og er vistnok både i moll og dur.

Står man imidlertid striden med denne form for kunsthistoriske blomster igennem, opdager man hurtigt, at der er et væld af viden i den veldisponerede tekst, og man kan næppe få en kyndigere vejleder i emnet. Fra de tidligste meddelelser om nu forsvundne, ældgamle kirker føres vi over den romanske og gotiske periode gennem renæssancens, barokkens og nyklassicismens mere sparsomme kirkebyggeri helt op til vor egen tid. På en selvstændig måde stiller forf. stoffet op og giver kyndigt både inden- og udenlandske forbilleder og forudsætninger for de forskellige perioder og de enkelte kirker, til hvilke han røber et grundigt kendskab.

Men — som forf. siger — det er billederne, der egentlig skal bære denne bog. Og de bærer godt. Der er skønhed og overraskelse iblandt. I hovedsagen er de kronologisk ordnede, således at vi begynder med † ca. 830 og ender med 1944. Der er en smuk fordeling mellem exteriorer, interiorer og detaillier. Som fig. 3 afbildes »Olderup bei Husum. Südansicht der Kirche, einer der ältesten des Schleswiger Landes«. Billedet viser ikke, hvormed forf. begrunder denne underskrift. Den lille, uskyldige kirke er en hvidkalket kampestensbygning med kor og skib, tre sengotiske vinduer, moderne tegltag og — så vidt man kan se — en i ny tid omsat vestmur. Af teksten fremgår, at forf. hælder til den fejlagtige anskuelse, at enhver (jysk) kampestenskirke må være urende gammel — ældre end en kvaderbygget kirke. Men der findes både senromanske og gotiske kampestenskirker i Jylland (jfr. »Danmarks Kirker«. Tisted amt), og forf. nævner Olderup i samme åndedræt som Hjerting i Haderslev amt, også en kampestenskirke; men den har oprindelige teglbrokker i gavlen, hvad der byder at modificere dens antagne høje alder ikke så lidt.

Et godt eksempel på en holstensk kampestenskirke (her kom man ligesålidt som på Sjælland til kvaderstadiet) er Ratekau ved Lybæk (pl. 7), og kampestenskirken i Oversø (pl. 8) pranger med et mægtigt, men undersætsigt rundtårn af samme materiale — rundtårnene er en holstensk foretelse. Klangsøl (pl. 44) viser billedet af den eneste slesvigske kirke, der har bevaret sit stråtag (dog i fornyet tilstand). I Büsum (pl. 86), »Inneres der alten Schifferkirche, erbaut um 1500 (1495)« ser man et ejendommeligt arrangement: det brede bjælkeloft understøttes i kirkens længdeaxe af en drager, der bæres af stolber med skråbånd; en sådan »toskibet« kirke har Agerskov i Haderslev amt tilsyneladende også været i længst forsvundet tid.

Af købstadkirkerne er det især interiorerne, der gør sig gældende rent billedmæssigt: Lybæk Mariakirkes høje, slanke midtskib (pl. 55), Petrikirkens blændende hvidhed (pl. 58), en

mesteroptagelse som desværre ikke er gentaget ved Haderslev (pl. 78—79).

Det er en mærkelig fornemmelse at komme fra de middelalderlige kirker til baroktidens. Mens forf. så decideret frakender nyklassicismens kirker enhver form for religiøs atmosfære, er det anmelderens højst private mening, at et barokt kirkeinteriør er det mest verdslige, der findes, især når rummets karakter understreges af tilsvarende inventar; men disse subjektive tilkendegivelser er sagen uvedkommende og hindrer ikke, at disse kirker er højst interessante arkitekturmonumenter, især når bygning og inventar går op i en højere enhed. Her fanges øjet af de mange »Kanzelaltäre«, hvor alter og prædikestol, og undertiden orgel, er sammenbygget, et interessant, tidspræget forsøg på at samle alle kirkelige handlinger under eet, også kendt — men som regel ødelagt (senest, i vor tid, i Vilstrup) nord for grænsen.

Med interesse ser man pl. 119, Wilster, hvor arkitekten i slutningen af 1700'erne har nedrevet en middelalderlig kirke undtagen tårnet og til dette føjet en smuk, men rådhusagtig bygning.

Efter de nyklassiske bygninger — med C. F. Hansen — er vi i et spring nede ved Neumünsters Ansgarkirke (pl. 91), et forsøg på i moderne tid at indblæse de middelalderlige former nyt liv. mens Ascheberg (pl. 137) 1953—54 helt har forladt de gamle kirkeformer og skabt en ny bygningstype, der som baroktidens i høj grad er inspireret af profanarkitekturen. Det sidste billede. af Kiels udbombede og 1944 genrejste kirke, viser et søjledelt rum, der ikke virker mere »delt« end Büsum med dens midtstolper.

»Læsningen« af disse mangeartede billeder er mere mænende, inspirerende og belærende end selv den mest blændende forfatters ord.

Erik Moltke.

Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein. Die Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg.

Bearbeitet von Ludwig Rohling mit Beiträgen von Fritz Fuglsang, Otto Schütt, Ellen Redlefsen und Bernhard Saal.
Deutsches Kunstverlag 1955. 600 pp. + et indlagt bykort Ill.

Med denne bog er der føjet endnu et bind til de allerede sex digre bind Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, som alt har set dagens lys.

En kort anmeldelse kan ikke nå at omtale alle bogens dyder, men vel de fleste lyder.

Bogen, der er trykt på endnu stærkt tryksværdeduftende,

glansfuldt — lidt hårdt-koldt — krideret papir og med billederne indsat i teksten, falder i tre hovedafsnit: 1) indledning med oversigt over byens historie og hvad dertil hører (mønter, kilder, litteratur etc.), 2) mindesmærkerne, som atter opdeles i kirkelige og profane og 3) udmærkede fortegnelser, hvor historikeren glæder sig over kunstner- og håndværkerlisten, genealogen over personnavnene, kunsthistorikerne over ikonografien osv.

Satsen er — som i de andre tilsvarende bind — ret urolig på grund af de vekslede skrifttyper på samme side: versaler, kursiv, halvfed, spatieret, samt indføjjet noteapparat i selve teksten; men det sidste har den fordel, at man får alt samlet på eet sted.

Bogen er overordentlig rigt illustreret, 284 billeder foruden afbildninger af sølvstempler. Anmelderen må udtrykke sin glæde over, at billederne her er indsat i teksten og ikke samlet bagi, sagligt ordnede; på den anden side kan man ikke frakende begge metoder, samtidigt anvendt inden for samme lille landsdel, flere fordele, idet de supplerer hinanden. Men det vil være vanskeligt at finde en effektivt gældende begrundelse for en sagligt ordnet billedsamling bag i en sådan bog, når den ikke omfatter en eller flere landsdele, der tilsammen udgør en kunsthistorisk enhed.

Hovedparten af billederne er ikke blot fine fotografiske optagelser, men placeringen og beskæringen god, og der er flere fremragende imellem. Hvad inventarbillederne angår, især de reliefsmykkede stykker, kan man indvende, at de næsten overalt står haardt og ret brutalt, fordi fotografen har sendt sine projektørstråler direkte på dem. Et par skoleexempler er prædikestolsdøren i S. Nikolai p. 166 og epitafiet p. 177. Alt står skarpt og klart, men uden delikatesse og med vældige slagskygger. Hvis fotografen havde opdaget, at direkte lys på relieffer er, om ikke ødelæggende, så dog decideret af det onde, og i stedet havde opereret med indirekte lys, der ganske simpelt opnås ved at rette projektøren ikke mod relieffet, men skråt bagud fra det mod en hvid skærm, som blot behøver at være et stykke maskinpapir, ville han have fået jævnt og nænsomt belyste relieffer med fuldt så fin klarhed og med bløde, fine mellemtoner. Denne kritik gælder i virkeligheden også en af bogens fotografiske lækkerbidskener, heldebilledet af den pragtfulde bronzefigurbuste (Matthæus fra Diblers døbefont). Slagskyggen ved næse og øjenkrog ændrer billedets fysiognomi. Exteriørbillederne er derimod alle af høj kvalitet, og det gamle billede af kælderens i Südermarkt 7 er virkelig indtagende.

Klicheerne er vel udført arbejde (i stregklicheerne kniber det undertiden med rensningen af de fine hjørner og spidser); at fig. 204 ikke er bedre, end den er, skyldes ikke klicheanstalten; af kliche efter kliche kan man ikke forlange bedre. Der er mange udmærkede detailbilleder, næsten det vigtigste i en bog, og for de gode helsidebilleder, der er kommet med, er man taknemmelig: løven fig. 17, lysearmen fig. 19, altervingen fig. 25 etc.

Mens de kirkelige mindesmærker, der indledes med en kort og klar kunsthistorisk oversigt ved Dietr. Ellger, så at sige ordner sig selv, er de profane mindesmærker opdelt i Kongelige bygninger (Duborg, amtshuse, vajsenshuset og toldhusene), »Städtische und Gruppen-Bauten«, brønde, lavs-sølv og tilbehør, borgerhuse, enkeltbygninger og møller.

Dispositionen er fast og stringent, teksten kortfattet; der er ingen overflødige ord, ingen æstetisk svælgen: stilen må snarest betegnes som telegrammatisk, og af og til ligesom træner man til at hvile hjernen ved en lidt bredere fremstilling. Denne hvile finder man tildels i de oversigter, der er knyttet såvel til kirkerne som til husene, oversigter der indeholder kvintessensen af de videndes viden.

Da det er umuligt at komme ind på alt, vil vi nøjes med at gå lidt nærmere ind på kirkerne, eller et par af dem.

Hver kirke indledes (efter den fyldige »historik« med omtale af segl, altre, kilder, litteratur etc.) med en byggeteknisk beskrivelse, idet beskriveren her stort set går rundt om kirken og dernæst rundt i den og endelig op over hvælvene. På denne måde blandes nyt og gammelt, og den historiske oversigt, bygningens udvikling, må henlægges til en særlig »Baugeschichte«, hvor fremgangsmåden er kronologisk. Denne ordning forekommer anmelderen temmelig upraktisk og gør det unødigt svært for læseren at kontrollere redaktørens beviser og slutninger. En sammenfatning af de to, indledet med en orienterende kronologisk oversigt på nogle få linjer synes mere adækvat, omend resultatet i den sidste ende bliver det samme. Det er i virkeligheden det samme princip, der lægges til grund ved ordningen og beskrivelsen af gravminderne. Også de beskrives som i en turistvejledning på de, ofte tilfældige pladser, hvor de er anbragt, mens man skulle synes, at den kronologiske ordning turde være den eneste, der var tilfredsstillende i et værk af videnskabeligt anlæg.

Det er en mangel, at de ofte meget vanskeligt tilgængelige latinske indskrifter (sml. fx. p. 130) ikke oversættes, så meget mere som der lidt for tit er fejl i de latinske citater. På p. 87 gengives den latinske indskrift, bebudelsesordene: *Ave*

gracia plena, car ancilla dei es, d. e. i oversættelse: Hil (dig) fuld af nåde, thi du er Guds tjenerinde, men på fig. 37 p. 89 læses tydeligt på skriftbåndet over Maria: *Ecce ancilla dni* (d. e. *domini*), i oversættelse: Se, (jeg er) herrens tjenerinde. I *johes* på samme side er der formentlig glemt en forkortelsesstreg over ordet (*joh(ann)es*). På p. 94 er citatet fra Matth. 9: *Fides tua te salvus(!) fecit* er slem mundfuld, og hvordan skal man analysere: *Portans omnia verbo virtuos(!) sua* (Hebr. 1)? P. 101 har et *qua* i stedet for et *quae*, og hvad betyder: *rogate pro esanci* p. 90? — I denne forbindelse kan det ogsaa nævnes, at de ganske vist ret almindelige, men derfor ikke lettere forståelige forkortelser som DGGS (dem Gott gnädig sei) ikke er opløst. Denne tjeneste kunde man godt have vist lægmanden, og denne bog vil blive læst af mange interesserede sådanne. Må det ikke ogsaa betegnes som en (redaktionel) mangel, at der under den udførlige beskrivelse af prædikestolen i Maria kirke ikke er sagt et ord om dens herkomst. Her må man selv finde hen til den kunsthistoriske oversigt p. 58, hvor det nævnes, at stolen må være gjort af Lybækkeren Hinrich Mattes, der 9 år i forvejen (1570) havde udført den tilsvarende stol i S. Nikolai.

Disse to prædikestole fik, som det påpeges p. 58, en overordentlig stor betydning, idet de atter og atter efterlignedes i de slesvigske kirker både nord og syd for den nuværende grænse. Men de tre eksempler, der nævnes fra Nordslesvig, Kliplev 1610, Sønderborg og Bov er kun parallelere, hvad plantypen angår (de stammer alle tre fra det Ringerinck'ske værksted); det havde utvivlsomt været mere på sin plads at nævne de direkte kopier eller efterligninger (såvel af himmel som stol), der findes i mindst en halv snes nordslesvigske kirker, ældst i Tønder, fra 1586, yngst i tre prædikestole fra midten af 1600årene, gjort af en naiv landsnedker (bl. a. Hellevad), ligesom det her kan tilføjes, at prædikestolen i Branderup (Haderslev amt) fra 1725 endnu har bevaret hele plantypen; stolen er dog uden relieffer, med spidse barokfelter, men udformningen af himlen viser uigendriveligt, at vi endnu så sent har at gøre med en regulær efterligning af det, vi nord for grænsen kalder Tøndertypen, men som i virkeligheden — i Sønderjylland i alt fald — er Flensborgtypen.

En kedelig fejl er indløbet i underskrifterne under de to billeder p. 124 og 125. Fig. 56 er ikke en alterkalk fra 1607, men fra o. 1400, og kalken fig. 57 er ikke fra 1709, men fra 1607.

Denne bog er en guldgrube for den, der beskæftiger sig med slesvigske kirker, både bygnings- og inventarmæssigt set, og for værket »Danmarks Kirker«, der netop er ved at udgive de

nordslesvigske amter, er den uskatterlig, idet den giver et overvældende rigt parallelmateriale. Det danske parallelmateriale kunde vel også i lidt højere grad være udnyttet i »Stadt Flensburg« — der findes fx. gode parallel-epitafier i Tønder Kristkirke til epitafierne i Flensburg S. Maria, og den danske litteratur er heller ikke udnyttet, for blot at nævne, at Joh. v. Enum er behandlet af Francis Beckett og Karl Madsen (jfr. Beckett: Kristian IV og Malerkunsten), og at »tegnelæreren« Trelund Riber er omtalt i »Danmarks Kirker«, Københavns amt, i den derværende kunsthistoriske oversigt.

Vi har allerede bredt os vidt; men det skal endnu siges, at kapitlerne om de kongelige huse og om byens huse i det hele taget ikke blot er lærerige, men charmerende, og den »baugeschichtliche Übersicht« er et lysende eksempel på klarhed, læseværdig og belærende for læg og fagmand.

Anmelderen har endnu en lille pose med fejl, inkonsekvenser og unøjagtigheder og en stor pose med ros og beundring tilbage, men her er en bog af den art, at man helst ville nøjes med stiltiende at notere de fejl, der altid indsniger sig i det menneskelige arbejde, og holde sig til det rosværdige. Anmelderens glæde er dels den private læsers, dels, og ikke mindst redaktørens af »Danmarks Kirker«. Som sådan står han allerede i taknemmelighedsgæld til Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, og denne gæld vil i nogen grad forøges ved den nuværende bog om Flensburg by.

Erik Moltke.

Horst Appuhn:

Gotische Plastik in Schleswig-Holstein.

Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens & Co., Heide. 20 s. text og 40 helsides illustrationer på kunsttrykpapir.

Det er virkelig et savn der udfyldes ved udgivelsen af denne bog. Påfaldende længe har der i litteraturen været ro om vor middelalderlige kirkeskulptur. Hverken de danske (Becketts og Nørlunds eller de tyske (Matthæis og Haupts) grundlæggende arbejder om altrenes kunst er til at opdrive, og en så tiltalende og lækkert udstyret lille bog som Appuhns må hilses med stor glæde på begge sider af grænsen. Og vi må atter misunde vore slesvigholstenske kolleger at de har forlag til rådighed som vil sætte penge i sådanne specialopgaver. Det udstyrmæssige er aldeles fortræffeligt, og man kan ikke andet end med suk tænke på at selv »Danmarks kirker«, der jo i henseende til indhold er af højeste standard, trykkes på ordinært glittet papir med meget mådelige billeder, mens man her i det lille format kan ofre store penge paa klichematerialet.

I tid drejer det sig om perioden mellem 1250 og 1550, i sted området fra Hviding til Mölln, fra Meldorf til Burg, hvor henved 140 middelalderlige altre er bevarede, dels fordi reformationen gennemførtes uden større kampe her, dels fordi befolkningen var så konservativ at man ikke ønskede store ydre forandringer i kirkerummene.

Paa et oversigtskort er anskueliggjort hvor i Slesvig og Holsten de bevarede altre er at finde (man bemærker den største tæthed i Nordslesvig), og hvilke der er fotografisk gengivne. At kun 5 af Nordslesvigs henved 40 endnu eksisterende middelalderaltre er taget med kan ikke undgå at give fremstillingen skævhed.

Indledningen med stadige henvisninger til billeder røber forfatterens store viden om materialet fra de første anonyme arbejder i Hyrup, Fjælde og Bov til Brüggemann og Claus Berg. Mangelen på arkivalisk materiale bevirker at man må drage sine konklusioner af tingenes egen tale, og det lykkes i høj grad for Horst Appuhn at få den ikke sagkyndige oplyst om hvad man med vanlig overfladiskhed ellers overser.

Noget andet er at man i en populær fremstilling som denne kunne ha ønsket sig mere overskuelighed. Man har indtrykket af anvendelse af de forhåndenværende søms princip, at forfatteren har fremdraget det han mere eller mindre tilfældigt har haft for øje og ladet det andet ligge, hvad der naturligvis ikke gør det fremhævede ringere, men bevirker at man mangler helhedsfornemmelsen og sammenhængen mellem skoler og topografiske områder.

Bogen er imidlertid en nyttig bog såvel for pædagoger som for lokalhistorikere. Både forfatter og forlag fortjener at nordslesvigske dyrkere af vor skønne fortid erhverver den.

Sig. Schoubye.

Hubert Stierling:

Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern.

Herausgegeben von Wolfgang Scheffler. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1955. 416 s. DM 27,-.

Da direktøren for Altona Museum, Hubert Stierling, i 1935 udgav sit pompøse værk *Der Silberschmuck der Nordseeküste* (I. Band *Geschichtliche Endwicklung seit dem Mittelalter*. Mit 370 Abbildungen. Samme forlag), var planlagt et bind 2, som skulle indeholde »Der Goldschmiede Merkzeichen von Tondern bis Altona und Hamburg«. Krigen kom imellem, og der skulle gå 20 år før det af samlere og forskere så stærkt eftertragtede mærkekatalog så dagens lys. I mellemtiden døde Stierling (1950), og det blev overdraget Wolfgang Scheff-

ler, direktøren for museet i Celle, som i mange år har virket ved Landesmuseum (Thaulowmuseet), og som har gjort sig fortjent ved udgivelsen af Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtondern (og af Husum og Pinneberg-bindene), at udsende bogen på grundlag af det efterladte manuskript. Da der i Nordelbingens 19. bind er udgivet en speciel fortegnelse over Hamborgs mesterværker (ganske vist kun til år 1800) af Konrad Hüseler, er H. gledet ud, så det foreliggende arbejde begynder ved Altona og slutter i Tønder.

Mens 1. bindet i henseende til grundighed og udstyr må siges at være uovertruffet, lad så være at det i sin form kan være pinligt umådeholdent og at dets systematik lader meget tilbage at ønske, er helhedsindtrykket af 2. bind at det er et hastværksarbejde som af en eller anden grund skulle ud nu. Det er godt det kom. Men hvor man ærgrer sig over at udgiveren ikke har foretaget den ajourføring af materialet som særlig de sidste 10 års nyopdagede stof giver betingelser for.

For at udtrykke sig i et helt moderne sprog kan man sige at sølvsmedemærkerne er de isotoper ved hjælp af hvilke man kan spore et bestemt samfunds sølvsmedekunst og dets udbredelsesområde. Takket være århundredgamle lovgivningsbestemmelser m. h. t. mærkning af ædelmetal er vi i dag i stand til at give disse ting et særligt liv, at knytte dem til deres skabere og dermed sikre os en viden om tingskulturen som vi ellers ikke kan med de øvrige kunstindustrifrembringelser, tinnet måske undtaget. Stor gæld står vi i til de forskere, der som vor egen Bøje har afdækket sølvets hemmeligheder, og den største respekt for Stierlings arkivarbejde får man ved at læse de foran hver af byernes mesterfortegnelser anførte arkivalske kildehenvisninger..

At vurdere bogen som helhed vil vel ligge uden for danske forskeres muligheder. Men det afsnit, der har vor største interesse, Tønder, er til gengæld så rigt på stof, at bogen på forhånd er sikker på stor udbredelse blandt danske sølvkendere.

Det der først falder i øjnene er det meget store antal kendte mestermærker fra Tønder. Om dette nu skyldes at Tønders sølvsmede har været mere lovlydige end andre byers eller at Tøndersølv et bevaret (og kendt) i større mængder end andetstedsfra, ved vi ikke. Henved 125 Tøndermestermærker er samlede, mens Altona har 89, Husum 67, Wilster 58 og Frederiksstad 56. I forhold til Bøje, som loyalt er indarbejdet i hele Tønderafsnittet, er det en fremgang på ca. 40 nye mestermærker og 16 nye mesternavne. Der anføres i alt 111 navne, hvoraf dog de 6 er svende og et par tvivlsomme, men tilbage bliver dog så mange kendte mestre at Tønder i så henseende

står lige med Odense og Århus, altså på andenpladsen efter København!

Uheldigt er det, at der ikke er arkivalske henvisninger ud for hver mester, sådan som Bøje har det. For mange mestres vedkommende står blot »omtalt det og det år«. I flere tilfælde har udgiveren ikke gjort sig ulejlighed med at slå efter i Andresens Bürger- und Einwohnerbuch, hvor supplerende oplysninger ofte har kunnet hentes. En enkelt af de gamle mestre mangler helt, nemlig Nomme Goldschmidt, hvis skat er anført i Amtsregningen 1537. Om Jacob Reimer hedder det at han senest er mester 1662, tiltrods for at Andresen har datoen (8. 4. 1665). At han stempler sine arbejder allerede 1662, var intet bevis for at han da var borger. Han boede nemlig i Uldgade, hvis indvånere først blev incorporerede i byen i 1665. At det er hans enke, der er død 1741, er ganske usandsynligt. Der må her være tale om to sølvsmede, begge med navnet JR, hvoraf den første er leverandør af kirkesølv i store mængder (Arrild 1664, Bylderup u. d., Døstrup 1683, Emmelsbøl u. d., Ladelund 1667, Læk 1662, Møgeltønder 1674, Sdr. Løgum u. d., Tønder 1690), mens den anden, med borgerskab fra 6. 3. 1700, kan have fremstillet bl. a. to Tønder Museum tilhørende bægre, hvoraf det ene er dateret 1717.

For Christian og Sönnich Reimer mangler ligeledes datoen for borgeredens aflæggelse. Jörgen Ell er hos Andresen vognmand. Fr. Chr. Munchs og Hans Peter Marcussens i Tønder byarkiv bevarede testamentener synes ej heller at ha været udgiveren bekendt.

I det hele taget tør det formodes, at der endnu er adskilligt at hente ad arkivalisk vej, så meget mere som vi faktisk ved overmåde lidt om Tøndersølvsmedenes daglige livsvilkår (laugsager kendes slet ikke).

Efter angivelse af navn, fødsels- og dødsår samt datoen for borgereden + eventuelle andre oplysninger fra arkivmateriale følger så en fortegnelse over kendte arbejder i tilknytning til by- og mesterværker. At ville give en udtømmende oversigt over alt af hver mester kendt arbejde, er på forhånd dømt til at mislykkes. På dette område var Bøje forsigtigere, idet han blot antydede enkelte for vedkommende mester karakteristiske arbejder, men i øvrigt afholdt sig fra andet end at give en stempelfortegnelse.

For kirkesølvets vedkommende går det an der hvor udgiveren har kunnet holde sig til kirkerne syd for den nuværende grænse. Oplysningerne i »Kunstdenkmäler« synes at være i orden. Der forefindes tøndersølv i 20 kirker i Sydtønder amt, samt i St. Peter og Hemmingstedt. »Danmarks Kirker« har ind-

til nu indregistreret sølv fra Tønder i 24 kirker i det nuværende Tønder amt, 5 i Haderslev amt og 1 i Åbenrå amt (Løjt), men det tør formodes, at der kommer mere frem endnu. Her har udgiveren begået sin første utilgivelige fejl, ikke at henvende sig til Nationalmuseet og få disse aldeles uundværlige oplysninger med. Det ville bl. a. ha givet ikke før kendte mærker på Thomas Wüst, Christopher v. Barm og Berend Christiansen og ha suppleret inventarlisten med adskillige betydelige arbejder. Allerede på grundlag af kirkesølvet kan det konstateres, at tønderarbejdernes udbredelsesområde lå mere nord end syd for den nuværende grænse.

Var det nærliggende at udgiveren havde rettet henvendelse til Nationalmuseet, lå det vel endnu nærmere for at han havde undersøgt bestanden i Tønder Museum og i Tønder by. Ejheller dette er sket. Af Tønder Museums godt 100 sølvgenstande fra Tønder, repræsenterende ca. 40 forskellige identificerede mestre, er der (på grundlag af Bøje!) refereret til een og det endda af de seneste og dårligste. Her havde mestre som Søren Lorentzen, Johan Nielsen, Jürgen Lorentzen, Emanuel Godden, Holtzberg, Meinert, Lorenz Jonsen, samt adskillige varianter kunnet bestemmes, og her foreligger en række virkelig værdifulde korpusarbejder.

Hvad selve stempelengivelserne angår, må de karakteriseres som ringe. Hvor Bøje anvendte pinlig omhu (og brændte sine fingre!), har man her nøjedes med det omtrentlige. Således er nr. 866, der refererer til en spiseske af Jacob Andreas Bödewadt i Museum für hamburgische Geschichte, overhovedet ikke identisk med det virkelige mærke, der er en fin variant til Bøje 2871, men en grov og fortegnet efterligning. Nr. 867 er direkte forkert og hører til under Bödewadt II, Nr. 870, der nu er i Tønder Museums besiddelse, er efter stilkriterier at dømme betydelig ældre end anført og altså ikke af Brodersen. Den praktiske anvendelse af bogen nedsættes betydeligt ved dette sløseri, da mærkerne dog er det vigtigste af det hele.

Men alligevel —! Vi taler om Bøje, om Rosenberg, om Jackson, om Upmark, når vi arbejder med gammelt sølv. Vi vil også sige Stierling, når talen er om slesvig-holstensk sølv. Det må håbes at bogen hurtigst udsælges, så en ny kan udkomme, men da på grundlag af intimt samarbejde over landegrænsen. Vor landsdels historie hvadenten den er politisk eller kulturel er dobbeltsidig, og skal resultatet blive godt bør begge parter arbejde sammen.

Sig. Schoubye.

Henry Koehn:

Die nordfriesischen Inseln.

(4. udvidede udgave; Hamburg 1954).

Denne bog giver et usædvanlig alsidigt indtryk af det vestslesvigske vadehavs mangfoldige verden, af de 15 vesterhavsoer mellem grænsen og Ejdersted og af den nordfriesiske befolkning på de 13 beboede øer. Man imponeres af forfatterens indgående kendskab til Nordfrisland, der bygger på en halv menneskealders studium i mark og bog. Han har ikke blot megen viden om særlige specialer, men skriver godt om geologi, planteliv, forhistorie, historie, husbygning, redskaber, folke- dragter, søfart, landbrug, retsvæsen, sædvaner og åndsliv. Kun enkelte kapitler har han måttet overlade til andre; Georg Warnecke, Hamburg, har skrevet om dyrelivet, afdøde Julius Tedsen, Flensborg, om sproget, og nylig afdøde dr. Häberlin, Vyk, om øklimaet som sundhedskilde.

På denne baggrund bør man ikke hæfte sig ved korrekturfejl som, at »Valdemar IV« er bleven til »Wilhelm IV« og »Christian V« til »Christian I«.

Det er også naturligt, at Koehn som tysker hovedsagelig har søgt sit stof i den store tyske litteratur om Frisland. De forholdsvist få danske værker, han henviser til, citeres til gengæld ofte, et par steder endda på dansk, ligesom han mange steder finder det nødvendigt at henvise til forhold i Norden. Alligevel kan man som dansk ikke undgå at tænke på, hvor meget naturligere en hel del af stoffet ville falde ved en nærmere jævnføring med danske, specielt jyske forhold. Det gælder ikke mindst ordforrådet. Ord som »Lüngterew« (lyngtørv), »Apseten« (oppesiden = aftensæde), »Jul« og »Surrenkapp« (sørgekappe), som møjsommeligt må oversættes til tysk, har en helt klar betydning på dansk; »det ian Ug« (de jen øw) er godt jysk. Og »Faarwel« på Sild behøver næppe at forklares som et hollandsk låneord.

En afgørende fejl er det, at K. hele vejen betegner friserne som en tysk stamme, hvorimod Tedsen korrekt skriver: »Det frisiske er et helt selvstændigt sprog ved siden af de andre germanske sprog« og fremhæver dets nære slægtskab med engelsk. Denne fejl har Koehn fælles med mange andre tyske forfattere, og den hænger hos dem alle sammen med en sammenblanding af begreberne. K. sonderer ikke mellem »germansk« (= fælles-germansk) og »tysk«, men tager uden videre alt det fælles-germanske, herunder også det specielt frisiske, til indtægt for det tyske. Da han samtidig bruger ordet »nordisk« = »germansk«, kalder han også alle nordiske (= skandinavi-

ske) træk i Nordfrisland for tyske. På den måde bliver alt i Nordfrisland, også jættestuer, tingshøje og »jul«, gode vidnesbyrd om landets tyskthed; »keine Hexerei, nur Behändigkeit«.

Man bør derfor læse Koehns iøvrigt meget interessante udvikling om forhistorien med nogen varsomhed; både her og i det gode kapitel om geologien er K. desuden hurtigere til at udtale bestemte meninger, end de fleste danske forfattere ville være.

Også den historiske fremstilling er af og til fortegnet. Således var Abel ikke »Konge af Danmark og hertug af Slesvig«, men først hertug af Slesvig (under den danske konge) og siden konge af Danmark, herunder Slesvig. Det overrasker heller ikke, at K. gentager den tyske påstand om, at Danmark efter den 2. verdenskrig »udøver en invasionspolitik i Sydslesvig.«

Endelig forbavses man over, at K. efter at have fremhævet frisernes ligefremme indstilling og manglen på adelsvæsen, titler osv., i Frisland når til at betegne friserne som »herremennesker«. Man kan tænke sig, at han dermed vil fremhæve deres fribårne tankegang. Men det er helt forkert udtrykt. Fordi man ikke er slave, behøver man ikke at være herre. Tværtimod er frisernes valgsprog netop: »Ingen over os, ingen under os, hellere død end slave.« — Det nævnte udtryk kan tilmed minde om en tid, da det var fint at tilhøre et »herrefolk.«

Men så er der heller ikke meget mere at kritisere. En samlet beskrivelse af hver ø for sig ville vanskeligt kunne indpasses i bogen uden en mængde gentagelser. Derimod burde man i oversigten over nordfrisisk litteratur have medtaget »Nordfrisisk Institut«s værdifulde årbøger og nævnt en forfatter og digter som Albrecht Johannsen. Bogens omfang har vel heller ikke tilladt at gøre opmærksom på, at de tilsyneladende tyske stednavne på Amrum, Norddorf og Süddorf, dækker over de frisiske navne »Nordsarep« og Süssarep« (»sarep« svarer til »tarep« på Før = tarp eller torp).

Det vigtigste at fremhæve er bogens væld af interessante oplysninger, f. eks. følgende: Alene på Sild, Før og Amrum er der til vor tid bevaret over 1000 oldtidsgrave. De 4 hovedkirker i Kejtum på Sild, Niblum på Før, »Gamle Kirke« på Pelvorm og Tating i Ejdersted ligger på en lige linje nordvest-sydvest (derimod nævnes ikke »æ gammel Rif-vej«, som går nordpå fra Kejtum og hævdes at være kommet helt nede fra Ejdersted i oldtiden). Kirkerne i Morsum på Sild og Boldikum på Før har døbefonte af gotlandsk sten (det samme tegn på Sydslesvigs gamle østforbindelser findes i flere kirker i Angel). Under Erik af Pommern afskaffedes hedenskabet på Sild for anden gang. I 1760 drog 1450 mænd på hvalfangst alene fra Før, som dengang

havde 4.500 beboere ialt. Året efter opdagede Volquard Bohn fra Før den store bugt på Grønlands østkyst, der nu hedder Scoresby Sund efter englænderen S., som fandt den 1822, 61 år senere. Det nordlige Sild nær List mistede i tiden 1900—18 hvert år gennemsnitlig en strimmel land på 11,7 m bredde ved Vesterhavets angreb; til gengæld lægges der land til langs vestsiden af det sydlige Sild. Vadehavet fra grænsen til Ejdersted er 1100 km², hvoraf 725 km² tørlægges 2 gange i døgnet. — Når Tedsen skriver, at der i dag er ca. 16.000 frisisktalende i Nordfrisland, er dette desværre for højt; tallet er næppe over 10.000. Koehn omtaler, at der er fundet padelærer (pagajer) fra den midterste stenalder ved Duvensee i Lauenburg og ved Holmgård på Sjælland; dertil kan nu føjes et eksemplar fra Satrupholm i Angel, fundet 1956.

Uanset den traditionelle tyske fornægtelse af friserne som folk er det i det hele en bog, som det vil glæde alle venner af Frisland at kende. Dertil bidrager også den prægtige billedsamling; tyskerne har altid været gode fotografer. Bogen giver et stærkt indtryk af naturkræfternes indflydelse på alt i Frisland og viser samtidig friseres stolte historie som søfarere lige fra den tid, da Vesterhavet med nøgen ret kaldtes »mare friscum«: mærkeligt nok fortæller K. intet om de færøske sagn om friserne deroppe (i et walisisk værk om Storbritanniens historie har jeg fundet en omtale af friserne, der omkring folkevandringstiden skal have boet spredt på Englands østkyst fra Firth of Forth helt ned til Isle of Wight; også paa den jyske vestkyst, f. eks. på Holmslands Klit, kunne både folkepræg og byggeskik tyde på slægtskab med Nordfrisland).

Det er med fuld ret, at Koehn kalder friserne, som han omfatter med så stor interesse og kærlighed, det mest udprægede havfolk i Europa.

Frants Thygesen.

Bogen om Als.

Hovedredaktør Robert Huhle. Danskerens forlag, 1956. 589 s.

Medens næsten hver kreds eller egn syd for grænsen har sin hjemstavnsbog, har Nordslesvig med »Bogen om Als« fået sin første af slagsen. Ved en sammenligning må det siges, at Als-bogen hævder sig smukt. På højde med Kochs bog om Svans kommer den dog ikke; dertil er bidragene for spredte og uensartede og bogen som helhed for lidet afrundet. Men der er i den gode enkeltbidrag, som kaster lys over mangt og meget.

Det vil i en kort anmeldelse være umuligt at give en nærmere vurdering af de enkelte bidrag, der spænder fra natur-

historie, arkæologi, kunsthistorie og politisk historie til litteraturhistorie, filologi og bibliografi. Kyndige folk som Ernst Krag og Sv. E. Thuesen har skrevet om henholdsvis øens geologiske forhold og dens dyre- og planteliv. Professor Kr. Hald har behandlet stednavnene og de bebyggelseshistoriske problemer, der er knyttet hertil, medens Gunhild Nissen har skrevet om »Alsingergildet«, der indsamler materiale til beskrivelse af alsingermålet, om folkemålsdigteren Martin N. Hansen og i tilgift en lærd afhandling om det alsiske folkemål, som stikker slemt af fra bogens øvrige kapitler, der alle er holdt i populær og letlæselig form.

Museumsinspektør Olfert Voss giver en god oversigt over Als i oldtiden. Almindeligt kendt er sten- og broncealdertidens mange gravminder, og det er derfor af særlig interesse, at der nu fra så kyndig hånd også gives skildringer af de alsiske oldtidsbeboeres levevis, så vidt denne har kunnet anes gennem forskellige fund, hvoraf især skal nævnes det righoldige fund ved Bundsø fra den yngre stenalder. Også Hjortspringfundet og byanlægget ved Bro får fyldige omtaler. Den nye museumsinspektør i Sønderborg, Jørgen Slettebo, fortsætter med den middelalderlige arkæologi. Han fortæller om de mange voldsteder, om slottene og om den gamle alsiske lavel, om de indvandrede adelsslægter sydfra, om hertug Hans d. Yngres køb af de alsiske godser og hans hensynsløse fremfærd overfor de alsiske bønder. Hans d. Yngres og hans efterkommeres virksomhed på Als er imidlertid af så afgørende betydning for øens historie i de følgende århundreder, at redaktøren rettelig burde have spenderet et særligt kapitel og en betydeligt udførligere omtale af ham og de forskellige hertuginier, som grundedes med hans sønners deling af arven. Ernst Christensen har i sit kapitel: Blade af den alsiske landsbys historie ikke undgået misforståelser og direkte fejl ved skildringen af landbrugets forhold i ældre tid, men det er til en vis grad tilgiveligt, da der kun foreligger ret få oplysninger herom på tryk. Man kunde have ønsket, at der var givet udførligere oplysninger om hovedgårdenes og bøndergodsets driftsforhold, om fæsteforhold og om bøndernes skatter og hoveriydelser i 17. og 18. århundrede, hvortil der findes godt kildemateriale såvel i rigsarkivet som i landsarkivet i Åbenrå. Det, forfatteren har lagt hovedvægten på, er skildringen af det gamle landsbyfællesskab og de gamle arbejds- og festsikke, men det mest fængslende i hans kapitel er utvivlsomt skildringen af bøndernes forhold til den augustenburgske hertug. Med de meget interessante uddrag af stænderdeputeret og synsmand H. C. Bladts dagbog har Ernst Christensen bibragt os ny viden om

dette betydningsfulde kapitel i Als' historie. Og så bør det tilføjes, at kapitlet er særdeles velskrevet. Om de gamle gårde og huse beretter arkitekt Mogens Meyling, der ved sine restaureringsarbejder har erhvervet sig indgående kendskab til alsisk byggeskik, og vævekonsulent Karen Withen har skrevet om den alsiske folkedragt, et afsnit som vel navnlig vil interessere kvindelige læsere. Så vidt det er anmelderen bekendt, findes der ikke lignende skildringer fra andre nordslesvigske egne, og man må ønske, at historisk interesserede kvinder andetsteds må følge Karen Withens eksempel og tage deres egne gamle folkedragter op til nærmere studium og undersøgelse. Også i pens. lærer Chr. Maibølls kapitel om sygdom og lægehjælp er der ny landvinding. Med sjældnen sporsans har Maibøll af utalte arkivalske kilder fremdraget oplysninger om sygdomsbekæmpelsen, om kirurger og barberer, om kloge koner og kvaksalvere. Fra Maibølls kapitel er der en naturlig overgang til fhv. museumsinspektør J. Rabens om sagn og overtro. Med sædvanlig rundhåndethed øser Raben ud af sit eventyrlige forråd af historier og anekdoter. Raben skriver endvidere om »Sø og havn« og kommer her til at beskæftige sig en del med sønderborgske forhold, der iøvrigt ellers med henblik på en kommende Sønderborg bys historie ikke er behandlet i værket. Særlig udførligt behandles skipperlauget, som Raben iøvrigt også har skrevet om andetsteds. Fornøjelig er skildringen af, hvorledes en laugsfest formede sig 1855. Der berettes endvidere om det sønderborgske skibsbyggeri, og der bringes uddrag af forskellige skibsjournaler, der opbevares i skipperlaugets arkiv.

Pastor S. H. Zachariasen, der skriver om de alsiske kirker, har været stillet overfor en lidet misundelsesværdig opgave. Om et par år vil nationalmuseets store værk »Danmarks Kirker« med dets systematiske gennemgang af hver enkelt kirke være nået frem til Als, og med henblik herpå har forfatteren derfor klogeligt nøjedes med at fortælle lidt almindelig kirkehistorie ud fra de alsiske kirkebygninger og deres inventar. Kirke- og skolevæsenets historie er stedmoderligt behandlet i værket. Pastor Tage Brummer har skrevet et lille godt kapitel om det alsiske bispedømme, og lærer Chr. Jørgensen har ud fra sit kendskab til en enkelt landsbyskoles historie søgt at tegne et billede af det alsiske skolevæsens udvikling indtil 1864. Dette er alt om den vigtige side af kulturudviklingen, som kirke- og skolehistorien repræsenterer.

Forstander Frede Terkelsen skriver om »Als i krigstider«. Når bortses fra Sundeved og Dannevirke-egnen har næppe nogen anden del af Sønderjylland været hjem søgt af krigsbegivenheder og de ulykker, der følger i krigens spor, som Als har

været det. Skildringen er ført helt frem til besættelsestiden og dens illegale virksomhed. Et andet kapitel, der utvivlsomt også vil blive læst med stor interesse, er redaktør K. E. Larsens om den nationalpolitiske udvikling i fremmedherredømmets tid. Der er heri fremdraget en række interessante og oplysende træk, især fra fremmedherredømmets første år, da alsingerne var indblandet i flere konflikter med preussisk militær, og der er fortalt levende om de mange alsinger, som på afgørende vis var med til at præge den danske politik overfor de tyske magthavere. Ingen anden egn kan mønstre så mange førerskikkelser, som Als kan det.

De alsiske avisers historie er behandlet i et underholdende kapitel af redaktør R. Huhle, og redaktør Bjørn Svensson har skrevet om fabrikken i landsbyen og om de ændringer i hele den nordalsiske landskabelige og befolkningsmæssige struktur, som placeringen af den store fabrik Danfoss har medført og vel i stigende grad vil medføre. R. Huhle har endvidere skrevet, man fristes til at sige, et yndefuldt og lyrisk kapitel, som han har kaldt »De små kikk og de store syn«. Han fører os ad gamle veje og glemte stier bort fra alfarvej og beretter alt imens hyggeligt og underholdende om hændelser og tildragelser, der er knyttet til den egn og den natur, vi færdes i. Sådan skrives kun om et landskab, man er dybt fortrolig med og har kært. Ikke mindre fortjener Martin N. Hansens skildring af det alsiske folkelune at nævnes. Hvad han forhen har givet udtryk for i bunden stil, er her sat på prosa, og god prosa.

Rækken af bidragene til Als-bogen afsluttes med en fortegnelse over hjemstavnlitteraturen ved bibliotekar Villy Andersen. Det er værdifuldt, at der udarbejdes bibliografiske hjælpemidler, men man kunde rigtignok have ønsket lidt mere system i den alsiske bibliografi. En række fejlagtige placeringer kan kun skyldes forfatterens ukendskab til indholdet af de nævnte afhandlinger og værker, men de personalhistoriske arbejders anbringelse snart under den topografiske afdeling, snart andetsteds kan ikke forklares herved. Strengt nødvendigt kan det ikke siges at være, at der i den topografiske afdeling for hvert sogns vedkommende er en henvisning til Trap. Med samme ret kunde der have været henvisninger til Oldekop, Schrøder og andre topografiske værker. Forbavsende er det at lægge mærke til, at forfatteren tilsyneladende ikke kender Jenssen: Kirchliche Statistik og det for nogle år siden udkomne værk Danmark før og nu, hvori der findes gode monografier af flækkerne Nordborg og Augustenborg. Også andre værker, hvori der vil kunne findes adskilligt til belysning af alsiske forhold, savnes i fortegnelsen.

Skal man resumere indtrykket af en forholdsvis hurtig gennemlæsning af Als-bogen, må det siges, at værkets bidrag med en enkelt undtagelse er gode, folkelige, og letlæste skildringer. På den anden side skal det også siges, at bogen ikke er den endelige fremstilling af Als gennem tiderne. Der er iøjnefaldende mangler og udeladelser. Landbrugs-, kirke- og skolehistoriens stedmoderlige behandling er omtalt. Sociale forhold, skovbruget, retsplejen og administrative forhold er ikke behandlet. Men bogen vil utvivlsomt kunne bidrage til at vække og nære den historiske interesse på Als og kunne virke inspirerende til at gå i gang med yderligere undersøgelser vedrørende øens historie. Det er al anerkendelse værd, at forlag og redaktør har turdet binde an med en saa stor og krævende opgave, og forhåbentlig får forlaget også et så tilfredsstillende resultat i økonomisk henseende, at det tør tænke på lignende værker for andre egne af Sønderjylland. Men i så fald bør man give medarbejderne så rigelig tid, at det bliver muligt at udnytte arkivalisk materiale i højere grad end tilfældet har været med Als-bogen, og man bør tilstræbe, at bøgerne i deres helhed bliver mere afrundede.

Værket er forsynet med et væld af gode billeder, og iøvrigt er der kun godt at bemærke om udstyret. Prisen derimod vil jo nok vække betænkeligheder hos en og anden — 105,00 kr.

Peter Kr. Iversen.

Håndbog for danske lokalhistorikere.

Redigeret af Johan Hvidtfeldt.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1952—56. 519 sider.

Håndbog for danske lokalhistorikere, der i 1952 begyndte at udkomme heftevis, er nu afsluttet, og det kan straks fastslås, at resultatet er blevet et i det ydre smukt og stateligt værk. Redaktionen har ligget i hænderne paa landsarkivar Hvidtfeldt, der ved planlæggelsen har været bistået af et rådgivende udvalg, bestående af direktør, dr. phil. Poul Nørlund og kontorchef Gunnar Knudsen — ingen af dem nåede at se værket afsluttet — samt dr. phil. Roar Skovmand. Den store håndbog falder i to dele. Den første fortæller om lokalhistorikerens arbejde og alle de praktiske spørgsmål, der møder ham under arbejdet med sogne- eller egshistorie. Den anden del er et historisk leksikon, der oplyser om emner og forhold, som enhver, der beskæftiger sig med lokalhistorie, vil komme til at stå overfor.

Bogens første del — 118 sider — er skrevet af værkets redaktør. Hvidtfeldt beskæftiger sig indledningsvis med selve

historiens væsen og spørgsmaalet om udvælgelse af historisk stof og placerer lokalhistorien i forhold til den historiske viden- skab. Det er særdeles velskrevne og tankevækkende kapitler, som fortjener at læses af flere end dem, der står overfor at skulle udgive en sognehistorie. (Et par trykfejl: side 1 linje 20 eksem- plar = eksempel; side 7 linje 28 lokalhistorikeren = lokalhisto- rien). Hvidtfeldt går derfra over til at skildre en trykt sogne- histories tilblivelse. Man bemærker, at det er en mand med stor erfaring i udgiverarbejde, der skriver. Man får at vide, hvordan der skaffes penge. Både af økonomiske grunde og af hensyn til stoffet vil Hvidtfeldt mene, at det ofte er praktisk at tage et noget større område end et sogn, f. eks. et herred, en ø eller en halvø, hvorimod amtsskildringer ofte vil være for omfatten- de til, at man kan få de enkeltheder med, der har interesse. Vi- dere fortælles der om nedsættelse af redaktion og om fastlæg- gelsen af skildringens stof. Der gøres rede for indsamlingen af stof under de fire hovedgrupper: trykte kilder, skriftligt mate- riale, museumsstof og traditionsstof med udførlige studievejled- ninger for hver enkelt gruppe. Derpå følger en gennemgang af de historiske hjælpevidenskaber, som lokalhistorikeren også må tage i anvendelse. Der gøres rede for den kildekritik, også lokalhistorikeren må øve, og Hvidtfeldt er så nået frem til gen- nemgang af selve fremstillingen, hvor der indledes med en række sproglige anvisninger. Sluttelig fortælles der om tryk- ning og offentliggørelse; man mærker tydeligt, at det er en mand, der kender de vanskeligheder, en udgiver har, der har skrevet disse vejledninger, der, om de følges, kan spare for meget spild af tid og penge. — Der er over hele Hvidtfeldts fremstilling energi og optimisme, der kun kan virke befordren- de på det lokalhistoriske studium og lysten til offentliggørelse af dets resultater. Dog bør denne vejledning næppe være det første materiale, der forelægges en arbejdsgruppe i et sogn; man kunne da let svimle ved opgavens storhed. Sat ind på det rigtige tidspunkt vil håndbogen så afgjort hjælpe fremad. Også for sønderjydske lokalhistorikere vil den være til megen hjælp og dog har man her været bedre stillet end det øvrige land, på grund af Peter Kr. Iversens »Vejledning for sønderjydske lokal- historikere«. Også fremover vil denne fremstilling, der tager hensyn til de særlige sønderjydske forhold, være grundbogen for den, der her vil skrive sogne- eller egns historie, men man vil føle det som en rigdom at kunne supplere Iversens kortfat- tede fremstilling op med Hvidtfeldts udførligere.

Håndbogens anden del — 396 sider — udgøres som nævnt af et historisk leksikon, der har haft 53 medarbejdere. Der brin-

ges her i let tilgængelig form forklaring på udtryk og oplysning om emner, som lokalhistorikeren træffer på, hvor der er grund til det med henvisning til den litteratur, hvor man finder emnet udførligere behandlet. Leksikonet dækker arkæologi, middelalder og nyere tid, men er under hensyntagen til det skandinaviske middelalderleksikon, der er under udgivelse, og lokalhistorikerens særlige tarv, udførligst med henblik på tiden fra 1500 til ca. 1850. Til illustration af, hvor omfattende leksikonet er, kan anføres opslagsordene fra en enkelt side: græsøksne, grønjord, Grønlunds samlinger, guardian, gudelige forsamlinger, Gudenåkultur, gudspenge, guldgubber, guldriddere, guldsmede og guldvurdering. Leksikonet vil ikke alene betyde en værdifuld hjælp for lokalhistorikeren, men for alle, der arbejder med dansk historie; historiestuderende ved vore universiteter vil sikkert vide at nytte det, og som håndbog til brug for særlige opgaver ved seminarier og gymnasier vil leksikonet være til megen gavn. — Først og sidst vil dette værk imidlertid være en håndsækning til og en inspiration for arbejdet med dansk lokalhistorie.

K n u d F a n ø.

Bognyt

Peter Huber und Willi Wolke: Mein Heimatdorf Tarp im Wandel der Zeiten. Herausgegeben von der Gemeindeverwaltung Tarp 1955, 116 s.

Sædvanligvis er det lærere eller præster, der står som forfattere til de sydslesvigske hjemstavnsbøger. I dette tilfælde har en landmand, Peter Huber fra Tarp i Oversø sogn, Ugle herred, grebet til penne og sammen med assistent ved Landesarchiv på Gottorp, Willi Wolke, fået udarbejdet en smuk lille bog om Tarp. I hastige strejflys berettes om byens almindelige historie, dens geologi og arkæologi, om dens juridiske forhold, om stednavne, landsbyfællesskab og udskiftning, om krigsbegivenheder, skolevæsen m. v. Om kirkelige forhold berettes derimod ikke, da Tarp ikke er sogneby. Det, der fylder mest i bogen, er den udførlige skildring af hver ejendoms historie; der gives her ikke blot oplysninger om ejerne, men tillige også om deres slægt, hvorved bogen får betydelig interesse for personalhistorikere. Sluttelig skal bemærkes at bogens udgivelse er bekostet af kommunerådet, et eksempel til efterfølgelse også i Nordslesvig.

P. K. I.

Bjørn Ochsner: Fotografier i Danmark indtil år 1900. Udgivet af Landsudvalget for Indsamling af gamle Fotografier. Duplikeret. Dansk Bibliografisk Kontor. København 1956. 406 sider.

Et stort samlerarbejde er gået forud for udsendelsen af dette værdifulde værk, hvis formål i første række skulle være at hjælpe de mange museer, arkiver og andre institutioner samt enkeltpersoner, hvis samlinger rummer fotografier, til at få disse nærmere bestemt. Men det har desuden været hensigten at anspore den interesse, der i de senere år fra museer og arkiver har været vist de gamle fotografier. En interesse, som har medført, at langt flere fotografialbummer og enkeltbilleder tilbydes samlingerne, selv om dog stadig store mængder fotografier af lokal eller landsomfattende interesse desværre stadig kasseres ved dødsboafslutninger eller ved oprydninger.

Det er derfor glædeligt, at denne fortegnelse udsendes allerede nu, selv om forfatteren er vidende om, at den ikke er fuldstændig; men han håber på brugerens medarbejderskab og beder om meddelelser om eventuelle mangler og fejl.

Fotograferne er opført alfabetisk. En amtsvis ordnet oversigt over de forekommende lokaliteter henviser til et stødregister, som bringer en fortegnelse over de i pågældende by hjemmehørende fotografer, således at man nemt kan finde frem til samtlige kendte fotografer inden for et bestemt område. Bogen omfatter ikke alene det nuværende Danmark, men medtager også hertugdømmerne som helhed indtil 1864, hvorfor der i registret er opført i alt 84 fotografer fra Sønderjylland, heraf 51 fra Nordislesvig og 14 fra Flensborg.

Skal der fremsættes en kritik, må det blive mod en noget inkonsekvent benyttelse af danske og tyske stednavne. Som stikord burde den danske form have været benyttet, ligeledes i teksten og registeret, man kunne så have nøjedes med den tyske form ved citater. Det virker irriterende når man snart bruger den danske og snart den tyske form; men det er kun småting i forhold til værkets værdi.

Olav Christensen.

Sydslesvig i tekst og tal. En håndbog redigeret af Johs. Hoffmeyer og Bent A. Koch. Det danske Forlag. 1955.

Der er her skabt en nyttig håndbog for den, der vil orientere sig i sydslesvigske forhold. Det danske mindretals organisatoriske forhold er skildret i oversigtlig form. I korte biografier skildres 60 af de personer, hvis virke præger Sydslesvig i dag; der findes en kort historisk oversigt, ligesom de vigtigste dokumenter fra tiden efter 1945 er aftrykt i uddrag. Størst interesse vækker afsnittene om de administrative og samfundsmæssige forhold i Sydslesvig. Mange vil sikkert heri kunne finde nyt materiale til vurdering af de vilkår, det danske mindretal lever under. Bogen er rigt illustreret — blandt andet med værdifulde skematiske fremstillinger af de samfundsmæssige forhold, udført af den unge sydslesvigske tegner Ellen Kasper Thomsen.

K.F.

Grænsekampen — i ny fase? En dansk-tysk samtale redigeret af Lorenz Rerup og Bent A. Koch. Det danske Forlag. 1955.

Bogen er skrevet og inspireret af mødet på »Magleås«. Bidragyderne er foruden redaktørerne, overregeringsråd Axel Henningsen, Kiel, redaktør Tage Jessen, Flensborg, overlærer Peter Klindt, Aabenraa, fhv. finansminister Schenck, Kiel, fuldmægtig O. M. Olesen, København, skoleråd Detlef Hansen, Husum, højskoleforstander Poul Engberg, Hørsholm, og forstander Johs. Novrup, Magleås. Ikke mindst Rerups bidrag om nydanskheden har påkaldt sig interesse. I offentligheden har mødet på Danebod afvigte sommer samlet interessen om sig, og Magleåsmødet er vel glemt af de fleste. Denne bog har da interesse som tidsdokument.

K.F.

Tønder Handelsstandsforening 1906—1956. Ved Werner Christiansen, Tønder, 1956.

I anledning af sit 50-års jubilæum har Tønder Handelsstandsforening udsendt dette lille, smukt illustrerede festskrift på 36 sider. Efter en kort skildring af handelens tidligere organisation fortælles der levende om handelsstandsforeningens og handelens trivsel i de forløbne 50 år: i den stabile tid op til 1914, under verdenskrigen og i overgangstiden, i mellemkrigstiden og besættelsesårene. Fremstillingen konkluderer i, at vestslesvigsk besindighed under skiftende vilkår har sat sit præg på handelslivets dispositioner i Tønder. Set med lokalhistorikerens øjne er skriftet et nyttigt supplement til den skildring af den lokale økonomiske udvikling, der blev givet i bogen »Tønder Landmandsbank«, 1951, hvortil Werner Christiansen også har leveret hovedbidraget.

K.F.

»Lille vejledning i læsning af gotisk skrift« ved H. K. Kristensen. Historisk Samfund for Ribe amts småskrifter nr. 1, 1956.

Heftet bringer en række skriftprøver med tekstlæsninger og forklaringer. Det tager sit udgangspunkt i forrige århundrede og fører sin læser tilbage i tiden. Heftet vil utvivlsomt være en nyttig førstehjælp for den, der vil studere skriftlæsning, men peger selv hen på Holger Hjelholts bog »Skriftprøver fra Reformationen til Midten af 19. Aarh.« og Erik Kromans »Skriftens Historie i Danmark« til yderligere dygtiggørelse.

K.F.

Statsrådets forhandlinger 1848—1863«, II bd. 16. november 1848—30. august 1850.

Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. 635 sider. Ejnar Munksgaard, 1956.

Under bognyt i »Sønderjydske årbøger« 1954 II er der givet en kort omtale af I bd. af denne vigtige kildeudgave. Bind II bebuder udsendelsen af et nyt bind omfattende tiden september 1850—1852. En udførlig anmeldelse vil blive bragt, når værket er afsluttet.

K.F.

Johs. Krøier: Peter Glud. Hilbo og Friis' bogtrykkeri, København, 1955. 22 sider.

Johs. Krøier, fhv. kæmner i Haderslev, senere administrator ved Det kongelige Teater, har i dette lille skrift sat et æresmindre over en af treårskrigen tapre danske officerer, Peter Glud, underofficer til 1848, men på krigsminister Tschernings initiativ sammen med andre

udnævnt til løjtnant ved krigens udbrud. Med meget kolorit skildrer Johs. Krøier løjtnanten, ikke mindst hans tapre indsats i fægtningen ved Bustrup den 23. april 1848, hvor han, efter at hans folk var skudt bort, alene måtte betjene kanonen. De Meza, artilleriets øverste chef, påskønnede hans indsats med ordene: »Jeg takker Dem og Deres folk for den eklatante Bravour. Den skal blive påskønnet. Adieu, hr. løjtnant von Glud«, hvortil Glud svarer: »Belønningen får jeg nok først hinsides«. Den 6. juni 1849 blev han dræbt under et bombardement af kastellet i Fredericia. — Krøier sandsynliggør sluttelig, at Peter Glud er modellen til den gamle løjtnant i H. P. Holsts »Den lille Hornblæser«, der udkom ca. 4 måneder efter Gluds død. Man står her overfor en ualmindelig velskrevet afhandling, som mange utvivlsomt vil have glæde af at stifte bekendtskab med. Skriftet fås hos bogtrykkeriet — pris 10 kr.

K.F.

Årsberetning og regnskab 1955-56

Ved *Peter Kr. Iversen og Olav Christensen.*

I overværelse af ca. 150 medlemmer afholdtes Historisk samfunds årsmøde søndag d. 27. maj 1956 på Hotel Dybbøl Banke. Formanden, fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen bød velkommen, idet han rettede en særlig velkomsthilsen til fhv. postmester Ræder, fhv. museumsinspektør Raben, professor, dr. phil. Troels Fink og hans studenterhold, der for tiden opholdt sig på Sandbjerg. Efter at redaktør Morten Kamphøvenser, Åbenrå, var valgt til mødets dirigent, oplæste sekretæren, arkivar Peter Kr. Iversen, årsberetningen, idet han indledningsvis mindedes de medlemmer, der i årets løb var afgået ved døden.

Efter vedtagelsen af de nye love på sidste årsmøde er styrelsen gået i lag med omorganiseringen af foreningen. Nyordningen er dog endnu kun delvis gennemført, idet det på grund af uforudsete omstændigheder ikke er lykkedes at få et amtsudvalg oprettet i Haderslev amt. Men forarbejdet er dog så langt fremskredet, at udvalget vil kunne konstituere sig i løbet af ganske kort tid. I Sønderborg amt har vi endnu ikke foretaget os noget, da vi inden oprettelsen af amtsudvalget her gerne ville tale med ledelsen af Historisk samfund for Als og Sundeved om indledning af et samarbejde. Mange andre opgaver har lagt beslag på styrelsens arbejdskraft, og derfor har vi gerne villet udskyde disse forhandlinger lidt. Vi håber på vor side, at der i de kommende år vil kunne skabes grundlag for et frugtbart samarbejde med Historisk samfund for Als og Sundeved. Amtsudvalg er altså foreløbigt oprettede i Åbenrå og Tønder amter samt i Sydslesvig, og samtidig er der udpeget tillidsmænd i næsten alle sognene i Åbenrå og Tønder amter. I forbindelse med de stiftende møder har der været holdt foredrag. I Åbenrå talte landsarkivar Hvidtfeldt om livegenskab i Sønderjylland, i Tønder forstander Hans Lund om historisk sans, og i Flensborg talte adjunkt Th. Madsen om det danske skolevæsen i Sydslesvig mellem de to slesvigske krige. Der har været god tilslutning til disse amtsmøder, især i Tønder, og det har altså vist sig, at vore medlemmer godt vil slutte op om foranstaltninger ud over årsmøder og egnsvandring.

Vi har også mærket en stigende interesse for vort arbejde i et øget medlemstal. Ved sidste årsmøde havde vi ca. 1160 medlemmer, i dag har vi flere end 1300, altså en pæn tilvækst. En meget betydelig del af de nye medlemmer har vi fået fra Sydslesvig, hvor pastor H. F. Petersen har gennemført en energisk hvervning, men også i Åbenrå og Tønder amter, hvor nyordningen er gennemført, og hvor tillidsmandsinstitutionen er begyndt at virke, har vi fået mange nye medlemmer. Jeg vil gerne benytte den herved givne lejlighed til at takke amtsudvalgsmedlemmerne og tillidsmændene for det allerede udførte arbejde og udtale ønsket om, at de også i dagene, der kommer, vil være med til at udbrede kendskabet til Historisk samfunds arbejde og være med til at vække og styrke den historiske interesse inden for deres virkekreds.

For at aktivere foreningens arbejde i dets forskellige afskygninger er der dannet forskellige arbejdsudvalg. Det lokalhistoriske udvalg har udarbejdet en ledetråd for tillidsmændenes arbejde og endvidere har man i udvalget drøftet egnsvandringen nu til høsten og tilrettelæggningen af lokalhistoriske kursus, specielt for seminarister og yngre lærere. Udvalget vil iøvrigt stå det lokalhistoriske arbejde rundt omkring i sognene bi med råd og dåd. Udvalget består af viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, overbibliotekar T. Glahn, Flensborg, arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og museumsinspektør H. Neumann, Haderslev. Endvidere er et museumsudvalg med museumsinspektør Neumann som drivende kraft ved at skabe rammerne for dets virksomhed, og der er påtænkt oprettelse af et personalhistorisk og kirkehistorisk udvalg, idet der inden for vor medlemskreds er flere, som har specielle interesser på disse felter.

Inden for redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger er der sket den ændring, at adjunkt Fanø, Tønder, er indtrådt i udvalget og har afløst arkivar Iversen som redaktionssekretær. Formålet med denne nyordning er at aflaste sekretæren, så at han kan afse mere tid til andre arbejdsopgaver. Iøvrigt vil medlemmerne have bemærket, at der i efterårshæftet af Sønderjydske årbøger var oprettet en ny rubrik: Noter og nyt, hvori det er hensigten fremtidig at bringe korte meddelelser om det historiske arbejde i Sønderjylland. Der har hidtil for bidrag til Sønderjydske årbøger været betalt et honorar på 6 kr. pr. trykside, et i virkeligheden latterligt lille honorar, når det betænkes, hvor meget arbejde der ofte lægges i udarbejdelsen af afhandlingerne. Det har som følge heraf vist sig lidt vanskeligt at fremskaffe egnede bidrag til årbøgerne, og vi må se, om der ikke kan skaffes udveje for at få honoraret sat i vejret, så at det kommer mere i overensstemmelse med det nuværende prisniveau. Vi skulle jo nødig udsætte os for, at årbøgernes historiske standard og gode ry ikke kan holdes.*)

*) Honoraret er nu sat op til 8 kr. pr. side.

Det nye redaktionsudvalg for skriftrækken, der består af professor, dr. phil. Troels Fink, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, arkivar Peter Kr. Iversen og forstander Hans Lund, har holdt et møde, hvor retningslinierne for udvalgets arbejde blev fastlagt, og hvor en række arbejdsopgaver, som man i de kommende år vil søge gennemført, blev drøftet. Man vil sætte ind på forskellige områder, bl. a. vil man søge at få fremmet udgivelsen af kildesamlinger til belysning af Sønderjyllands politiske og kulturelle historie, som kan være af værdi for den videnskabelige udforskning af landsdelens historie, men ikke mindst være en håndsrækning til vore lokalhistorikere. Iøvrigt ser det ud til, at vi igen i år vil kunne tilbyde vore medlemmer en bog til favørpris inden for vor skriftrække, nemlig én af vor dygtige og flittige medarbejder, adjunkt H. V. Gregersen, udarbejdet levnedsskildring af præsten og forfatteren Niels Heldvad. Inden for medarbejderkredsen ved Åbenrå bys historie, som agtes udsendt om et par år, er der sket en ændring, idet bibliotekar Aage Bonde på grund af stærk optagethed med andet arbejde har set sig nødsaget til at bede sig fritaget for at skrive om tiden mellem de slesvigske krige. I stedet har H. V. Gregersen påtaget sig at skrive også dette afsnit. Redaktør A. Svensson er i færd med udarbejdelsen af 2. bind af sit stort anlagte værk om redaktør Jens Jessen, som blev omtalt udførligere i sidste årsberetning, men der kan endnu intet siges om, hvornår andet bind vil fremkomme. Det er lidt trist at måtte fastslaa, at salget af 1. bind af Jessen-biografien har skuffet noget. Vi havde regnet med, at bogen ville være blevet solgt i så mange eksemplarer, at vi havde kunnet indtjene et overskud, som kunne have været anvendt til udgivelsen af 2. bind, men trods bogens fine anmeldelser er der foreløbig kun solgt 300 eksemplarer. Det er endnu muligt for medlemmerne at få bogen til favørpris. Som særtryk af Sønderjydske årbøger er ligeledes i skriftrækken udsendt arkivar Peter Kr. Iversens uddrag af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger. Af denne publikation er der nogle eksemplarer tilbage. Endvidere kan i denne forbindelse nævnes, at der uden for skriftrækken er udsendt en lille bog om Agnes Smith fra Lundsmark, skrevet af fru Marie Boesen, København. Salget af denne letlæselige levnedsskildring er gået efter forventning. Sammen med Grænseforeningen og uden for skriftrækken er endvidere siden sidste årsmøde udsendt 2. bind af Flensborg bys historie. Denne publikation er nu ved at være udsolgt.

Af vort øvrige arbejde har især de såkaldte egnsvandringere formået at vække medlemmernes interesse, endda i en sådan grad, at vi nu og da har vore betænkeligheder, om turene kan tilrettelægges rent praktisk således, at deltagerne får det rigtige udbytte af dem. Sidste år indbød vi til et besøg d. 11. september i egnen Løgumkloster—Grøngård, og der mødte ca. 325 deltagere. Vi begyndte i Løgumkloster kirke, som den unge kunsthistoriker, frk. Marie Louise Dircks viste

os og berettede kyndigt om. Derefter kørte den lange bilkaravane ud til en nærliggende, videnskabelig forsøgsmark, hvor der dyrkes og høstes korn på oldtidsmaner. Overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg, Nationalmuseet, demonstrerede høstning med flintesegl og beskrev indgående de interessante forsøg, som over en årrække gennemføres her. En truende byge afkortede opholdet ved forsøgsmarken noget, men efter kaffebordet i Jejsing forsamlingshus fortsatte dr. Steensberg sit afbrudte foredrag og besvarede spørgsmål fra den lydhøre og meget interesserede forsamling. Fra Jejsing kørtes til Grøngård, hvor første-lærer Leick, Lydersholm, kort ridsede det forsvundne jagtslots historie op og viste os dets placering i terrænet. Bestyrer Bentholt og frue havde arrangeret en lille udstilling af fundne genstande fra det gamle slot. Udflugten sluttede i Burkal kirke, hvor frk. Dircks og pastor Høgel berettede om kirken og dens inventar. Adjunkt Fanø ledede i formandens fravær på udmærket måde udflugten. Det er iøvrigt det glædelige forbundet ved udflugterne, at de takket være den beskedne deltagerafgift, der opkræves, i økonomisk henseende stort set hviler i sig selv.

Det samme kan desværre ikke siges om foreningens øvrige arbejde. Selv om den tilgang på ca. 150 nye medlemmer, vi har haft i det forløbne år, betyder en indtægtsstigning på 1200 kr., kan medlemskontingentet langt fra bære alle de med foreningens mangesidede virksomhed forbundne omkostninger. Vi har i år igen til vort arbejde modtaget betydelige tilskud fra stat, kommuner og Dansk kultursamfund, og endvidere har vi til udgivelsen af vore skrifter modtaget understøttelse fra Berlingske Tidende, Brødrene Brousts Legat til Støtte for Dansk-heden i Slesvig og fra Fonden af 1936. For den hjælp, vi således har modtaget til vort arbejde fra offentlig som privat side, vil jeg gerne herved give udtryk for foreningens bedste tak.

Men vi har stadig store uløste opgaver liggende forude, det gælder ligefuldt den folkelige og lokalhistoriske side af foreningens virksomhed som den mere videnskabelige side. Uden fortsat og øget hjælp kan vi ikke udbygge vort arbejde, som vi gerne ville det, og som vi med de nye love har skabt rammerne for. Vi vil i de kommende år gerne udbygge og aktivere vort arbejde i landsognene, og styrelsen har derfor besluttet at anmode sognerådene om en understøttelse til vort arbejde, som på flere områder kan ligestilles i betydning med f. eks. biblioteks- og aftenskolearbejde. Vi kommer tillidsfuldt med disse ansøgninger i bevidstheden om, at der i de kommunale råd vil være forståelse for værdien af det arbejde, som Historisk samfund for Sønderjylland allerede udfører og som det fremtidig vil søge at udbygge. Vi venter hos sognerådene at finde forståelse for den opfattelse, at kendskabet til fortiden er forudsætningen for forståelsen af mange nutidige foreteelser, ikke blot på det nationalpolitiske område, men også på det økonomiske og sociale felt, og at det historiske arbejde

og historisk oplysning i det hele taget har stor folkeopdragende betydning.

Imidlertid kan vi selv, styrelsen, amsudvalg, tillidsmænd og menige medlemmer også være med til at skabe øget interesse for vort arbejde og skaffe foreningen større indtægter ved at få venner og bekendte til at indmelde sig. Den medlemsfortegnelse, som er trykt i efterårshæftet af Sønderjydske årbøger, viser kun alt for tydeligt, at der i langt de fleste sogne må kunne tegnes flere medlemmer. Ved et målbevidst arbejde på dette område, må medlemstallet sikkert kunne bringes op på det dobbelte. Som en opmuntring til tillidsmænd og andre medlemmer har styrelsen derfor iværksat en lille konkurrence om, hvem der inden 1. maj 1957 kan skaffe flest indmeldelser til foreningen. Der er udsat tre smukke boggaver, som vil blive tildelt de tre, der tegner flest medlemmer. Nærmere angående denne konkurrence vil kunne findes på 2. omslagsside af Sønderjydske årbøgers forårshæfte.

Derefter aflagde kassereren, fuldmægtig Olav Christensen regnskabet og forelagde budgettet for det kommende år. Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt uden drøftelse. Viceskoleinspektør W. Christiansen forelagde beretning og regnskab for Sønderjydsk månedsskrift. Der var trange kår for de fleste tidsskrifter, men det forløbne år havde dog i økonomisk henseende været forholdsvis godt for månedsskriftet. Der havde været et driftsoverskud på 1416 kr., og gælden var blevet bragt ned til 1220 kr. Tilgang af nye medlemmer vilde dog kunne bedre tidsskriftets forhold yderligere. Adjunkt Gudrun Gregersen, Sønderborg, efterlyste folkloristisk stof i Sønderjydsk månedsskrift. W. Christiansen vilde gerne optage sådant stof og rettede en kraftig opfordring til medlemmer og læsere om at indsende artikler til redaktionen.

Under det følgende punkt på dagsordenen, valg af styrelsen, meddelte formanden, at han ønskede at trække sig tilbage. Arbejdet i Historisk samfund havde for ham været en oplevelse, og ikke mindst havde han haft glæde af de 20 år som formand. Udover glæde havde han følt, at arbejdet havde givet ham tilskud til hans egen åndelige udvikling. Da han nu snart var 78 år, mente han, at tiden var inde til at trække sig tilbage, og han udtalte en tak til styrelse og medlemmer for udvist tillid. Forstander Hans Lund bad derefter om ordet og bragte en smuk hyldest og tak til den

afgaaende formand. »Vi ved alle, hvor meget Historisk samfund skylder Dem og ser med beklagelse, at De trækker Dem tilbage«. Forstander Lund bad om årsmødets tilslutning til, at dr. Lausten-Thomsen udnævntes til foreningens æresmedlem. Forslaget vedtoges enstemmigt, idet forsamlingen rejste sig og hyldede formanden med kraftigt bifald. Ved forudgående lodtrækning var det afgjort, at viceskoleinspektør W. Christiansen, adjunkt K. Fanø og landsarkivar J. Hvidtfeldt skulde på valg. Alle tre genvalgte enstemmigt, og i stedet for dr. Lausten-Thomsen nyvalgte på forstander Lunds forslag provst, dr. theol. J. Holdt, Brede.

Medlemskontingentet fastsattes uforandret til kr. 7,50 efter en kort drøftelse mellem landsretssagfører Mønberg og kassereren.

Under eventuelt vedtoges, at næste årsmøde skulde afholdes i Slogsherredshus. Der udviklede sig derefter en længere drøftelse om salget af foreningens publikationer. Gårdejer J. Jepsen, Strågård, mente, at der burde gøres noget for salget af skrifterne og opfordrede medlemmerne til at anvende dem som gavebøger. Han undrede sig over, at han ikke så skrifterne i bogladen. Kassereren oplyste, at der for Jessen-bogens vedkommende var udsendt 13—14.000 bestillingskort, men at salget ikke desto mindre lå på ca. 400 eksp. Sekretæren mente, at boghandlernes interesse for samfundets skrifter var for ringe, hvortil boghandler Møller, Haderslev, bemærkede, at bøgerne saa kedelige ud, og at boghandlerne ikke blev underrettet om deres udsendelse. Sekretæren svarede, at skrifterne efter råd fra sønderjyske boghandlere udsendtes i kommission hos boghandlernes kommissionsanstalt, men at denne ordning havde skuffet. En nyordning burde derfor overvejes. Redaktør Morten Kamphøvenser omtalte ligeledes bøgernes kedelige udseende og foreslog annoncering ved juletid. Assistent Laursen, Bovrup, tilrådede annoncering i Sprogforeningens Almanak.

Efter et fælles kaffebord talte professor Fink om den kirkelige sprogrænse og under ledelse af fhv. postmester Ræder og fhv. museumsinspektør Raben foretoges en vandring i skanseanlægget.

Peter Kr. Iversen.

Efter årsmødet konstituerede styrelsen sig med arkivar Peter Kr. Iversen som formand. Til tredje medlem af forretningsudvalget valgtes redaktionssekretæren for Sønderjydske årbøger, adjunkt Knud Fanø. Museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, der ikke er medlem af styrelsen, tiltræder som hjælpesekretær.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1955.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	8.977,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	1.320,60	Papir og tryk ..	11.549,85
Salg	4.949,91	Honorarer	2.141,00
Tilskud	14.500,00	Skrifter	7.995,37
Gave	20,00	Ekspedition, sekretær,	
Refusion af papir-		kasserer	800,00
afgift	254,41	Fragt og omdeling	2.900,16
Egnsvandringen	906,00	Møder og repræsentation	1.013,45
Renter	41,99	Egnsvandringen	1.026,11
Forskelligt	43,85	Annoncer	299,60
		Flytning af boglager	410,25
		Forskelligt	625,56
		Balance	2.252,91
	<u>31.014,26</u>		<u>31.014,26</u>
 <i>Aktiver:</i>		 <i>Passiver:</i>	
Post- og bankkonti ..	2.770,77	Regninger	6.760,00
Kontant	369,04		
Kontingentrestancer .	667,50		
Udestående for salg..	1.728,00		
Tilskud tilgode.....	1.200,00		
Saldo	24,69		
	<u>6.760,00</u>		<u>6.760,00</u>

Haderslev, den 18. februar 1956.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab, som vi har befundet i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. 12. 1955 var tilstede, og kontrolopringning til Sparekassen for Haderslev Byes Omegn har fundet sted. Derimod ser vi os ikke på det foreliggende grundlag i stand til at kontrollere det til d. d. førte regnskab, da den af kassereren påtænkte ændring af regnskabsformen endnu ikke er gennemført.

p. t. Dybbøl, den 27. maj 1956.

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

Medlemsfortegnelse

Af- og tilgang af medlemmer

Efterfølgende supplement til den i 1955 offentliggjorte medlemsliste for Historisk Samfund for Sønderjylland er for afgangslstens vedkommende ordnet alfabetisk, medens tilgangslisten er ordnet topografisk, som medlemslisten var det. Afgangslsten omfatter foruden døde, hvor enken ikke har fortsat medlemsskabet, desuden udmeldte og slettede på grund af restancer. Iøvrigt henvises til indledningen til medlemslisten 1955, idet dog bemærkes, at kassereren har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden sidste års opgørelse haft en netto-tilgang af 159 medlemmer, idet medlemstallet pr. 15. september 1956 udgjorde 1369, der fordeler sig således på landets enkelte dele:

Åbenrå by	123
Åbenrå amt	145
Haderslev by	79
Haderslev amt	182
Sønderborg by	41
Sønderborg amt	113
Tønder by	78
Tønder amt	161
Sydslesvig	161
Stor-København	111
Det øvrige Danmark	174
Udlandet	1

Afgangslste

Algreen-Petersen, boghandler, Haderslev
Borg, Christa, lærerinde, Sdr. Brarup
Bødker, overfendrik, Tønder
Bøggild-Andersen, Carl O., pro- fessor, dr. phil., Århus
Christensen, Balthazar, dom- mer, Klampenborg †
Christensen, E. P., kommune- lærer, København S

Evald, P. Rostgaard, gårdejer, Roost †
Fabricius, Peter, materialhand- ler, Tønder
Flensmark, A. F., stiftsprovst, Haderslev †
Gade, Poul Ø., sognepræst, Vilstrup †
Gantzel, Enne Madsen, købm., Bredebro †
Hansen, Lorenz, jun., købmand, Åbenrå
Fhv. rektor Hertz's arvinger, Charlottenlund
Horsten, Holger, kontorchef, Klampenborg
Hyllingsted, J., København S
Høyer, Minna, fru, Rødding †
Kondrup, Rud., lektor, Kongens Lyngby †
Kølvrå, Anders, skoleleder, Tønning †
Lassen, Johanne, sygeplejerske, Borris
Lauesen, Harald, maler, Bodum

Lorenzen, Hans, gårdejer,
Ballum †
Marstrand, Vilhelm, ingeniør,
København †
Møller, bager, Vejen
Nordlien, fru landsdommer,
København V
Outzen, Karl, gårdejer,
Vandling
Petersen, Albert, fhv. borg-
mester, Nordborg †
Petersen, Evald, fuldmægtig,
Flensborg
Petersen, Jørgen Schiøler,
landbrugskandidat, Tønder
Petersen, Thorvald, bager-
mester, rådmand, Tønder †
Poulsen, uddeler, Vojens
Ratzer, A., lærer, Rise Hjarup
Rydal, Marie, fru, Ringe
Skov, Helene, lotterikollektrice,
Nordborg
Swane, Jørgen, amtsforvalter,
Vejle
Toft, Aage, organist, Tønder
Tønder Amtstidende, Tønder
Vestslesvigsk Tidende, Tønder

Tilgangsliste

ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Christophersen, Svend, Erik,
overingeniør
Frydkjær, H. C. Wulff,
liniemester
Føste, Else, fru
Gjelstrup, Jens, direktør
Grau, Chr., værkfører
Hansen, Eiler, hovedagent
Høyberg-Larsen, N., snedker-
mester
Kleener, Hermønn, direktør,
cand. mag.
Langkier, Axel, dommer

Lindrum-Jepsen, prokurist
Münster, Niels, Bogbinder-
mester
Pedersen, Karoline, over-
lærer, frk.
Petersen, Lis Aarøe, lærerinde
Strømning, Marta, fru amtsvej-
inspektør
Thomsen, A. Jessen, assurandør

Bov sogn:

Christensen, Max Nygaard,
håndværker, Padborg
Demant, J. F., Padborg
Jensen, Knud, politibetjent,
Padborg
Jensen, Nic., bankassistent,
Kruså
May, Misse, bankassistent,
Kruså
Moss, Kai, håndværker, Padborg

Egvad sogn:

Petersen, Peter Jepsen,
gårdejer, Øbening

Ensted sogn:

Fenger, J., sognepræst, Ensted
Kristensen, Knud, lærer,
Stubbæk skole

Felsted sogn:

Buch, A., fhv. lærer, Felsted
Clausen, Both., lærerinde,
Felsted
Holm-Rasmussen, S., lærer,
Tumbøl
Jacobsen, Lorenz P., smede-
mester, Skovbøl
Jensen, J. H., lærer, Skovbøl
Jensen, J. M., lærer, Felsted

Gråsten sogn:

Christensen, G. B., bank-
fuldmægtig

Hjordkær sogn:

Biblioteket, Hjordkær
Iversen, N. C., sognepræst,
Hjordkær

Holbøl sogn:

Drewsen, N. A., konsulent,
Hokkerup
Petersen, P. J., provst, Holbøl

Løjt sogn:

Banke, Christen Ejner, læge,
Løjt Kirkeby
Clausen, Claus, Barsmark
Riis, lærer, Bodum
Riis, Claus, gårdejer, Barsmark

Rise sogn:

Nielsen, Marie, frk., Søst

Øster Løgum sogn:

Biblioteket, Hovslund
Brik, Peter, købmand, Øster Løgum
Iversen, H. A., lærer, Hovslund
Larsen, S. Pinstrup, gårdejer,
Hjaruplund
Ravn, Magdalene, fru, Genner

*HADERSLEV AMT**Haderslev by:*

Bjerresø, Karen, adjunkt
Eriksen, Hans E., bibliotekar
Fogh, Palle, cand. polit.
Juil-Dam, E., direktør
Møller, Kala Lange, boghandler
Olesen, Peter, borgmester

Christiansfeld flække:

Historisk Samfund for Christiansfeld

Hammelev sogn:

Michaelsen, Andreas, lærer,
Styding

Rødning sogn:

Bie, Karen, lærerinde, fru,
Stennevang
Damholt, E., lærer, Rødning
Fuglsang-Damgaard, Carl, højskolelærer, cand. theol.,
Rødning.
Gormsen, Jacob, kommune-
lærer, Rødning
Hansen, A., overlærer, Rødning,
Hjort-Petersen, B., kommune-
lærer, Rødning
Nybroe, Johs., skoleinspektør,
Rødning
Pedersen, Knud, skrædder,
Rødning
Steffensen, Sven-Allan, kom-
munelærer, Rødning
Sørensen, Anders, kommune-
lærer, Rødning

Skrydstrup sogn:

Bachmann, Lisbeth, lærerinde,
Skrydstrup
Balle, Jørgen, gårdejer, Lilholt
Bastian, Niels Hansen, første-
lærer, Skrydstrup
Christensen, Svend Aage Thy,
uddeler, Skrydstrup
Christensen, Willi, kaserne-
arbejder, Skrydstrup
Gram, Hans Jørgen, gårdejer,
Uldallund
Grønbæk, Diderik, lærer,
Skrydstrup
Holst, Mads H., gårdejer,
Skrydstrup
Jensen, Svend, lærer, Skryd-
strup
Kristiansen, Harald, gårdejer,
Skrydstrup
Larsen, Laurids Verner, kaptajn-
løjtnant, Skrydstrup
Møller, Jesper M., gårdejer,
Skrydstrup

Nielsen, Johannes, sognepræst,
Skrydstrup

Schmidt, Marius J., gårdejer,
Skrydstrup

Vojens sogn:

Holm, Tage, sognepræst,
Vojens

Nybroe, C. Chr., ingeniør,
Vojens

Øsby sogn:

Simonsen, Einer, gårdejer,
Fløvtgård

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Johansen, Niels, dommer-
fuldmægtig

Broager sogn:

Petersen, Andreas H., arbejds-
mand, Skelde

Schmidt, Jørgen, lærer,
Broager

Hagenbjerg sogn:

Bonde, Hans, Lavensby

Nordborg flække og sogn:

Andersen, Frederik, gårdejer,
Løjtertoft

Nybøl sogn:

Christensen, Andreas, tegl-
værksejer, Nybølno

TØNDER AMT

Tønder by:

Horsbøl, Kirsten, lærerinde
Jark, Bøje, læge

Jydske Tidende

Kirchheiner, Svend,
installatør

Mandrup-Andersen, postmester

Martinussen, Chr., gårdejer,
Hestholm

Nissen, Karl, skotøjshandler,
Petersen, Christian, købmand

Brede sogn:

Kristensen, Thorvald, sogne-
rådsformand, Kummerled
Lorentzen, Asmus, sparekasse-
direktør, Bredebro

Brøns sogn:

Holm, Anna, lærerinde

Burkal sogn:

Larsen, Thorvald, landmand,
Lille Jyndeved

Bylderup sogn:

Hansen, Andreas, gårdejer,
Hajstrup

Madsen, Tage, lærer, Bylderup
Matthiesen, Åge, gårdejer,
Bylderup

Daler sogn:

Flint, H., førstelærer, Daler

Døstrup sogn:

Nissen, Laurids, forpagter,
Døstrup

Højst sogn:

Jensen, Alfred, lærer, Ellehus

Løgumkloster flække:

Bramann, N., skorstensfejer-
mester, Løgumkloster

Rabsted sogn:

Jepsen, Peter, lærer, Rabsted
Skrumsager, Louise, lærerinde,
frk., Tofderup

Uth, Jens Aage, gårdejer, Hav-
sted

Randerup sogn:

Hansen, Anders P., Randerup

Roager sogn:

Nielsen, Tage W., sognepræst,
Roager

Skærbæk sogn:

Brink, Chr., entreprenør,
Nr. Skærbæk
Dåmgård, Ludvig, bestyrer,
Ulleruplund
Hansen, Andreas, bogholder,
Skærbæk

Tinglev sogn:

Foreningen »Landeværnet«,
Tinglev

Visby sogn:

Prinds, H., branddirektør,
Visby
Raabjerg, Henry, lærer, Visby

SYDSLESVIG

Egernførde kreds:

Andersen, Anne Vium, distrikts-
sygeplejerske, Egernførde

Ejdersted kreds:

Bak, Esther, lærerinde, Tønning
Billund, K. P. R., fhv. lærer
Tønning
Bruhn, Elke, børnehavelærer-
inde, Tønning
Godfredsen, Edith, distrikts-
sygeplejerske, Tønning
Jensen, J. C., lærer, Tønning
Schjødt-Petersen, Astrid,
lærerinde, Tønning
Sløk, C. H., lærer, Tønning
Thomsen, Bengt Stougaard,
lærer, Tønning

Flensborg by:

Albertsen, Herluf, lærer
Astrup, Astrid, overlærer
Biering, Grete, overlærer

Bjørnkjær, Katrine, bibliotekar
Busk, Ingeborg, fru
Christiansen, Otto, bankassistent.
Christiansen, Wilh., købmand
Fabricius, Kirsten, bibliotekar
Garmeister, Herbert, dr.
Grundmann, bibliotekar, fru
Hansen, Bernhard, skoledirektør
Hansen, H. J., lærer
Jensen, Henry, rektor
Jørgensen, Hakon, lærer
Kiil, Hågen, adjunkt
Lassen, Chr. C., landmand
Lorenzen, Walter, lærer
Mommensen, Frederik, bibliotekar
Nielsen, Jørgen, overlærer
Ottosen, Inger, overlærer
Overgård, Chr., præst
Petersen, Nis, amtssekretær
Schmidt, Karl Heinz, lærer
Skøtt, Betty, frk.
Svava-Olsen, Asger, lærer
Sørensen, Dolle, frk.
Thorup-Nielsen, Chr., adjunkt
Uldall, Gertrud, fru
Wrang, Joh., bankdirektør

Flensborg kreds:

Büchert, K. P., Sofiegård,
Jaruplund
Hattesen, Jørgen, lærer, Frørup
Heitmann, Herm., lærer, Lyks-
borg
Jacobsen, Alfred, lærer
Jaruplund
Klüver, Wilhelm, Hørup
Kristiansen, Johanne, syge-
plejerske, Jaruplund
Mahler, Chr., gårdejer, Havrup
Meyer, Karl Otto, lærer, Skov-
lund
Molt, Ulla, lærerinde, Tarp
Paulsen, Erik, gårdejer,
Musbæk, Harreslevmark
Petersen, Otto, lærer, Gulde

Husum kreds:

Hylleberg-Nielsen, Vagn, lærer,
Bredsted
Haakonsson, C., skoleinspekt.,
Husum
Jensen, Anne Kjestine, biblio-
tekar, Husum
Petersen, P. Chr., viceskole-
inspektør Husum
Østergaard, Poul, lærer, Husum
Aagaard-Jensen, Anne Marie,
lærerinde, Husum

Rendsborg kreds:

Linnet, Kristine, fru, Rends-
borg

Slesvig kreds:

Budach, Elisabeth,, lærerinde,
Tumby
Clausen, Kathrine, syge-
plejerske, Slesvig
Estrup-Jensen, præst, Frede-
riksstad
Hansen, Lilli, sundhedsplejer-
ske, Kappel
Henriksen, H. L., skoleinspekt.,
Frederiksstad
Hentschel, J. L., lærer, Boel
Holstein, Margrethe, sundheds-
plejerske, Slesvig
Iversen, arbejder, Siedburg,
Satrup
Johannsen, Svend, rektor,
Slesvig

Jungersen, Peter, viceskole-
inspektør, Slesvig
Lassen, Detlef, gårdejer,
Strukstrup
Lassen, Marie, børnehaveder,
Slesvig
Maibom, J., viceskoleinspektør,
Slesvig
Simonsen, Inger, distriktssyge-
plejerske, Sdr. Brarup
Thomsen, Karen, distrikts-
sygeplejerske, Kappel
Uldall-Jessen, Niels, skoleleder,
Sdr. Brarup

Sydtønder kreds:

Meyer, Ernst, lærer, Medelby

STOR-KØBENHAVN

Frederiksberg kommune-
biblioteker
Ravn, Jens Jørgen, Brygger-
vænget 34 IV, Ø.
Rerup, Lorenz, stud. jur.,
Ordrupdalsvej 26, Charlotten-
lund

DET ØVRIGE DANMARK

Anker, Christian, stud. mag.,
Århus
Ertbøll, St., trafikkontrollør,
Århus
Thorndahl, P., lærer, Haurum
skole pr. Flemming

Ved redaktionens slutning var medlemstallet steget til over 1400.

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland:

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægts-tavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694. 4 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. 12 kr. (18 kr.).
- Nr. 16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis, I. 10 kr. (15 kr.).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. 8 kr. (14 kr.).

Medlemmer bestiller bøgerne hos kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldvej 30, Haderslev, ikke-medlemmer hos boghandlerne.

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger, Sønderjydske månedsskrift,*
og »Skrifter«.

Styrelsen er for tiden arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (formand), fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev (kasserer), gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup, skoleinspektør P. Clausen, Åbenrå, pastor H. F. Petersen, Satrup, sognepræst Tage Holm, Vojens, (amtsudvalgsformænd), endvidere: viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, adjunkt Knud Fanø, Tønder, professor dr. phil. Troels Fink, Århus, provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, fhv. højskoleforstander Hans Lund, Tanderupgård, museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlemmer fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København, og fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå.

Formand, redaktionssekretær og kasserer danner forretningsudvalg. Redaktionsudvalget for *Sønderjydske årbøger* består af Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Knud Fanø, sidstnævnte som redaktionssekretær.

Redaktionsudvalget for *Sønderjydske månedsskrift* består af Hans Neumann, Chr. Stenz og Werner Christiansen.

Skriftrækken redigeres af Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Hans Lund og Peter Kr. Iversen.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. + porto eller mindst 100 kr. en gang for alle. Medlemmerne modtager *Sønderjydske årbøger* gratis. *Sønderjydske månedsskrift* bestilles hos viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, og koster 3 kr. fjerdingårligt. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Niels Peter Olsen: Landsbydreng og lærer i Nord-slesvig i tiden fra 1804 til sprogordningen af 1888	side 105—189
Peter Kr. Iversen: Cornelius Appel i politi-forhør 1861	» 190—208
H. V. Gregersen: Optøjerne i Åbenrå 1790	» 209—214
Jens Holdt: Rasmus P. Clausen af Smedager	» 215—246
Hans Neerbeck: Prinsen af Nør i Rendsborg fæstning	» 247—252
H. F. Petersen: Visitats-spørgsmålene 1740 for Flensborg amt	» 253—260
Anmeldelser	» 261—287
Bognyt (ved Peter Kr. Iversen, Olav Christensen og Knud Fanø)	» 288—291
Peter Kr. Iversen og Olav Christensen: Arsberetning og regnskab 1955—56	» 292—298
Til- og afgang af medlemmer	» 299—304

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.